

Szent László fejereklyetartói*

Horváth Illés

A szentek tiszteletének már az ókortól kezdve központi alkotóelemét képezte a földi maradványaik, illetve másodlagos relikviáik (*brandeum*) megőrzése.¹ Szent László szentté avatását (1192) követően a lovagkirály testét a padlóba süllyesztett sírjából felemelték (*elevatio*), majd a szertartás alatt a testről leválasztották a fej- és karrelikviáit. Ezután maradványait drága damasztöszövetbe csomagolták és ezüst koporsóba fektették, amit később egy márvány szarkofágba helyeztek.² Erekljei a 13. századtól kerültek tiszteletének középpontjába, és idővel oly nagy szerepet tulajdonítottak nekik, hogy gyakran még az igazságszolgáltatás eszközeiként is felhasználták azokat.³ 1241-ben a tatárok ostrom alá vették Váradot. Miután betörték a várba, feldúlták a Szűz Mária-székesegyházat, s bűnös lábukkal szétaposták a szentek relikviáit.⁴ Szent László erekljei azonban csodával határos módon megmenekültek. Koronával ékesített büszkje a 13. század folyamán mindvégig a székesegyházban volt, amelyről a különböző eskütelek és istenítéletek is tanúskodnak. A lovagkirály erekljeinek kultusza Nagy Lajos király uralkodásának idején kezdett ismét felvirágozni. Lajos donatori tevékenységének köszönhetően készült el Szent László első váradi hermája, amely csakhamar a legendák középpontjába került.⁵ A Lajos-kori fejereklyetartó mellett Szent Lászlónak számos más relikviája is volt. A váradi káptalan statútumai szerint a Szűz Mária-dómban őrizték a szent király karrelikviáit (*ad utrumque manum sancti regis*) és szemfedőjét (*orarium*),⁶ amelyek a fejereklye mellett ugyancsak nyilvános tiszteletnek örvendtek. Csak hogy 1403 körül súlyos tragédia sújtotta az erekljeiket és a díszes erekljetartókat. A katedrális püspöki sekrestyéjében, ahol a Szent

* Jelen kutatás a NTP-NFTÖ-17-B-0073 Nemzeti Tehetség Program keretében és finanszírozásával valósult meg.

¹ FEDELES TAMÁS: Isten nevében utazunk. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs, 2015. 39–41. p.

² TÖRÖK JÓZSEF: Szent László liturgikus tisztelete. In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk.: Mezey László. Bp., 1980. 135–159. p.

³ Regestrum Varadiense. (1208–1235) Szerk.: Solymosi László – Szovák Kornél. Bp., 2009. (CD-ROM) 346–347. p.

⁴ „sanctorum sepulchra totaliter everterunt et pedibus sceleratis reliquias calcaverunt.” – Scriptores Rerum Hungaricum Veteres ac Genuini. Pars prima. Ed.: Schwandner, Johann Georg. Vindobonae, 1766. 394. p.; PODHRADCZYK JÓZSEF: Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. I. Buda, 1836. 34. p.

⁵ [NÉVTELEN SZERZŐ:] Geszta Lajos királyról. Ford.: Kristó Gyula. Bp., 2000. (továbbiakban: Lajos-gesta. 2000.) 50. p.

⁶ BATTHYÁNY, IGNÁC: Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae Et Provinciarum Adiacentium III. Albae-Carolinae, 1827. (továbbiakban: BATTHYÁNY, 1827.) 254. p.; FEDELES TAMÁS: „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai”. Várad kegyhelye a késő középkorban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk.: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2012. (továbbiakban: FEDELES, 2012.) 169. p.

László ereklyéit őrizték, egy égve felejtett gyertya miatt tűz támadt, a lángok elpusztították a relikviatartókat és a brandeumokat. Jelen tanulmány célja, hogy vizsgálat alá vessük Szent László 1403 után feltűnő első és másodlagos ereklyéit, illetve, hogy választ adjunk Szent László hermáinak készítése idejére, emellett azt is meg kívánjuk vizsgálni, hogy Szent László relikviái milyen szerepet játszottak a Zsigmond-kor uralkodói, valamint a főúri reprezentációban.

Szent László ereklyéi a 13. századtól kezdve különösen fontos szerepet játszottak az Árpádok hatalmi reprezentációjában,⁷ valamint a helyi igazságszolgáltatásban. Relikviái közül leginkább a szent király koponyaereklyéje tűnt ki, amelyet a szentté avatáskor a két karereklyével egyetemben leválasztottak testéről, és díszes ereklyetartóba vagy thékába helyeztek. E thékát a források tanúsága szerint a váradi Szűz Mária-katedrális sekrestyéjében őrizték, és az *ostensio* idején szent király kápolnájában állították ki. Habár vannak olyan elméletek, amelyek ekkor már valamiféle aranyozott büszt meglétét sejtetik,⁸ a korabeli források ezt korántsem támasztják alá. Szent László koponyarelikviáját az oklevelek leggyakrabban *Sanctissimus Caput Beatissimi Regis Ladislaiként* említik, azonban ebből még nem következtethetünk egy Árpád-kori herma meglétére. A tatárjárást követően Lodomér váradi püspök ugyancsak ekképp utalt rá, amikor összehívta jobbágyait és a lovagkirály koponyájára feleskette őket, vallják meg, hogy az általa felsorolt földek a püspököt vagy a káptalant illetik.⁹ A 14. század folyamán az ereklyék tisztelete jelentősen felerősödött, ami elsősorban az Anjou-dinasztia hatalmi reprezentációjának tulajdonítható.¹⁰ Károly Róbert (1308–1342) és Nagy Lajos (1342–1382) királyok regnálása alatt a lovagkirály kultusza egy olyan fejlődésen ment keresztül, ami idővel Szent László nemzeti patrónussá válásához vezetett. Az 1340-es évektől Lajos király hatalmi reprezentációja által a szent kultusza, de különösképp Szent László relikviái hatalmas népszerűségnek örvendtek. Lajos királlyá koronázását követően maga is Váradra zárandokolt, hogy felkeresse a szent király nyughelyét. Gyanítható, hogy a király ekkor adhatott megrendelést az első aranyozott fejereklyetartó, valamint a karereklyetartók elkészítésére. Az új herma csakhamar a legendák középpontjába került. A Névtelen Minorita krónikája szerint 1345-ben Lajos király tatár harcai során a relikviárium egy alkalommal eltűnt a sekrestyéből, s csupán néhány nap múlva találtak rá úgy átizzadva, mintha élne. Az egyik öreg tatár fogoly elbeszélése szerint a székelyeket és a magyarokat a szent király és Szűz Mária segítette győze-

⁷ KLANICZAY GÁBOR: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp., 2000. (továbbiakban: KLANICZAY, 2000.) 240–266. p.

⁸ LÁSZLÓ GYULA: Szent László a középkori magyar falképeken. Bp., 1993. 12. p.

⁹ „Super Sanctissimum Caput beatissimi Regis Ladislai Domini nostri in terris et Patroni in coelis exegit a praedictis imnibus corporaliter sacramentum.” FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. V. Vol. 2. Budae, 1829. (továbbiakban: CDH.) 142. p.

¹⁰ NAGY BALÁZS: Párhuzamok és eltérések. A Luxemburg-dinasztia csehországi és magyarországi uralkodásának kezdete. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. Szerk.: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp., 2014. 583–591. p.

lemre.¹¹ Az ereklyék iránti érdeklődést és a hívek számának megnövekedését mi sem mutatja jobban, mint hogy Bátori András püspökségének idején, 1342 és 1345 között¹² szükségessé vált a váradi Szűz Máriaszékesegyház bővítése, hogy a templom alkalmas legyen a nagyobb tömegek fogadására is.¹³ Ugyanakkor Lajos király Nyugat-Európában is terjeszteni kezdte a három magyar királyszent kultuszát. 1357-ben kápolnát alapított az aacheni Münsterben, ahová Henrik pilisi apáttal megküldte Szent István, Szent László és Szent Imre monstranciáját egy-egy ereklyével.¹⁴ Vélhetően ezt megelőzően kerülhetett sor a szent sírjának felnyitására is, ahonnan további csontdarabokat emelhettek ki. Így gyanítható, hogy innen kerülhetett elő egy eddig ismeretlen brandeum, a szent király szemfedője (*orarium*), amelynek nyilvános tiszteletéről a káptalani statútumok is megemlékeznek.¹⁵

Lajos halálát követően leánya, Mária királynő (1382–1387) és férje, Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) vették pártfogásukba Szent László kultuszát. Vélhetően ők voltak a donátorai annak a hatalmas és impozáns lovas szobornak, amelyet még 1390-ben Cudar János püspök rendelt meg a Kolozsvári-testvérektől.¹⁶ A szobor ünnepélyes felavatását követően a királyi pár különböző privilégiumokkal és birtokadományokkal látta el a püspökséget. Több jel is arra mutat, hogy e kiváltságok, illetve birtokadományok mindenekelőtt a katedrális gyors befejezését szolgálták.¹⁷ Ugyanakkor a szent királyok ereklyéinek szerepe is megnövekedett, hiszen a király mellett az ország főurai, valamint a kisebb lázadó csoportok is használni kezdték őket hatalmi törekvéseik legitimálásához. Ékes példája ennek az 1386. évi országgyűlés, amikor is az országnagyok Fehérváron gyűltek össze, és Szent István ünnepének nyolcadán ujjukat az államalapító szent király

¹¹ Lajos-gesta. 2000. 50. p.

¹² „tandem fecit eam [Ecclesiam Cathedralem] ampliozem in longitudine Andreas episcopus et multipliciter decoravit ... novimissis vero diebus idem anno domini millesimo tricesimo XL-mo secundo inchoavit aliam Ecclesiam, quae priorem sua magnitudine circumcinxit et pulchritudine exsuperat, et consummavit omnes cellas circa chorum praeter testudines.” BATTYÁNY, 1827. 344. p.; BUNYITAY VINCZE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. 178. p.

¹³ TAKÁCS IMRE: Bátori András „második temploma”. A székesegyház 14–15. századi átépítésének emlékei. In: Váradi kőtöredékek. Szerk.: Kerny Terézia. Bp., 1989. 19–39. p.; GYALÓKAY JENŐ: A nagyváradai várban 1911–12-ik évben folyt ásatások eredménye. Biharvárad, 1913. 1–28. p.

¹⁴ TÖMÖRY EDITH: Az aacheni magyar kápolna története. Bp., 1931. 8–9. p.

¹⁵ FEDELES, 2012.

¹⁶ Miskolczy István 1609. június 27-i feljegyzésében megörökítette a szobor táblájának feliratát: „[...] anno M390 die XX mensis May rege Sigismundo et Maria regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Ioannes Episcopus Varadiensis per magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honorem S. Ladislai regis [...]”: SCHEIDUS LAJOS: – In: *Zeitschrift von und für Ungern*, 1804. 89. p.

¹⁷ † ENGEL PÁL – C. TÓTH NORBERT: *Itineraria regum et reginarum. (1382–1438)* Bp., 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) (továbbiakban: ENGEL–C.TÓTH, 2005.) 63. p.; KERESZTÚRY ALAJOS JÓZSEF: *Historia Episcopatus M. Varadiensis*, 1806. II. 193–194. p.

fejereklyéjére téve megfogadták, hogy megszüntetik maguk között az egyenetlenkedést, és közös akarattal együtt fognak munkálkodni az ország jóléte érdekében.¹⁸ Ezzel egyidejűleg Szent László relikviái is a főúri reprezentáció eszközévé váltak. 1397-től a királyi hatalomba vetett bizalom fokozatosan megrendülni látszott. Zsigmond királlyá koronázását követően folyamatosan növelte a cseh és lengyel hívei befolyását a magyar udvarban.¹⁹ Kanizsai János esztergomi érsek a magyar főurak és köznemesség hagyományos idegenellenes hangulatát elég hatásos eszköznek ítélte meg szándékai megvalósítására. Lényegében az ő szavait ismételhette meg Szécsényi Simon is, aki 1401. április 28-án a főurak fegyveres csoportjának élén azt követelte Zsigmondtól, hogy távolítsa el az országból idegen híveit.²⁰ Tekintettel arra, hogy a király nem volt hajlandó megválni kegyeltjeitől, Kanizsai és Szécsényi Visegrádon helyezte őrizetbe, majd később Garai Miklósról és Jánosra bízta, akik Siklóson rendeztek be számára szállást, ahol szabadon érintkezhetett híveivel. Az ország lassan két pártra szakadt, és az ellentét olyannyira elmélyült a király és Kanizsai János között, hogy a királyellenes liga bárói megfogadták, Zsigmondot nem tekintik többé királynak, és helyébe Durazzói Károly fiát, Lászlót választják meg. Zsigmond 1406. augusztus 1-én Garai Miklósnak és János számára kiadott oklevelében a következőképpen emlékezett meg erről az eseményről:

„Midőn azonban a Cseh Királyságban testvérünk, a nagy uralkodó, Vencel Úr megsegítésén fáradoztunk bizonyos főpapok, bárók és előkelők, a Magyar Királyságunk nagyobbik része, bűnös tervben bizakodva összeesküvést szőtt felségünk gyalázatára és Váradon egybegyűltek és személyesen is esküt tettek Szent László fejére (*super capite sancti regis Ladislai*), s az volt a szándékuk, hogy megfosztanak bennünket Magyarországot [...] uralmától, és kiűznek bennünket.”²¹

Az oklevél tanúsága szerint Szent László büsztsje különösen alkalmasnak bizonyult Kanizsai János királyellenes agitációjához, és ehhez vélhetően más szentek relikviáit is felhasználták. Zsigmond 1406. március 29-én Stiborici Stibornak adott adományleveléből kitűnik, hogy Ludányi Tamás egri püspök, valamint Debrői István az egri vár parancsnoka az ország több pontján kibontva hordozták, és a körmenetre egybegyűlt népet nemcsak a szentek ereklyéire, de még Nápolyi László zászlaira is feleskették. Zsigmond vonatkozó oklevele a következőképpen emlékezik meg az eseményekről:

„Abban az időben, amikor az országlakosaink közül sokan az aljasság mocskába merülve [...] és az arcátlanság szellemétől vezetve lázadásra vették, megpróbálták szembefordulni kegyes akaratunkkal, és álnok tanácskozásba fogtak hogyan taszítsák el maguktól jogos és természetes

¹⁸ BÓNIS GYÖRGY: A székesfehérvári törvénynaptól az „ország szabadságáig”. In: Székesfehérvár évszázadai, 2. Székesfehérvár, 1972. 33. p.; LAUSCHMANN GYULA: Székesfehérvár története. IV. Székesfehérvár, 1998. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) 339. p.

¹⁹ MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond uralma Magyarországon. 1387–1437. Bp., 1984. 14–56. p.

²⁰ Uo., 49. p.

²¹ KRISTÓ GYULA: Középkori históriák oklevelekben. (1002–1410) Szeged, 1992. 261. p.

urukat. Ekképpen fondorkodtak, s egyezkedtek arról, hogyan válasszanak más királyt és felségsértő akaratlan a néhai Durazzói Károly fia, László személye mellett döntöttek, akinek zászlaját az ország több pontján kibontották országlakosainkat pusztulásba sodorva. Ami pedig méginkább kárhozatos bűn a káptalani és templomi helyeken a körmenetre összesereglett népet arra kényszerítették, hogy az ereklyéken kívül az említett zászlóinknak is tisztelettel adózzanak.”²²

Szent László váradi ereklyéinek sorsát illetően a döntő változás a lázadás leverése után következett be. 1403. október 8-án Zsigmond és Garai Miklós nádor a vérontás elkerülése végett általános amnesztiát biztosított a hűség-re visszatérő főurak számára.²³ De voltak olyan főméltóságok, mint például Ludányi Tamás püspök és hívei, akik nem kértek a király kegyelméből, s az ország keleti részein továbbra is Nápolyi László zászlait hordozták körbe.²⁴ Emiatt Zsigmond, amit az általános amnesztiával nem tudott elérni, azt személyes jelenlétével kívánta biztosítani. 1406. október 12-én az uralkodó hosszú idő után felkereste Váradot, ahol nem csupán ajándékaival fejezte ki kegyességét, hanem azzal is, hogy leendő nyughelyét a szent király sírja mellett jelölte meg.²⁵ Zsigmond látogatása során – a káptalan beszámolója szerint – egy korábban égve felejtett gyertya miatt a sekrestye leégett, és a benne található kincseket, okleveleket, egyházi kellékeket, valamint Szent László brandeumait s ereklyetartóit a tűz elpusztította, de egy isteni csoda folytán a szent csontjait a lángok érintetlenül hagyták. E tragédiáról Zsigmond 1406. október 19-én keltezett oklevelében is beszámolt:

„Így tehát, mivel nemcsak a szóban forgó váradi egyházzal történhet meg, hanem úgyszólván mindenki más, egyháziakat és világiakat egyaránt érhet az idők folyamán kár és veszteség, kivált pedig, hogy ismeretünk ne maradjon rejtve, jusson tudomására az összes bárónak és főpapoknak alattvalóinknak és sok külföldivel egyetemben, hogy néhány évvel ezelőtt ugyanennek a váradi székesegyháznak a sekrestyéjében, illetve annak őrzőhelyén, ahol a dicsőséges László király tiszteletre méltó ereklyéit az egyház kincseivel, tudniillik keresztekkel, kelyhekkel, arany és ezüst ereklyetartókkal, könyvekkel, képekkel, drágakövekkel és oltári díszekkel, miszeruhákkal és ékszerekkel együtt elhelyezték, s ahol az említett káptalannak az adományokról, szabadságokról, javadalmakról, mentességekről és jogairól kibocsájtott privilégiumait a legbiztonságosabb helyre letéve őrizték, egy váratlan eset, tudniillik a sekrestyében égve felejtett gyertya miatt a ruhaneműk és fatáblák lángot fogtak, s végül hatalmas tűz keletkezett, és valamennyi itt tárolt, felsorolt kincessel egyházi készlettel és értékkel együtt a mondott kiváltságlevelek és írásos emlékek – méltán idézik fel a meghallgatáson – elégték és hamuvá lettek: mert minden ingóságot, amit

²² Uo., 248–249. p.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 8900.

²⁴ FEDELES TAMÁS: Az Albeniek a pécsi egyházmegye élén. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2009. 1–4. sz. 117–118. p.

²⁵ KERNY TERÉZIA: Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus Rex et Imperator – Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában*. Szerk.: Takács Imre. Bp., 2007. 475. p.

erejével megtalált a falánk tűz, el is nyelt. Egyvalamit mégis – az igen dicső király érdemeinek tulajdonítandó – a szentség erénye miatt elhagyni kényszerült. Csakugyan egyedülálló csoda, és mindenki számára bámulatos újság, aminek mindenki, minden században emlékezetesnek kell maradnia: a sekrestyében a tűz alattomos növekedéssel elharapózott, anélkül, hogy bárki is tudott volna róla, bizonyos éghető tárgyakat pusztított, a legszentebb király fejének és ereklyéinek tartóját felolvasztotta, mégis elvesztette természetének sajátosságát, hogy tulajdon erejét meghazudtolva nemcsak az elégtől kímélte meg sértetlenül az ereklyét, hanem messze elkerülve még csak füsttel sem illette, érintetlenül hagyta, ahogy egykor Mózesnek a lángoló csipkebokor, mintegy megtisztítva Isten műve által – aki nem csak önmagában, hanem az ő szentjeiben is csodálatos módon működik –, a halandó szemet előtt el nem égve jelent meg.”²⁶

Az oklevél tanúsága szerint a sekrestyében egy égve felejtett gyertya miatt a miseruhák lángra kaptak, a tűz pedig felemésztette a székesegyház kincseit és megolvasztotta a szent király ereklyetartóit. Ám egy egyedülálló csodának, valamint a szent király érdemeinek és szentség erényének köszönhetően a tűz épp úgy elveszítette sajátosságát a szent csontjaival szemben, mint egykoron Mózesrel szemben. A Zsigmond által közreadott történet jelentősége nem csupán abban rejlik, hogy beszámolt arról, hogy az ereklyetartók elpusztultak, hanem abban is, hogy ez az egyetlen fennmaradt korabeli Szent László csoda, amelyre a király több ízben is utalt. A tűzben elpusztult első és másodlagos ereklyékről nem rendelkezünk bővebb leírással. Feltételezhető, hogy a katedrális sekrestyéjét sújtó tűzben valamennyi ereklyetartó és másodlagos ereklye a lángok martalékává vált. Így könnyen lehet, hogy Szent László szemfedője is elpusztult a Lajos-kori hermával és karereklyetartókkal együtt. Hogy a brandeumok közül mi vesztett még oda a lángokban, arról nem számolnak be a forrásaink. Azonban néhány búcsúengedély azt a benyomást kelti, hogy Zsigmond a hermához hasonlóan pótolta a veszteségeket, vélhetően ekkor készülhettek el az új ereklyetartók, valamint Szent László különböző brandeumai is visszanyerhették régi fényüket. Ezekről a későbbi inventáriumok tanúskodnak. Egy 1557-ben keltezett leltár szerint Szent László hermája akkoriban a tiszteletére szentelt kápolnában állt.²⁷ Ekkor feljegyezték, hogy a szent fejereklyetartóján eredetileg korona és drágakőfüzér volt, a nyakáról pedig egy aranylánc lógott, amelyen egy kis ereklyét tartalmazó tok volt. A szent király kézműtatóit, hasonlóan a hermához, aranyozott ezüstműből készült tárgyként írták le, melyből arra következtethetünk, hogy kidolgozásukban és stílusukban hasonlóak lehettek ahhoz. Az egyik kézműtatót négy aranygyűrű díszítette, s ezekben egy zafir és két smaragd drágakő volt. A másikról úgy tartották, hogy az talán nem is Szent László királyé, hanem Szent Istváné volt. Ennek hüvelykujján smaragdköves aranygyűrűt találtak.²⁸ Emellett egy különös tárgy is feljegyzésre került, amely nem volt más, mint a szent király csatabárdja, amelyet mindvégig a sekrestyében őriztek. Miután az ereklyék katalógusát elkészítették, átszállították azokat Gyulafehérvárra.

²⁶ László király emlékezete. Vál.: Kurcz Ágnes. Bev.: Györffy György. Bp., 1977. 67. p.

²⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent László király élete. Bp., 1926. (továbbiakban: KARÁCSONYI, 1926.) 58. p.

²⁸ KARÁCSONYI, 1926. 59. p.

Azonban 1565 májusában a kálvinisták betörték a várba és elpusztították az ereklyéket. A csodával határos módon a szent király büszkje ismét megmenekült és visszakerült Váradra. Am nem sokkal később, 1565. június 22-én a protestánsok a váradi katedrális is megtámadták, ahol hatalmas pusztítást vittek véghez. Csákányokkal és baltákkal verték szét az oltárokat, mi több, még Szent László sírját sem kímélték. A források eltérően nyilatkoznak arról, hogy a szent sírját kifosztották-e. Annyi azonban bizonyos, hogy János Zsigmond fejedelem személyesen akadályozta meg a szent király sírjának szétrombolását.²⁹ Különösen érdekes adalék, hogy ekkor tűnt fel először egy addig ismeretlen brandeum, Szent László sisakja, amelyet később Munkácson őriztek.³⁰

1597-ben megtörtént a püspökség restaurációja. Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem Náprágyi Demetert nevezte ki erdélyi püspökké, ám a frissen megválasztott főpap Vitéz Mihály vajda betörései miatt 1600. május 18-án összeíratta, majd pedig elszállíttatta a székesegyház kincseit. A Náprágyi által készített inventáriumban a következő tételek szerepeltek: Szent László hermája ezüsből az ő ereklyéivel és négy aranyos virágú ezüstkoronájával. Ezt követte néhány templomi felszerelés. Majd a szent király ezüstkürtje és egy aranyozott ezüstszarv. Miután az összeírás megtörtént a főpap feljegyeztette: „Mindezeket a főtisztelendő püspök biztosabb helyre vitte el a közlő háború veszedelme miatt.”³¹ Ekkor Náprágyi az ereklyékkel Prágába utazott, ahol cseh ötvösmesterekkel restauráltatta Szent László relikviáriumát. A koronán található virágokat kiegészítette tízre, s emellé még készíttetett tíz kisebbet. A hiányzó drágaköveket cseh csiszolt üveggel pótolta, a korona belsejébe pedig a következő feliratot vésette: „In honorem S. Ladislai Regis Hung[ariae]. Demetrius Napragi Ep[iscop]us et Cancell. Transyl. Renovavit Pragae. Anno MDC.” Náprágyi a szent király ereklyéit és a felújított büszköt bemutatta II. Rudolf császárnak, ám ezt követően már nem térhetett vissza Erdélybe, ugyanis a püspök meglehetősen lojális volt a császárhoz, emiatt pedig száműzték hazájából. Rudolf császár kárpótlásul a váradi főpapot pozsonyi préposttá nevezte ki, ahová a néhai püspök személyes tárgyaival együtt magával vitte a relikviákat. Így került feljegyzésre a prépostság 1605. március 15-én készült összeírásában Szent László hermája, valamint az aranyozott ezüstszarv, mellyel a király a háború idején magához hívta hű embereit.³² Csakhogy az ereklyék nem voltak sokáig Pozsonyban, ugyanis Rudolf 1607. április 10-én győri püs-

²⁹ Vannak arra utaló nyomok, hogy a szent sírját a támadás előtt felnyitották, majd a csontokat elrejtették a Királyfia bástyában, és ennek következtében ezek megmenekültek, a protestánsok által felprédált sír pedig Luxemburgi Zsigmondé lehetett. BALOGH JOLÁN: *Varadinum – Várad Vára*. I. Bp., 1982. 40. p.

³⁰ Szent László sisakja a beszámolók szerint pamuttal volt bélelve, belül pedig arany díszítése volt. KOMÁROMY ANDRÁS: *A Rákóczyak kincse Munkács várában*. In: *Századok*, 1891. 736–750. p.

³¹ IPOLYI ARNOLD: *Magyar ereklyék*. In: *Archeológiai Közlemények*, 1863. III. sz. 10–21. p.

³² „Item caput S. Ladislai Regis argentus deauratus cum corona regali salua et integra decem lapidibus maioribus et decem minoribus exornata, cum theca sua. Item cornu argenteum deauratum, quo utebatur praedictus rex tempore belli. PÓR ANTAL: *A pozsonyi társas-káptalani egyház leltára 1605-ből*. In: *Történelmi Tár*, 1885. 774. p.

pökké nevezte ki Náprágyit.³³ Ezért a pozsonyi inventáriumban az ereklyék mellé csakhamar bejegyezték, hogy „ezeket Naprágyi Főtisztelendő elvitte”. Ami a későbbi idők inventáriumából kirajzolódik, az az, hogy Szent László ereklyéi közt a következőket tarthatjuk számon: elsődleges ereklyéi közé sorolhatjuk a hermát, amelyen eredetileg, vélhetően a készítésétől fogva, egy aranylánc volt, s melyen egy kisebb ereklyetartótok függött, továbbá idesorolhatjuk Szent László karereklyéjét vagy mutatóját négy aranygyűrűvel, amelyekbe egy zaffir és két smaragdot foglaltak. A brandeumok közé tartozott a szent kürtje, kétélű csatabárdja, amelyet eredetileg a székesegyház sekrestyéjében őriztek, valamint a szent király szemfedője. Ez utóbbiak közé tartozhatott még az a sisak is, amelyet a szent király sírjának feltörése után találtak, majd később Munkács várában őriztek. A felsorolt elsődleges és másodlagos relikviák közül – a sisak kivételével – valamennyi ereklye érintett lehetett az 1403 és 1406 közé tehető tragédiában, és természetesen még mások is, azonban a fennmaradt dokumentumok csupán ezekről adnak számot. A későbbi inventáriumokban megjelenő karereklye minden bizonnyal a hermával azonos időben készülhetett. Arról, hogy a brandeumok milyen mértékben érte kár, csak feltételezéseink vannak. A kürtöt, a csatabárdot, valamint a szemfedőt nem említik a forrásaink, pusztán csak annyit tudunk róluk, hogy mindegyiket a sekrestyében őrizték. Elképzelhető, hogy e három ereklye is megsemmisült a tűzben, és ezeket is Zsigmond király pótolta. Annyi azonban bizonyos, hogy a kürt és a láncon függő ereklyetartó a herma tartozékát képezte, és ezekkel együtt mutatták fel a zárandokoknak. Azt, hogy 1412-re elkészült-e az új ereklyetartó, nem tudjuk. Annyi azonban biztos, hogy a kérdéses évben II. Ulászló lengyel király Zsigmonddal együtt zárandokolt el Váradra, Szent László sírjához, ahol tizenöt napot töltöttek, és a zárandokút emlékére a székesegyház egy relikviadarabot adományozott Ulászlónak, amelynek őrzésére a lengyel király később egy saját fejereklyetartót készíttetett.³⁴ A későbbi időszakból mindössze egy búcsúengedély ismert, amelyben Szent László ereklyéire utalhatnak. IV. Jenő pápa 1433. január 21-én kelt bullájában búcsút engedélyezett mindazok számára, akik Szent László ünnepén a szent király ereklyéinek felmutatásakor (*ostendatur*) felkeresik a székesegyházat.³⁵ Ahogy a későbbi iratokból láthatjuk, a sekrestye nem csupán az ereklyék őrzésére volt hiva-

³³ MERÉNYI-METZGER GÁBOR: Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja. (1581–1945) In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2002. 1–4. sz. 171–196. p., 177.p.; BÉKEFI REMIG: A pilisi apátság története. II. Pécs, 1892. 19–20. p.; RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis ecclesiae collegiate Posoniensis ad S. Martinum Ep. olim SS. Pozsony*, 1880. 240. p.; BUNYITAY VINCZE: A váradi püspökség története, 4. Debrecen, 1935. 57–58. p.

³⁴ „feria quinta Wladislaus rex Polonie limina sancti Wladislai Hungarie regis, cuius corpus in Varadino requiescit, honoraturus pedibus iter conficiebat, Sigismundi rege Hungarie eum equestri itinere precedentente. Quindecim deibus reges ambo apud Varadinum morati Pascha.” DLUGOSS, JOHANNES: *Historiae Poloniae Libri XII. Lipsiae*. 1711. 326. p.; KARÁCSONYI, 1926. 65. p.

³⁵ „supplicationem Sigismundi imperatoris concedit indulgentiam ecclesiam Wararadiensem in festo S. Ladislai regis, quando corpus eiusdem Sancti ostendatur, visitantibus.” LUKSICS PÁL: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp., 1938. 333. sz.

tott, hanem ez volt az ostensio pontos helyszíne is az 1443-as földrengésig.³⁶

A Zsigmond-kori herma

A váradi székesegyházat sújtó tűzeset után készült el az az impozáns Szent László herma, amelyet ma a győri székesegyház Héderváry-kápolnájában őriznek. Noha sem a keletkezésének idejét, sem pedig a készítő személyét nem ismerjük, annyit biztosan tudunk, hogy a Zsigmond-kor terméke, továbbá, hogy a készítése mögött Zsigmond donátori tevékenységét valószínűsíthetjük. Az elmúlt két évszázad folyamán számos elmélet született a herma készítését érintő kérdésekre. Elsőként Ipolyi Arnold vizsgálta meg a tárgyat, aki a következő konzekvenciákat vont le. Szent László Zsigmond-kori hermája elsősorban olyan műalkotásokkal rokonítható, mint például Nagy Károly aacheni, Szent Dénes párizsi, Szent Zsigmond prágai és polki hermája. Ám Ipolyi szerint egyvalamiben mégis élesen elhatárolható a felsorolt ereklyetartóktól, az pedig nem más, mint a filigrán zománctechnika, amely Szent László hermáját jellemzi. Ipolyi megállapítása szerint e technika rendkívül elterjedt volt az udvarban, és számos analógiáját láthatjuk az esztergomi székesegyház kincstárában. Részben emiatt, részben pedig a kidolgozása folytán a kortárs külföldi szakértők úgy vélték, hogy a sodronyzománc technika a magyar ötvösség kizárólagos sajátossága volt. Ipolyi azonban készítésének helyét és idejét nem tudta megállapítani, de a szent király profiljával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a műkincs alapvetően német igényeket tükröz, utalva ezzel Zsigmond hatalmi reprezentációjára és az ő donátori tevékenységére.³⁷

E gondolatmenet mentén haladt tovább Horváth Henrik is, ám ő a Zsigmond-képmások tekintetében vizsgálta a hermát. Az általa feltárt ábrázolások alapján arra a következtetésre jutott, hogy a herma és a király arcvonásai közt olyan nagyfokú a hasonlóság, hogy szinte lehetetlen megállapítani azt, hogy a király igazította-e a saját profilját a díszes ereklyetartóhoz, vagy a Kolozsvári-testvérek rekonstruálták Zsigmond arcvonásai nyomán a szent király hermáját.³⁸ A műremeket szintén a Kolozsvári-testvérek munkájának tulajdonította Divald Kornél. Alapvető információkkal nem gyarapította az ismereteinket, azonban a hermáról úgy vélte, hogy a Kolozsvári-testvérek korábbi munkájukat, Szent László váradi lovasszobrát vették alapul megalkotásához. Véleménye szerint műhelyük már a 14. század vége óta használta a sodronyzománc technikát.³⁹

Marosi Ernő az előzőektől merőben eltérő álláspontra jutott. A lovagkirály hermájával kapcsolatban igen találóan úgy fogalmazott, hogy az elevenség esztétikájának egyik legmagasabb rendű bizonyítéka.⁴⁰ Marosi szerint a műtárgy valamikor az 1420-as években készülhetett, amit egy

³⁶ FEDELES, 2012. 173. p.

³⁷ IPOLYI ARNOLD: *Reliquiaria Hungarica*. In: *Publicationes Archeologicae Academiae Scientiarum Hungaricae*. Pestini, 1868. 67–127. p.

³⁸ HORVÁTH HENRIK: *Zsigmond király és kora*. Bp., 1937. (továbbiakban: HORVÁTH, 1937.) 38–59. p.

³⁹ DIVALD KORNÉL: *Magyarország művészeti emlékei*. Bp., 1927. 34–67. p.

⁴⁰ MAROSI ERNŐ: *A Kolozsvári bronzöntő testvérektől Kolozsvári Mártonig és Györgyig*. In: *Korunk*, 2001. 2. sz. 6–14. p.

egymást keresztező tendenciákból adódó hálóval indokolt: 1.) a herma elképzelhetetlen a budai szobrok ismerete nélkül, 2.) illeszkedik a sodronyzománc *inkunábulumai* közé, mint például az 1425-ben Frigyes meissenai őrgrofnak adományozott kard hüvelye. Ezen összefüggések nyomán elvette a herma helyi eredetét, és készítésének helyét a budai udvar ötvöscéhei közt jelölte meg. Majd kiemelte az ereklyetartó úgymond franciás vonásait és hasonlóságát Szent Lajos fejereklyetartójával, illetve az *émail de plique* technikájában gyökeredző sodronyzománc technikát. Emellett felvetette annak lehetőségét, hogy a mű elkészítése kapcsolatot mutat a Zsigmond által Párizsból Budára rendelt ötvösmesterek munkáival. Nézete szerint, habár Zsigmond 1420-ban elhagyta Budát, a francia műhelyek tovább működhetnek, s továbbra is az ország luxusipari forrását és normáját jelentették.⁴¹

A sodronyzománc Zsigmond-kori megjelenéséről Kiss Etele értekezett részletesebben. A technika megjelenését a szoros itáliai-magyar kapcsolatoknak, a 15. századi egyetemjárásnak, a Scolari-családnak és Ozorai Pipó működésének tulajdonította.⁴² Megállapításai nyomán Prajda Katalin vette fel annak lehetőségét, hogy a herma megrendelésében különösen nagy szerepet játszhattak Andrea Scolari váradi püspök kapcsolatai az észak-itáliai kereskedőkkel, valamint ötvösműhelyekkel.⁴³

Noha a herma készítésével kapcsolatban valamennyi fent említett elméletnek komoly realitása van, azonban néhány adalékkal mégis ki kell egészíteni azokat. A sodronyzománc technikája már Nagy Lajos király uralkodásának idején is ismert volt a hazai ötvösműhelyek számára, amelyről a korunkra maradt kelyhek is árulkodnak. A technika itáliai, de leginkább velencei közvetítéssel érkezett hazánkba.⁴⁴ A Nagy Lajos korabeli udvari műhelyek a király halálával nem szűntek meg, a céhek továbbra is

⁴¹ MAROSI ERNŐ: Reformatio Sigismundi. Művészet és politikai reprezentáció Luxemburgi Zsigmond környezetében. In: Sigismundus – Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk.: Takács Imre. Bp., 2006. 24–37. p., 35. p.

⁴² KISS ETELE: A sodronyzománc kezdetei. In: Sigismundus – Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk.: Takács Imre. Bp., 2006. 279–283. p.

⁴³ PRAJDA KATALIN: Kultúraközvetítő firenzeiek. A Scolarik megrendeléseit teljesítő ötvösműhelyek. In: Egyházi műveltség a régi Magyarországon. Pécs, 2009. (Konferencia-kötet.) 248–250. p.; UÓ: Goldsmiths, Goldbeaters and Other Gold Workers in Early Renaissance Florence, 1378–1433. In: Craftsmen and guilds in the medieval and early modern periods. Ed. Jullien, Eva – Pauly, Michel. Stuttgart, 2016. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Bd. 235.) 195–220. p.; UÓ: Unions of Interest. Florentine Marriage Ties and Business Networks in the Kingdom of Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg. In: Marriage in Premodern Europe. Italy and Beyond. Ed.: Murray, Jacqueline. Toronto, 2012. 147–166. p.; UÓ: Andrea Scolari váradi püspök (1409–1426) és firenzeiek a Zsigmond-kori Erdélyben. In: Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból. Szerk.: Kovács Zsolt – Orbán János. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2013. 21–32. p.

⁴⁴ CSÁNYI KÁROLY: Az Iparművészeti Múzeum egyházművészeti kiállítása. Ötvösművek. In: *Magyar Művészet*, 1930. 301–310. p.

az udvari, valamint az egyházi igényeket szolgálták, néhol az egyházi kultusz, néhol pedig egy-egy szent oltárának ápolása mellett csoportosultak.⁴⁵ A századfordulótól a budai ötvöscéh által használt sodronyzománc technika világhírűvé vált.⁴⁶ Munkájuk minőségét a Budai Jogkönyv is szavatolta, hiszen a 99. szakaszban előírta, hogy céhmesterek hetenként kötelesek ellenőrizni a tagok munkáját.⁴⁷ Valószínűsíthető, hogy a budai céh készítette el azt a kardot (*Kurschwert*) és sodronyzománc hüvelyét, amelyet Zsigmond 1425. augusztus 1-én Harcias Frigyes szász választófejedelemnek adományozott.⁴⁸ Sőt, az 1430-as években szintén Budán készülhetett Szent Dorottya fejedelmek tartója, amelyre a Frigyes kardján található szőlőmotívum azonossága enged következtetni. Az ereklyetartóban megtalálható a szent állkapcsa, valamint a koponyaacsont egy darabja. Emellett Szent Tamás, Szent Bálint, Szent Márta, Szent Skolasztika, Szent Lőrincz és Szent Lázár egy kisebb ereklyéje, illetve II. Pius pápa csodás *Agnus Dei* ostyája, amely vélhetően a későbbiekben kerülhetett a díszes ereklyetartóba. A szent fejedelmek tartója jelenleg Boroszlóban található, feltételezhető, hogy Zsigmond adományozta a városnak, hiszen a huszita háborúk kapcsán sokszor támaszkodott Boroszlóra.⁴⁹ Nyilván a budai céh számára nem jelenthetett nagy gondot egy-egy impozáns herma elkészítése, hiszen az ehhez hasonló fejedelmek tartók gyakorta szerepeltek Zsigmond ajándéklistáiban.⁵⁰

A budai vár néhai ötvös utcáját már az Anjou-korban is magyar és itáliai mesterek műhelyei tarkították, a Zsigmond-korban pedig francia ötvösökkel bővült az udvar.⁵¹ Így aligha lehet kétségünk afelől, hogy a Szent László herma elkészítéséhez ne lett volna meg a megfelelő szakmai potenciál. Ám az, hogy pontosan mikor keletkezhetett a tárgy, további kérdéseket vet fel. A herma elkészítésének idejét vélhetőleg 1427 és 1437 közé tehetjük, ugyanis a Lajos-kori herma 15. század eleji pusztulását követően nem ismerünk egyetlen forrást sem, amelyben Szent László fejére tett esküre köteleztek volna bárkit is. Ezen adatok hiánya egyúttal a herma hiá-

⁴⁵ ELEKES LAJOS: Buda, Mátyás király birodalmi székvárosa. In: *Városi Szemle*, 1940. 42. p.

⁴⁶ GEREVICH LÁSZLÓ: Budai kelyhek. In: *Budapest Régiségei*, 1945. 335–378. p.

⁴⁷ Buda város jogkönyve. Közread.: Blazovich László, ford.: Schmidt József. Szeged, 2001. (Szegedi középkortörténeti könyvtár) 367. p.; ZOLNAY LÁSZLÓ: Buda és a régi magyar ötvösművészet. In: *Budapest*, 1969. 38. p.

⁴⁸ Mihalik Sándor szerint a kardon található egy futó farkas céh jegy, melyből arra következtethetünk, hogy egy Budán dolgozó kassai mester készítette. MIHALIK SÁNDOR: A zománc. In: *Az iparművészet könyve*. III. Szerk.: Ráth György. Bp., 1912. 315. p.; Uő: *Denkmäler und Schulen des Ungarischen Drahtemails im Ausland*. In: *Acta Historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, V. Bp., 1958. 71–106. p.; Uő: *Emalkunst im alten Ungarn*. Bp., 1964. 42. p.; ASCHBACH, JOSEPH: *Geschichte Kaiser Sigismunds*. I–IV. Haburg, 1838–1845. III. 455. p.

⁴⁹ KOVÁCS ÉVA: *Kopfreliquiare des Mittelalters*. Leipzig, 1964. 20. p.

⁵⁰ HORVÁTH, 1937. 187. p.

⁵¹ Zsigmondkori Oklevéltár. V. (1415–1416.) Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván. Bp., 1997. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 27.) 1661. sz.; CSERNUS SÁNDOR: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416. március) In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 103–140. p.

nyára enged következtetni. Még Borbála királyné esetében is az látható, hogy Zsigmond Szent László sírjánál teteti le vele a hűségesküt (1419).⁵² Horváth Henrik elméletéből kiindulva, amely szerint a herma Zsigmond kriptoportréját rejti, elkészítésének idejét megközelítőleg Kolozsvári Tamás Kálvária oltárképének készítése, valamint a Castello della Mantaban (1433 k.) által megfestett Hősök sorozata Julius Caesar alakjának keletkezési idejéhez igazíthatjuk. E képek már közelebb állnak a herma stílusához, azonban a valódi bizonyosságot valahol Sienában kell keresnünk, ahol az uralkodó 1432 júliusa és 1433 áprilisa között tartózkodott.⁵³

Zsigmond, ahogy Európa más városaiban, úgy Sienában is igyekezett maga köré gyűjteni tehetséges kortárs tudósokat, művészeket és mestereket, akik rendre követték őt budai udvarába. Nem volt ez másképp a tehetséges Mariano di Jacopoval (ismertebb nevén: Taccola) sem, aki ekkoriban még csupán a sienai Domus Sapientiae kamarása volt. Az elsősorban mérnöki tervekkel és gépezetekkel foglalkozó Taccola Zsigmondban épp olyan eszményi uralkodót látott, mint egykoron Dante Alighieri VII. Henrikben,⁵⁴ vagy Francesco Petrarca IV. Károlyban. Így nem véletlen, hogy 1432. november 18-án az uralkodó elé terjesztette szándékát annak érdekében, hogy Zsigmond familiárisa lehessen.⁵⁵ Taccola pályája Zsigmond mellett gyorsan ívelt felfelé. Az uralkodónak tett szolgálataiért 1433. szeptember 24-én Zsigmond *comes palatinus* címmel tüntette ki.⁵⁶ Ezért Taccola hálából *De ingeneis* című kéziratának III. és IV. könyvét a császárnak ajánlotta.⁵⁷ E könyvek számos technikai újítást tartalmaznak, azonban Zsigmond reprezentációjának szempontjából négy különösen érdekes tollrajzot kell kiemelnünk. Az első Szent György harca a sárkánnyal (vol. IV. fol. 76r). Itt

⁵² WENZEL GUSZTÁV: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet királynék birtokáról. In: Magyar Történelmi Tár. XII. Pesten, 1863. 268–287. p., 282. p.

⁵³ ENGEL–C.TÓTH, 2005. 127. p.; E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király Sienában. Bp., 2014. 12–240. p.

⁵⁴ VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. In: Művészet Zsigmond király korában. I–II. Szerk.: Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp., 1987. 216–220. p.; HORVÁTH ILLÉS: The Role of Trial by Poison in the Representation of the Power of the Luxembourg Dynasty. Attempts on the Lives of Emperors of the Luxembourg Dynasty, 1313–1437. In: Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis IX. Szerk.: Kiss, Gergely – Barabás, Gábor. Pécs, 2017. 135–139. p.

⁵⁵ RI. XI. 2. 9307. sz.

⁵⁶ RI. XII. 2. 9678. sz.

⁵⁷ „In dei nomine amen anno MCCCCXXX(.) tempore adventus principis Sigismundi regis buen(!) romanorum se(m)per augusti. Hic liber continet in se multas questiones apositas mihi per stren(u)issimum principem ac invictissimum romanorum regum dominum donimum Sigismundum favente de spe(c)tans ipsum diadematis imperii coroneatum quas quidem questiones habentes in se cum corcino mensuras conspicio et ubi ingenium capacitatis mentis mee ingnoraret ab eo sisto increpari atque semper docieri in rebus mihi deficientibus et in omnibus aliis ponderibus et mensuris et cum ommni debita reverentia petitur a me M. indulgentia quod parcendum mihi sit si autem esse(m) nimis audaciem in superdictis et singulis omnibus.” PRAGER, FRANK D. – GUSTINA, SCAGLIA: Mariano Taccola and His Book De Ingeneis. Cambridge, 1972. (továbbiakban: PRAGER-GUSTINA, 1972.) Fol. 27r.

a megalomártír alakjában Zsigmond rejtett portréja ismerhető fel. A jele-
netsor pedig egy allegorikus utalás a király Sárkányos Társaságára. A má-
sodik kép Szent Dorottyát (*Sancta Dorothea*) és a kis Krisztust ábrázolja.
Melléjük balra pedig a következő felirat olvasható, amelyet a szenten ke-
resztül juttat kifejezésre:

„Érted felséges fejedelmemért, Zsigmond, mindenkor felséges római kirá-
lyért, kérem a mindenható Istent és az Atya Igéjét, aki által mindenek te-
remtetek, hogy őrizzen téged a hitben, hosszú egészségben és szeretet-
ben, hogy harcolhass ellenségeink ellen és ellenük győzelmet arathassál és
megszerezhess az egész világ koronáját, és a végső napon vigyen be téged
az örök életre. Ámen. Fenségednek mindig ajánlom Ser Mariano di Jaco-
pot, a sienai Domus Sapientiae kamarását, aki ezt a könyvet szerezte
engem lerajzolt. És őt udvari familiárisaidnak egyikévé méltóztattál tenni,
és kiváltságlevelled erejével őt megerősítetted, mint a vízi építkezések
mesterét. Az ő szándéka pedig az, hogy magyarországi birtokaidon lakjék
és ott végezze be napjait, és felügyeljen minden vízi építkezésre, és a kó-
dexekben néked Magyarország királyának és a te elődeidnek minden tet-
tét és viselt dolgát leírja, ahogyan csak tudja, bármely helyről összegyűjtse
s az említett kódexekben a lapszélén lerajzolja, és miniálja a jelenete-
ket.”⁵⁸

A harmadik ábrázolás Zsigmond profilja oldalnézetből, amely a könyv
borítóján kapott helyet. A negyedik képen pedig a császár egész alakos
képe (vol. III. fol. 27v) látható. Taccola páncélban, karddal és pajzzsal a
kezében ábrázolta az uralkodót, ahogy éppen egy vicsorgó oroszlán farkára
tapos. Az oroszlán itt Firenzét vagy Csehországot szimbolizálja. Mindkét
lehetőség adott. Ahogy Taccola írta, akkoriban Siena és Firenze rossz
szomszédokként viselkedtek (*Senenses et Florentini mala viciniam para-
gebant*). Csehországgal kapcsolatban pedig a huszita felkelés kontextusá-
ban értelmezhető a vicsorgó kétfarkú oroszlán. Vélhetően emiatt is kerül-
hetett Zsigmond alakja fölé Krisztus profilja, ami egy felhőben jelenik meg.
Taccola pedig a következő sorokat adta a szájába: „Oltalmazd juhaimat,
akik közül téged védelmezővé választottalak” (*defende oves meas ex quibus
te custodem elegi*). Ám visszatérve Zsigmond arcvonásaira látható, hogy
Taccola az idős királyt örökítette meg. Jellegzetes kettéfésült szakállát a
szokottnál dúsabban ábrázolta, szemei dülledtek, tekintete komor. Fején

⁵⁸ „Pro te Sirenisimo principe Sicismundo romanorum rege semper augusto rogo deum
omnipotentem Et verbum patris per quem omnia facta sunt. te conservet in fide
sanitate longeva atque karitate ut pugnare possis contra hostes nostros ac de ipsis
victoriam reportare possis atque accipere imperii coronam totius mundi. Et fine
seculi producat te ad vitam eternam. Amen. Maestati sacre tue Ser Marianum Iacobi
camerarium Domus Sapientie de Senis qui libellum hunc composuit et me designavit
semper recomando. Et ipsum in familiarem unum ex illis vestre curie dignemini
recipere ac ingeniorum super aquis magistrum approbare autoritate vestri privilegi
cuius ententio est in partibus vestris Ungarie habitare et ibidem dies suos finire. Et in
omnibus aquarum edifitiis attendere et in condicibus omnia facta et gesta per vos
reges Ungarie et antecessores vestros describere iusta suum posse de quolibet loco
recoligere. Et in dictis codicibus in principio marginis designare ac miniari storias”.
PRAGER-GUSTINA, 1972. Fol. 69r.

kucsmát visel, felette pedig a magyar Szent Koronára emlékeztető diadém látható, amelyen négy virágdísz vonalai rajzolódnak ki. Így valószínűleg az akkoriban négy aranyos virággal díszített Zsigmond-kori Szent László herma stílusjegyei körvonalazódnak rajta. Taccola a herma készítésében játszott szerepe források hiányában sajnos nem állapítható meg. Azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy „sienai Archimedesként” emlegetett mester a kor vízműinek szakértője volt. Vélhetően, ahogy maga is írta, Budára utazott az uralkodóval, és elképzelhető, hogy ő maga fejezte be, vagy éppen tökéletesítette a Hartmann-féle vízrendszert.⁵⁹ Habár budai működéséről további információ nem áll rendelkezésre, feltételezhető, hogy az udvarban töltött ideje alatt az uralkodóról készített rajzai alapozták meg a herma stílusát és ikonográfiáját.

Az úgynevezett „trencsényi herma”, avagy Szent László elveszett hermája

Az úgynevezett „trencsényi herma” 1813-ban került a trencsényi városházáról a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A hermát akkoriban „Trencsényi Csák Máté protomájaként” azonosították, azonban 1915-ben Ernyey József a fejedelmek között Szent László egy elveszett büsztjét vélte felfedezni, amelyet még 1403-ban Stibor vajda rabolt el Esztergomból. Ernyey nézete szerint a relikviárium eredetileg Szent Zsigmond ereklyéinek tárolására készült, amely Nagy Lajos ajándéka lett volna III. (Nagy) Kázmér lengyel királynak, aki ekkoriban súlyos lovasbalesetet szenvedett. Tekintettel arra, hogy a lengyel uralkodót balesetét követően súlyos láz gyötörte, Lajos király Szent Zsigmond váradi ereklyéivel kívánta enyhíteni Kázmér fájdalmait. Mivel a lengyel király 1370. november 5-én elhunyt, a herma Demeter esztergomi érsekhez került, aki Szent László alsó állkapocsontját helyezte el benne,⁶⁰ és Esztergomba vitte.⁶¹ Habár Ernyey végkövetkeztetése, jelesül, hogy a Nemzeti Múzeum gyűjteményében található fejedelmek között azonos lenne a Stibor vajda által elrabolt esztergomi hermával igaz, eredetét illetően okfejtése már kevésbé verifikálható. Ugyanis az általa említett Szent Zsigmond-oltár, valamint a burgundi szent király ereklyéi csupán a Zsigmond-korban tűnnek fel a huszita veszély miatt.⁶² Így a relikviárium bizonyosan eredetileg is Szent László alsó állkapocsontjának tárolására készült.

⁵⁹ BALOGH JOLÁN: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. I. 66. p.; ZOLNAY LÁSZLÓ: Buda középkori vízművei. In: *Történelmi Szemle*, 1961. 16–26. p.

⁶⁰ CDH. IX/4. 91. p.

⁶¹ ERNYEY JÓZSEF: A Csák Máté herma történetéből. In: *Az Országos Magyar Régészeti Társulat 2. Évkönyve*. (1923–26) Bp., 1927. (továbbiakban: ERNYEY, 1927.) 206–222. p.

⁶² „[...] Postea anno Christi 1424 Sigismundus Romanus rex et Hungariae filius eius [sc. Caroli] ob Hussitarum metum in Hungariam in civitatem Baradiensem deferrri fecit, ubi ipse Imperator postea sepultus est. [...]” GEORG LEIDINGER: *Veit Arnpeck. Sämtliche Chroniken*. München, 1915. IV. Lib. Cap. 7., 200. p.; HORVÁTH ILLÉS: „Ó, micsoda tiszteletreméltó, drága és leírhatatlan ajándék, gyengeség teljes megsegítője, Szent Zsigmond teste!” In: *Vallástudomány Szemle*, 2016. 2. sz. 44. p.; Uő: Szent László kultusza Luxemburgi Zsigmond uralkodói reprezentációjában. In: *Aetas*, 2017. 3. sz. 135. p.

A herma története valamikor az 1350-es években kezdődik. 1357-ben Piast Erzsébet IV. Károly német-római császárral és feleségével, Schweidnitz Annával Aachenbe zárandokolt (1357), ahol a királyné és fia, Lajos király magyar kápolnát alapított az aacheni Münster mellett. E kápolnát tíz évvel később Nagy Lajos király Szent István, Szent Imre, valamint Szent László ereklyéivel, illetve egyéb kincsekkel gazdagon megajándékozta.⁶³ Vélhetően az alapítást követően nyithatták fel Szent László sírját, melyből különböző ereklyéket emeltek ki, majd szállítottak Aachenbe. Feltételezhető, hogy ekkor választhatták le László király alsó állkapocscsontját a koponyáról, s ennek tárolására készülhetett a királyi udvarban, Budán a trencsényi herma, amely Demeter érsek birtokába került. Nyilvános tiszteletéről nem szólnak a források, így feltételezhető, hogy Demeter az esztergomi érsekség kincstárában tartotta. A herma legközelebb Kanizsai János érseksége alatt került a figyelem középpontjába. Miután Kanizsai és Zsigmond között viszály támadt, az esztergomi érsek Szent László ereklyéit használta fel királyellenes agitációjához. Így történhetett meg, hogy 1403 januárjában a királyellenes liga tagjai Váradon gyülekezve Szent László fejereklyéjére esküdve fogadták meg, hogy Zsigmondot nem tekintik többé királyuknak és helyébe Nápolyi Lászlót segítik trónra. Ezt követően Kanizsai visszatért Esztergomba, majd székvárosát hátrahagyva, a szent ereklyék kíséretében Zárába utazott, hogy fogadja az ellenkirályt. A királyhú bárók értesítették Zsigmondot, hogy azonnali hatállyal térjen vissza Csehországból. Eközben Garai Miklós és János Stiborici Stiborral egyetemben a király mellé állt. Míg az uralkodó király távol volt, Stibor szövetséget kötött Péter nyitrai püspökkel, valamint Hinkó zobori apáttal, hogy tartsák féken a felvidéket, különösképp Bebek Detrét, aki 1403. február 10-én szövetséget kötött Zsigmond ellenségével, Jodokkal.⁶⁴ A királyhú bárók azonnal összeszedték minden erejüket, és hihetetlen gyorsasággal támadásba lendültek. Stibor vajda Garai Jánossal végigvonult a Vág-völgyén és elfoglalták Jókó, Krakovány és Korompa várát.⁶⁵ Majd egyesülve Szaniszló és Garai Miklós nádor csapataival, elfoglalták Gyórt,⁶⁶ Pápóc mellett pedig szétverték Nápolyi László híveit. A királyhú liga bárói nemsokára Szántai Lack Jakab csapataival kiegészülve tovább haladtak, bevették Komáromot, Székesfehérvárt és Budát. Zsigmond Szent Jakab éjjelén, július 24-én érkezett meg Pozsonyba, ahol fogadta a Garai testvérpár és Stibor hűségesküjét, majd Budára mentek.⁶⁷

Augusztus 5-én Kanizsai, valamint Acciaioli bíboros és pápai legátus jobb híján egy ideiglenes koronával királlyá koronázta Nápolyi Lászlót.⁶⁸ Az Esztergomból sietve távozó Kanizsai érsek számára csupán egy fejdísz volt elérhető, amely alkalmas volt arra, hogy Nápolyi fejére helyezze, ez pedig nem lehetett más, mint a „trencsényi herma” diadémje. A királlyá

⁶³ DL 36.460.; PÓR ANTAL: Erzsébet királyné aacheni zárandoklása. In: *Századok*, 1901. 1–14. p.; KLANICZAY, 2000. 272–273. p.

⁶⁴ CDH. X/4. 253. p.

⁶⁵ DVOŘÁKOVÁ, DANIELA: A lovag és királya. Pozsony, 2009. (továbbiakban: DVOŘÁKOVÁ, 2009.) 85. p.

⁶⁶ DVOŘÁKOVÁ, 2009. 86. p.

⁶⁷ ENGEL–C.TÓTH, 2005. 80. p.

⁶⁸ DVOŘÁKOVÁ, 2009. 87. p.

koronázások történetéből ismert egy hasonló aktus. 1440. július 17-én Szécsi Dénes Szent István-hermájának fejdíszét használta arra, hogy megkoronázza I. Ulászló magyar királyt, hiszen a Szent Koronát korábban Kottanner Jánosné elrabolta Visegrádról és Erzsébet királyné kezére juttatta.⁶⁹ Így feltételezhető, hogy Kanizsai János is arra kényszerült, hogy a kincstárában található Szent László-herma diadémjét használja fel ideiglenes koronaként. Mivel a koronázási ceremónia illegitim volt – ugyanis a koronázás nem Fehérváron történt, a ceremóniához pedig nem Szent István koronáját használták –, Zsigmond nem volt rest ezt gyakran kihangsúlyozni. Egyes okleveleiben e koronát hamis és illetlen koronának (*falsa et inepta corona*),⁷⁰ más okleveleiben pedig ámitásra jó homlokpántnak (*cum quodam sermo fictitio*)⁷¹ titulálta. De akad olyan diploma is, amelyben valamiféle koronaszerecsénynek nevezte, amely szerinte egyfajta bálványimádáshoz használatos homlokpánt csupán (*cum quodam sermo idolstri effigiem corone habente*).⁷² Amikor Zsigmond tudomást szerzett László ellenkirállyá koronázásáról, kíséretével nyomban Visegrádra vonult, ahol hívei előtt fejére helyezte Szent István koronáját, ezzel reprezentálva, hogy ő a legitim uralkodó,⁷³ majd Stibor vajdával és Garai Miklóssal tovább vonult Esztergom alá. Stibor hősiességének köszönhetően szeptember 7-én⁷⁴ elfoglalták a várat.⁷⁵ Az ostrom után az uralkodó Kanizsai vagyonának egy részét szétosztotta,⁷⁶ magánvagyonának és az érsekség birtokainak kezelésével pedig Stibort bízta meg.⁷⁷ Gyanítható, hogy ekkor kerülhetett Stiborhoz Szent László hermája, amit a vajda rögvest Beckó várába vitt. Helyi tiszteletéről nincs adatunk, azonban feltűnő, hogy Stibor ez idő tájt alapította meg Csejte Szent László templomát, majd Beckó vára mellett Szent István tiszteletére is kőtemplomot emelt. Rokona, Szaniszló pedig 1405-ben követte a vajda példáját, és Zsolnaltván létesített egy parokiális temp-

⁶⁹ MOLLAY KÁROLY: A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékiratai, 1439/1440. Bp., 1978. 5–80. p.

⁷⁰ CDH. X/VIII. 469. p.

⁷¹ DL 8904.

⁷² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) 200.413.

⁷³ Zsigmondkori Oklevéltár. II. (1400–1410.) Első rész. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1956. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 3.) (továbbiakban: ZsO. II/1.) 2636. sz.

⁷⁴ ZsO. II/1. 2602. sz.

⁷⁵ „Ecclesia Strigoniensis fuit plures violenter capta et ab inimicis spoilata, maxime eo tempore, quo magnificus Stibirius Vaivoda Transsylvaniae castrum Strigoniense tenuit, quia tunc sacristia in nocte fuit confracta et multae res ecclesiasticae et privilegia ablata” KOLLÁNYI FERENC: Visitatio capituli e. m. strigoniensis anno 1397. In: *Történelmi Tár*, 1901. 71–106., 239–272. p.; „Stibor eques Polonus ac Transsylvaniae Vojvoda expilari fecit sacristiam venerabilis Capituli, ubi dip. omata ludibrio ventorum relicta, sacra vero suppellectilia periere.” MÁTHES, JOANNES: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii, 1827. 30. p.

⁷⁶ DL 90.943.

⁷⁷ CDH. X/4. 218. p.; ZsO. II/1. 2698. sz.; C. TÓTH NORBERT: Az esztergom–szentistváni prépostság második vizitációja. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2014. 3–23. p., 9. p.

lomot Szent László tiszteletére. 1424. július 10-én pedig ifjabb Stibor a csejtei uradalomhoz tartozó Vagyócon engedélyezte egy kőtemplom felépítését, mellette pedig egy temető kialakítását, amelyet szintén Szent László titulusára szenteltek fel.⁷⁸ A hermáról pedig néhány évvel később, ifjabb Stibor 1431-ben keltezett végrendeletében történt említés:

„Hasonlóképpen ezüst ereklyéinkről így rendelkezünk, Szent László aranyozott feje és a másik ereklye, az az ezüsből készült, aranyozott négy-szögletes tábla, az egyik oldalán kristály és mindkét felől négy kő díszíti, valamint a másik, bíbortokban levő aranyos ereklye, ez mind gyermekeink számára maradjon Beckó várában a két ezüst gyertyatartóval együtt.”⁷⁹

Ifjabb Stibor halála után az ereklye továbbra is Beckó várában maradt, ám a vár 1437-ben a Bánffiak birtokába jutott. A 16. század folyamán a fejereklyetartóból eltűnt Szent László alsó állkapocscsontja, amely nem sokkal később Bolognában jelent meg. Vélhetően valaki kimentette az ereklyét a hermából, hiszen 1549-ben Szkhárosi Horvát András protestáns prédikátor Szent László-ellenes versei felbuzdították a helyi lakosságot. Beckó várkápolnájának sorsa megelőzte a váradi tragédiát, ám a hermának nem esett bántódása. Az ereklye nélküli herma már ideje korán profanizálódott, és gyakran emlegették Stibor fejeként (*kopf des Stibor*), de még gyakrabban Csák Máté hermájaként. Megmenekülésével kapcsolatban Ernyey a következőképpen fogalmazott:

„A profanizált herma mellől lassan elpusztultak a kincsek, kipusztult a második és harmadik örökös család is, de jó maga, mint kopott régiség megmaradt, a sikerült névváltoztatása megmentette a további veszedelemtől. Mert az ősi emléken, Csák Máté, vagy Stibor vajda képében, ki kereste volna az egyházi emléket? Így mint profán emlék még valami nimbust is nyert.”⁸⁰

Összefoglalva tehát a forrásokból megállapítható, hogy az 1403-ban bekövetkezett tüzeset következtében a Lajos-kori herma mellett a két kézereklyetartó és a szent király szemfedője is elpusztult. Azonban Zsigmond donatori tevékenységének tulajdonítható, hogy ezen ereklyetartókat még uralkodása alatt pótolták. Taccola rajzai alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy a herma és tartozékai a kürt, a herma nyakába akasztható ereklyetartó 1430 és 1435 körül készülhetett Budán. A szent király csatábárdja is vélhetően ez idő tájt készült el, ám erről csupán a 16. századi inventáriumok tesznek említést. Ugyanakkor a Zsigmond-kor folyamán Szent Lászlónak létezett egy kevésbé ismert hermája is, amelyet ma a Nemzeti Múzeumban őriznek. Ezt a hermát az esztergomi érsekség kincstára-

⁷⁸ DF 286.302.

⁷⁹ „Item de reliquiis nostris argenteis sic committimus et volumus quod caput Sancti Regis Ladislai deauratum et reliquie nostre argentea deurate in parua tabula quadrangulari ab una parte cum crystallo et in qualibet parte quatuor lapillos habens et etiam reliquie nostre aurea in bursa purpurea et candelabra duo argenta quod remaneant pueris nostris in castro nostro Beczkow.” DL 88.061.

⁸⁰ ERNYEY, 1927. 221. p.

ban őrizték. A herma Kanizsai János érseksége alatt került a figyelem középpontjába, amikor az érsek és hívei elsősorban a királyellenes agitációjukhoz használták azt. Kanizsai vélhetően az esztergomi Szent László hermájának diadémját vitte Zárába, hogy megkoronázhassa Nápolyi László ellenkirályt. Az illegitim koronázási szertartást követően Zsigmond híveivel Visegrádra vonult, és a nagyközönség előtt a fejére helyezte Szent István koronáját, ezzel reprezentálva saját legitimitását. Majd ezt követően a királyhű liga báróival Esztergomba vonult és bevette a várost. A hűtlenné vált érsek kincseinek kezelését Stiborra bízta, aki Szent László hermáját Beckó várába szállíttatta. Habár ennek nyilvános tisztelete nem dokumentált, azonban a relikvia gyaníthatóan erősítette Stibor uradalmában Szent László kultuszát, amely a patrocíniumok választásában is kifejezésre került. Stibor halálát követően a herma a várban maradt, ám a reformáció idejére lassan profanizálódott, és legtöbbször Stibor vagy Csák Máté protomájaként emlegették, s vélhetőleg ennek köszönhetően vészelhette át a reformációt követő éveket.

Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról

Anka László

A magyarországi katolikus egyházi autonómia megteremtésére való törekvés sui generis jelensége az 1848 és 1918 közötti magyar katolikus egyházpolitikai történelemnek. Vitája 1848-ig nyúlik vissza.¹ Az 1848. évi XX. törvény felszámolta a katolikus egyház hazai államegyház jellegét. Ettől függetlenül korábbi és más jellegű történelmi kontextusban Magyarországon a protestáns és görögkeleti egyházak már kivívták saját autonómiájukat.² A katolikusok ekkor attól az önvédelmi ösztöntől vezérelve, hogy más – autonómiával rendelkező – egyházak jogainál nehezebb jogosítvánnyal bírjanak az új rendszerben, felvetették, hogy az ő egyházukat is övezze autonómia. Be is nyújtották 1848 áprilisában ilyen irányú javaslatukat a diétára, de Kossuth felszólalására az országgyűlés nem vette napirendre. Az 1848–49-es szabadságharc végnapjaiban Horváth Mihály püspök, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere kísérletet tett egy kongresszus összehívására, amelynek életre kellett volna keltenie az autonómiát, de ez a világosi fegyverletétel után nem ültetett össze.³ Eötvös József második vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején kísérletet tett az autonómia bevezetésére.⁴ Ennek érdekében összehívta az első autonómia-szervező kongresszust (1870–1871), amely ki is dolgozta elképzelését, tervezetét a katolikus önkormányzatiságról, de nem alakította meg, mivel a főkegyúri jogokat gyakorló Ferenc József nem járult hozzá annak elfogadásához. Wlassics Gyula kultuszminisztersége idején összeült egy második kongresszus (1897–1902), amelynek munkája hasonló eredménnyel zárult.

A katolikus önkormányzatiság hívei az elvallástalanodás, a felekezetiük hitélete iránti növekvő közöny, az állam és az egyház elválasztásának kiteljesedése érdekében akarták megvalósítani elképzelésüket. Ez kiegészült azzal a szándékkal, hogy a magyarországi katolikus egyház által fenntartott hatalmas oktatási intézményrendszert és földbirtokvagyonát a felügyeletükbe-kezelésükbe bevonandó világi elemekkel megreformálják, ezzel pedig kihúzzák a szekularizációt kívánó antiklerikális támadások méregfogát.

¹ HERGER CSABÁNÉ: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Bp., 2010. (továbbiakban: HERGERNÉ, 2010.) 118–160. p.

² A magyarországi katolikus egyház mellett a zsidó felekezet volt az egyetlen, amely soha nem alkotta meg saját egyházi autonómiáját, noha báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter tett kísérletet megoldására a dualizmus korai szakaszában.

³ SARNYAI CSABA MÁTÉ: Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása katolikus autonómia kongresszus megtartására. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum*, 1997. 1–2. sz. 147–150. p.

⁴ CIEGER ANDRÁS: Az elvszerűség paradoxonjai. Eötvös József második minisztersége. (1867–1871) In: *A kincset fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Szerk.: Gángó Gábor. Bp., 2013. 337–345. p.

Apponyi törvényjavaslatának előzményei

Apponyi Albert olyan főrendi családba született, ahol a katolicizmus mellett kiállásnak évszázados hagyományai voltak. Húszas évei elején megismerkedett Párizsban Montalambert gróffal, aki a korszak egyik legnagyobb formátumú, francia liberális katolikus gondolkodójának számított, és meghirdette a 'szabad egyház a szabad államban' katolikus programját. Apponyi édesapja és az ifjú gróf politikai mentora, Sennyey Pál báró szerepet vállaltak az első szervező kongresszus tevékenységében.⁵

Először 1883-ban, a középiskolai törvény vitája során állt ki a katolikus autonómia mellett, majd 1885 januárjában egy parlamenti felszólalásában. Véleményét a következőképpen foglalta össze:

„Azokat az elvi határvonalakat látom szükségesnek megjelölni, a mely határvonalak között kell, szerintem, a kérdés megoldását keresnünk. [...] A katolikus autonómia szervezetének, ha valóban katolikus autonómia akar maradni, nem szabad a katolikus egyház szervezetében forradalmat előidézni, nem szabad ama hierarkhiai szervezet alapelveibe ütközni, mely a katolikus egyháznak mindenkor fentartandó lényegét alkotja. [...] És e szempontból, hogy két rövid vonással konkrét alakot adjak e határvonalnak, bármikor szerveztessék a katolikus autonóm testület, hatásköréből ki vannak zárva a dogmatikai és az egyházfegyelmi tárgyak. [...] A másik határvonal politikai, állami szempontból állapítandó meg. És ez áll Magyarország apostoli királyának mindenkor fentartandó kegyúri felségi jogáról. Nem szabad a katolikus autonómia megalkotására irányuló mozgalmat olyan színben tüntetni fel, mintha az akár a főkegyúri jogok elkobozásának, akár azok gyakorlatának alkotmányon kívül eső ténnyé átvitelét célozná. És én e téren teljesen egyetértek mindazokkal, kik e Házban arról beszéltek, hogy azok a felségjogok, melyek a király főfelügyeleti és kegyúri jogából folynak, éppen úgy, mint más felségi jogok, másként, mint alkotmányunk által megszabott módon, tehát a magyar felelős kormány által, nem gyakorolhatók.”⁶

Ez a felszólalása következmények nélkül maradt, de a történet folytatása ismeretében leszögezhetjük, a főkegyúri jogok és a dogmatika érintetlenül hagyásának kérdésében mindvégig következetes álláspontot képviselt. És az idézet első része egyértelműen az első szervező kongresszus radikális frakciója eszméinek elutasítását hangsúlyozta.

Az egyházpolitikai viták kezdetén szintén kiállt a katolikus önkormányzat szükségessége mellett, de következetesen meghatározta, hogy az uralkodó kegyúri jogait a kiépítendő intézményrendszer nem csorbíthatja.⁷ Amikor 1897-ben összehívták a második szervező kongresszust, magától értetődő ilyen előzmények után, hogy Apponyi is jelöltette magát kongresszusi képviselőnek, és megválasztása után főszerepet vállalt 1897 és 1902 között a kongresszus által kiküldött huszonhetes, tizenkettes, hármas

⁵ *Autonómia*, 1897. november 20. 193–195. p.; A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei és irományai. Szerk.: Günther Antal. I. köt. Pest, 1871. 114–119., 265. p.; *Katolikus Néplap*, 1870. november 24. 373–374. p.

⁶ Apponyi Albert gróf beszédei. I. köt. Bp., 1897. 354–355. p. (1885. január 24-i beszéd.)

⁷ Uo., II. köt. 305–335. p. (1892. május 27-i beszéd.)

bizottságokban, hogy egy újabb önkormányzati szervezeti és működési szabályzatot dolgozzanak ki, amelyet a kultuszminiszter és a király újból elfektettek, a pápa pedig megtiltotta Vaszary Kolos hercegprímásnak, hogy elfogadja, mivel ennek következtében az autonómia intézményrendszerén belül többségbe kerülő világiak leszavazhatták volna az egyház soraiból érkező képviselőket.

A Széll-kormány idején kezdődő obstrukciós hullámból kinőtt parlamenti válság miatt évekre lekerült a politika napirendjéről a kérdés, csak a kultuszárca bürokratái kezében gyarapodott az autonómiával foglalkozó ügyiratok száma. Egy esztendővel azután, hogy Apponyit 1906 tavaszán első alkalommal kinevezték vallás- és közoktatásügyi miniszterre, felvetette a katolikus autonómia megvalósításáról szóló elképzelését. Egy törvényjavaslatot kívánt beterjeszteni a képviselőház elé az autonómiáról, és ennek elfogadása után alkották volna meg az autonómia szervezeti és működési szabályzatát.

Tervei előmozdítása érdekében 1907. június 22-én a Szent István Társulat székházának nagytermébe egy értekezletet hívott egybe,⁸ amelyre a katolikus egyház főpásztorait⁹ és a parlamenti pártok prominens katolikus politikusait¹⁰ hívta meg, akik közül többen a második szervező kongresszus huszonhetes bizottságának is tagjai voltak, valamint Timon Ákos egyházjogászt, egyetemi tanárt. A találkozó teljesen titokban zajlott le. „A megbeszélést különösen a nyilvánossággal szemben teljesen bizalmas jellegűnek kívánja és kéri tekinteni.”¹¹ Ami nem is volt meglepő, mivel semmilyen döntéshozó (király, kormány) konkrét támogatása nem állt a miniszter háta mögött ezzel az ügyvel kapcsolatban. Apponyi a megjelentek előtt is inkább benyomásokra, gesztusokra és jelekre hivatkozott, amikor úgy fogalmazott, hogy a helyzetet kedvezőnek látja a katolikus autonómia bevezetésére Magyarországon. Hallgatósága előtt sürgette a megvalósítását, mert attól tartott, hogy az elfogadásra váró választójogi reform után, egy új választást követően a parlament radikalizálódhat, és olyan erők kapnak benne többséget, amelyek ezt nem támogatnák. Úgy látta, a püspöki kar is nagyon kívánja az autonómia megvalósítását. „Az autonómiában a nemzeti közszabadságoknak is egyik erősségét látja, miért is azt, az egyház érdekén felül mint hazafinak is óhajtania, kívánnia kell.”¹² Az Erdélyi Római Katoli-

⁸ Az 1907. június 22. értekezlet jegyzőkönyve. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) K 305. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) 1. cs. 16. t. 476. sz., Egyházigazgatási ügyek 1918. 178–181. p.

⁹ Uo. Csernoch János csanádi püspök, Samassa József bíboros, egri érsek, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek, Várady Lipót Árpád szebenikói választott püspök, miniszteri tanácsos, Városvy Gyula kalocsai érsek.

¹⁰ Uo. Batthyány Tivadar gróf (48-as Justh Párt), Esterházy Móric gróf (Alkotmánypárt), Rakovszky István (Katolikus Néppárt), Samassa János (Függetlenségi és 48-as Párt), Simonyi-Semadam Sándor (Katolikus Néppárt), Ugron Gábor (Függetlenségi és 48-as Párt), Zichy János gróf (Alkotmánypárt), Zichy Nándor gróf (Katolikus Néppárt).

¹¹ Uo., 178. p.

¹² Uo.

kus Státus mintájára akarta megvalósítani.¹³ Úgy tervezte, hogy az 1907-es őszi ülészakon előterjeszt egy törvényjavaslatot az 1848. évi XX. törvény („a vallás dolgában”) alapján úgy, hogy az ne ütközzön az 1848. évi III. („független magyar felelős ministerium alakításáról”) és az 1883. évi XXX. törvénnyel („a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről”). Az autonómia részletes és belső ügyvitelének, szervezetének megalkotása egy szervező kongresszus feladata kell hogy legyen, Apponyi a törvényt csak keretnek tekintette, szerinte az 1897–1902-es második szervező kongresszus által elfogadott szervezeti szabályzat erre teljesen alkalmas, annál is inkább, mert ennek a kongresszusnak ő maga is aktív szereplője és a kongresszusi munkálatok eredményes befejezésének egyik alakítója volt a hármas bizottság tagjaként.

A bizalmas értekezleten megjelentek mind egyetértő hangon nyilatkoztak a miniszter elképzeléséről. A politikai környezetet megfelelőnek tartották ők is, csak azt kérték a kultuszminisztertől, hogy 1.) szerezzék meg minél előbb a kormány támogatását, 2.) a törvény valóban csak egy kerettörvény legyen, amelyet 3.) egy új kongresszusnak kell tartalommal megtölteni és 4.) a törvény elfogadása előzze meg a kongresszus összehívását. Mindenki egyetértőleg hangsúlyozta, hogy lesznek olyan politikai és egyházi aktorok, akik majd megtámadják ezt a törvényjavaslatot.

Bár az értekezleten a miniszter azt ígérte, hogy még a parlament 1907-es őszi ülészaka folyamán beterjeszti törvényjavaslatát, ez nem történt meg, de elmaradásának okai nem ismertek. Valószínűleg taktikai megfontolás eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy az autonómia törvénytervezetével párhuzamosan be kell nyújtani egy másik javaslatot is, amely az 1848. évi XX. törvény végrehajtását szabályozza. Vagyis a negyvennyolcas jogszabály alapján valamennyi történelmi egyház és intézményei finanszírozásában szerepet vállal az állam.

A következő esztendő május 25-i minisztertanácsára Apponyi bevitte a katolikus autonómia ügyét, és vele együtt napirendre vetette az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslatát.¹⁴ A miniszterek körében azonban vitát váltott ki az elképzelésével. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kifogásolta, hogy a javaslat értelmében az állam lemondana a vallás- és tanulmányi alapok és az ezekből fenntartott iskolák felügyeletéről. Elfogadhatatlannak tartotta az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslatot is. Úgy vélte, ez alapján a protestánsok kevesebb anyagi támogatást kapnának, ami a felekezetek közötti békesség felborulásához fog vezetni. Kérte a kultuszminisztert, halassza el törvényjavaslatai benyújtását.

Apponyi azt válaszolta, már ígéretet tett a katolikus autonómia megvalósítására, becsületét vesztené, ha lemondana tervének megvalósításáról, és nem maradhatna utána sokáig a tárca élén. Azzal nem értett egyet, hogy a protestánsokat negatívan érintheti az ő javaslata. Szerinte legalább any-

¹³ Erdélyben, a fejedelemség korában azért alakult meg a katolikus autonómia, hogy az ottani katolikusokat megvédje a többnyire református erdélyi fejedelmek elnyomó törekvéseitől. Sehol máshol a világon nem alakult katolikus önkormányzatiság.

¹⁴ MNL. OL. Filmtár, University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers. Count Julius Andrassy the Younger, political diary, 1908–1913. (1908. május 26.) 64–67. p.

nyit, vagy még több támogatást juttatna nekik, mint amennyit korábban Tisza István kínált.

Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter osztotta Darányi nézeteit, de nem akarta, hogy a gróf a javaslatok elvetése miatt távozzon miniszteri állásából. „Arról hogy Apponyi odahagyja állását, magától érthetőleg szó sem lehet, mert a szóban levő törvényjavaslatok előterjesztését nemcsak Apponyi, hanem az egész kormány megígérte.”¹⁵ Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter nem tudott pénzügyileg állást foglalni az autonómia kérdésében, de az 1848. évi XX. törvény végrehajtásáról szóló javaslat szerinte is a felekezetek közötti viszály kirobbanásához vezethet. Ugyanígy nyilatkozott gróf Andrássy Gyula belügyminiszter is. „Günther [Antal igazságügyminiszter] annak kijelentésére szorítkozott, hogy a fenforgó kérdésben ugyanabban a helyzetben van mint Apponyi, amennyiben ő is becsületét kötötte hozzá a katolikus autonómia létrehozásához: de meg tudja azt is, hogy ha azt ma meg nem csinálják, sohasem fogják megcsinálni.”¹⁶ A minisztertanács végül nem hozott határozatot ebben a kérdésben. Azonban június 4-én a kultuszminiszter újra elővette a témát. Közölte a minisztertanáccsal, csak akkor nem nyújtja be törvénytervezeteit a képviselőház nyári szünete előtt, ha garanciát adnak arra, hogy az őszi ülészen a kormány elfogadja elképzeléseit és a parlamenttel is tárgyalatja.¹⁷ Nem kapott semmiféle garanciát a kérésére, nem terjesztette elő törvénytervezeteit és nem mondott le miniszteri állásáról. De az 1906–1910-es parlamenti ciklusban az önkormányzatiság kérdésére többé már nem tért vissza.¹⁸

A koalíciós kormány bukása után a grófnak sikerült kieszközölnie egy audienciát a pápától, akit meg akart győzni a katolikus autonómia szükségességéről és a katolikus egyházra nézve veszélytelen voltáról. Kísérlete azonban nem járt eredménnyel.¹⁹

Az 1917-es törvényjavaslat benyújtása és tartalma

Apponyi Albert 1917. június 15-én, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, tagja lett a gróf Esterházy Móric miniszterelnök vezette kormánynak. Esterházy a képviselőházban elmondott kormányprogramba belefoglalta a katolikus autonómia megvalósításának tervét. „Mint a magyar állam egyik régi becsületbeli tartozásának lerovását és a vallási béke állandósításának leghatalmasabb eszközét ezen az országgyűlésen akarjuk megtenni a katolikus autonómia létesítésére és az 1848: XX. t.- cikk teljes végrehajtására vonatkozó törvényhozási és kormányzati intézkedéseket.”²⁰ A miniszterelnök alig két hónap után távozott a kabinet éléről, azonban utódja,

¹⁵ Uo., 66. p.

¹⁶ Uo., 67. p.

¹⁷ Uo. 86. p. (1908. június 4-i bejegyzés.)

¹⁸ „A katolikus autonómiáról, [...] szóló törvényjavaslatait a képviselőház, a bankkérdés körül 1909-ben kitört válság miatt, már nem tárgyalhatta.” KEREKESHÁZY JÓZSEF: Apponyi. Bp., 1943. 192. p. Kerekesházy azonban téved, Apponyi a koalíciós kormány idején nem nyújtott be törvényjavaslatot a katolikus autonómiáról.

¹⁹ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 193. p.

²⁰ MNL. OL. P 195. (= Esterházy Móric miniszterelnök) 1. cs. 5. Miniszterelnöksége, 1917. június – július. 9. p.

Wekerle Sándor szintén ígértet tett kormányprogramjában a katolikus önkormányzat megvalósítására. Apponyi, aki Wekerle mellett is tovább irányította a vallás- és közoktatásügyi minisztérium munkáját, újra nekifogott, hogy ezt megalkossa.

Még Esterházy miniszterelnöksége idején, 1917. június 26-án egy második bizalmas értekezletre²¹ hívta a magyar katolikus főpapokat²² a hercegprímás budapesti palotájába.

Zichy János gróf, aki 1910–1913-ban a kultuszminiszteri tárcát vezette, készítettett egy törvénytervezetet, de ez még a képviselőházi vitára bocsátási stádium előtt elakadt a kormánypártban. Ennek módosításáról folytattak rövid és a tíz esztendővel korábbi bizalmas értekezlettel tartalmilag többé-kevésbé megegyező diskurzust.

E második bizalmas értekezlet után kezdetét vette a törvénytervezet minisztériumi előkészítése, majd több hónapi hallgatás után a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. december 13-án ezt be is nyújtotta a minisztertanácsnak, hogy a kormány hozzájárulását kérje, mielőtt a parlament elé terjesztené. Apponyi tömören fogalmazta meg, mi a kabinet és a parlament teendője.

„A törvényhozásnak nincs más feladata, mint az elv elismerésének becikelyezése, és annak a módnak a megjelölése, amelyen a magyarországi kat[olikus]. egyh[áz]., a jogegyenlőség követelményei szerint, [...] az ország közjogi strukturájába beillesztendő. [...] Főfelügyeleti jogon kívül itt tekintetbe jön a királyi főkegyúri jog, e jognak a miniszteri felelősség mellett való gyakorlása és a hierarchiának egyház-közjogunkra is kiható állása. Ezeket a kereteket megvonni, megtakarításukat biztosítani, e keretekben a magyarországi. kat[olikus]. egy[ház]. paritásos önrendelkezési jogát kifejezetten elismerni: ennyi a törvényhozásnak feladata.”²³

A minisztertanács az előterjesztést ellenvetés, illetve mindenféle módosítás és kiegészítés nélkül elfogadta.

Ezután a miniszter december 21-én a képviselőháznak benyújtotta a katolikus önkormányzatról szóló törvényjavaslatát.²⁴ Az egész törvényjavaslat mindössze tíz szakaszból állt, és preambulumban az 1848. évi XX. törvénycikkely 2. szakaszára hivatkozott. A törvényjavaslat kimondta, hogy a főkegyúri és állami jogok nem sérülhetnek. A magyarországi katolikus egyház, önkormányzathoz való jogánál fogva, saját maga intézheti szerkezeti, vagyoni, iskolai ügyeit. Az önkormányzat rendelkezik az egyház okta-

²¹ Az 1917. június 26-i értekezlet jegyzőkönyve. MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 193–196. p.

²² Uo. Megjelentek: Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek, Glattfelder Gyula csanádi püspök, Hajdu Tibor pannonhalmi főapát, gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök, Várady Lipót Árpád kalocsai érsek.

²³ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából, 1914–1918. Összeállította: Iványi Emma. Bp., 1960. (továbbiakban: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából.) 369. p.

²⁴ „Törvényjavaslat a katolikus önkormányzatról.” Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. Bp., 1917. (továbbiakban: OKI.) LXI. köt. 51–73. p.

tói-nevelői és karitatív célból működő alapítványaival és alapjaival. Elemi és középiskolákat jogában áll az autonómiának alapítani. Uralkodói (főkegyúri) jóváhagyással főiskolát is alapíthatnak. Az autonómia vagyont gyűjthet. A közteherviselés elve alapján szedhet adót és egyéb bevételeket a katolikus hívektől. Ezek behajtását közigazgatási eljárásban érvényesítheti. Az önkormányzat szabályait a főkegyúri jog és az egyház hierarchikus szervezetének tiszteletben tartásával kell meghozni, ezekhez az egyházi főhatóságoknak hozzá kell járulni, és a királynak kell jóváhagyni. A törvény alapján létrejövő önkormányzatiság nem érintheti az Erdélyi Római Katolikus Státus önkormányzati jogait.²⁵ Az Erdélyi Római Katolikus Státus kiegészítő része lesz az országos katolikus önkormányzatnak, úgy, hogy a meglévő jogai sérelme nélkül külön megállapodást köt az országgal, melyet az uralkodónak kell jóváhagyni, és ez kiegészíti a jövőbeli szervezeti és működési szabályzatot. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezéből az autonómia átveszi a vallás- és tanulmányi alapot és a belőle finanszírozott, addig a minisztérium alá rendelten működött katolikus közép- és főiskolákat. Miniszteri rendeletnek kell garantálni, hogy a katolikus főiskolák ugyanolyan jogokkal rendelkezzenek, mint más autonóm felekezetek oktatási intézményei. Ha a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt álló alapok és alapítványok átadása körül nem lenne megegyezés a minisztérium és az önkormányzat képviselői között, akkor rendes bíróság előtt kell a követeléseket érvényesíteni. A törvény elfogadása után a szervező gyűlést azonnal össze kell hívni. Ez lett volna a harmadik kongresszus. IV. Károly király Apponyi miniszter segítségével, mint legfőbb kegyúr, meg is tette a kongresszus megválasztásához és összehívásához szükséges előkészületeket. A kongresszus által alkotott szervezeti és működési szabályzat elfogadása után egy éven belül a minisztérium a felügyelete alatt álló alapot köteles átadni az önkormányzatnak. Az autonómia jogait az a szervezet gyakorolhatja, amelyet a főkegyúr hív egybe és megalkotja a szabályait.

A törvényjavaslat nem foglalkozott a román nyelvű, görögkatolikus, gyulafehérvári-fogarasi érseki egyháztartománynak az autonómiába való bevitelével, mivel Mihályi Viktor érsek

„külön autonómiát követel, amely külön autonómiának képviselői tárgyalnának majd közös ügyekben az országos autonómia képviselőivel. Önmagát, mint metropolitát, illetéktelennek tartja az országos kath. autonómia szerveivel való tárgyalásra. [...] A románok teljes nélkülözése azt eredményezheti, hogy az országos kath. alapok jótéteményeiből nem fognak részesülni. [...] Csak a metropolita útján folynak majd a tárgyalások a román szert. gör. kath. egyháztartománnyal, amely zsinatilag felhatalmazhatja a metropolitát a tárgyalásokra és a megállapodásokat azután elfogadhatja.”²⁶

Ezt Csernoch János bíboros-hercegprímás jelentette Apponyinak 1917 őszén, mikor a törvényjavaslat szövegén az utolsó simításokat végezték és

²⁵ Az Erdélyi Római Katolikus Státus megalakulásának folyamatáról és jogairól ld.: HERGERNÉ, 2010. 123–140. p.

²⁶ Csernoch János levele Apponyi Alberthez 1917. november 19. – Apponyi Albert válogatott levelezése. Szerk.: Anka László. Bp., 2016. 109. p.

megküldték előzetes véleményformálásra az érintett egyházi méltóságoknak. A román nyelvű görögkatolikusok azonban nem úgy cselekedtek, amint elvárták tőlük. Négy nappal azután, hogy Apponyi a parlamentnek benyújtotta törvényjavaslatát, amely kihagyta őket a tervbe vett katolikus önkormányzatból, konferenciát tartottak Balázsfalván, és önálló görögkatolikus autonómia megvalósításának igényével kérelmet fogalmaztak meg IV. Károly király számára. Apponyi a román nyelvű görögök elutasító magatartásától vezérelve – hogy az ne késleltesse vágyainak megvalósítását – terjesztette elő törvényjavaslatát. A gróf nem értett egyet a belügyminisztérium román nemzetiségi ügyek referensének véleményével: „Tekintve azonban a hazai románoknak közismert túlzó nemzetiségi törekvéseiket, magyar állampolitikai szempontból feltétlenül szükséges, hogy a hazai görög-katholikus román egyház, minden tiltakozása dacára is, bevonassék a hazai római katolikus egyház autonómiájának körébe.”²⁷ Míközben az erdélyi román nyelvű sajtó összűzet zúdított Apponyira és Csernoch bíborosra, a belügyminiszteri referens eszközt is javasolt a románok meggyőzésére: szüntessék be részükre a segélyek finanszírozását, amelyet addig a katolikus vallásalapból élveztek.²⁸

A törvényjavaslat miniszteri indokolásában Apponyi választ adott arra a kérdésre, hogy miért tartotta szükségesnek a katolikus autonómiának törvényhozási úton való biztosítását. A független felelős magyar minisztériumról szóló 1848. évi III. és a középiskolákkal foglalkozó 1883. évi XXX. törvényt sokan úgy értelmezték, hogy a katolikus alapokkal és középiskolákkal csak a kormánynak áll jogában rendelkezni, illetve a miniszter úgy látta, jobb előbb törvényt alkotni ebben a kényes témában, mintsem hogy az autonómia – pontosabban annak szervezeti és működési szabályzatának – elfogadása után maga az önkormányzat szervezete legyen az, amelyik kikényszerít a parlamenttől egy autonómiatörvényt. Az előterjesztő itt az országgyűlést a presztízsveszteségtől kívánta megóvni. Két vezérelv mentén épült fel az indokolás és a törvényjavaslat. A katolikus önkormányzatba be kell vonni világi elemeket, valamint az alapokat és alapítványokat át kell adni az autonómia szervezetének. Régi vitát melegített fel az előterjesztés. Az 1848. évi III. törvény 6. szakasza értelmében a végrehajtó hatalom (ez esetben a kormány és azon belül a vallás- és közoktatásügyi minisztérium) alá rendelte az alapok és alapítványok felügyeletét és kezelését.²⁹ De ezzel együtt senki nem vonta már kétségbe, hogy a katolikus ügyek főkegyúri jog alapján rendezendők. Apponyi feltette a kérdést, jogos volt-e egyáltalán az, hogy addig kormányzati hatáskörben kezelték az alapokat és alapítványokat? Jogtörténeti érvekre is próbált támaszkodni. Azok a történelmi egyházak, amelyek rendelkeztek önkormányzatisággal, előbb törvényben szereztek erre jogot, majd ezután dolgozták ki belső szabályaik részleteit.

²⁷ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 21–22. p.

²⁸ Uo., 38–40., 43. p.

²⁹ Az 1848. évi III. törvénycikk 6. szakasza azon ügyeket rendelte a kormány alá, amelyek addig a helytartótanács és a kincstár hatáskörébe tartoztak. 1848-ig idetartoztak az alapok és alapítványok, miután Mária Terézia és II. József kormányzatai azokat a felügyeletük alá vonták.

Ezt a javaslatot a minisztertanács előzetesen december 13-án tárgyalta és vita nélkül hagyta jóvá.³⁰ Ezzel együtt Apponyi megszerezte IV. Károly király támogatását is a törvényjavaslat előterjesztéséhez.³¹ A fiatal uralkodó ahhoz is hozzájárult, hogy az 1912-ben alakult hajdúdorogi – magyar nyelvterületű – görögkatolikus püspökség érdekében módosítsák az összehívandó kongresszus mandátumainak összetételét, amelyre a hercegprímás tett javaslatot.³²

Apponyi igyekezett taktikailag előkészíteni a terepet törvényjavaslata kompromisszumos elfogadásához. A katolikus önkormányzatokról szóló javaslatával egyszerre benyújtotta „az 1848: XX t.-c. fokozatos végrehajtásáról” szóló törvényjavaslatot is, amely a magyarországi görögkeleti egyház kivételével minden bevett vallásfelekezet egyházi és oktatási szükségleteit állami költségből kívánta fedezni.³³ A görögkeletiek – többségében románok és szerbek – egyházi ügyeinek rendezése a két etnikum világháborús magatartása miatt, Apponyi szerint, nem lett volna megérdemelt a részükre. Eredetileg a magyar zsidóságot sem támogatta volna anyagilag e törvényben, de Vázsonyi Vilmos igazságügyi miniszter a december 13-i minisztertanácson diszkriminatívnak ítélte az eredeti javaslatot és elérte, hogy a kultuszminiszter az izraelitákra nézve a vallássegynlőség elve mentén egészítse ki javaslatát. Ennek a felekezetnek anyagi megsegítését azért hagyta volna ki a törvényből a miniszter, mert azok a többi törvényesen bevett vallásfelekezettel ellentétben nem rendelkeztek olyan országos vezetőséggel, amellyel a kormány képviselői leülhettek volna tárgyalni, és az állam által nyújtott pénzeket a felekezet országos központjából eloszthatták volna.

A parlament képviselőháza az előterjesztéseket vastappsal és Apponyit éltető felkiáltásokkal üdvözölte, de soha nem vette napirendre és soha nem tárgyalta meg. Ebben szerepet játszott a gróf betegsége 1918 elején, illetve az, hogy a kulisszák mögött Wekerle miniszterelnök – akinek egyébként szerepelt a katolikus autonómia megvalósítása a kormányprogramjában – és Tisza István, a képviselőházi többséget adó Nemzeti Munkapárt vezére mindent megmozgatott, hogy megakadályozzák a törvényjavaslat tárgyalását.³⁴ Tisza és Wekerle azonban nyilvánosan soha nem tettek erre utalást, sőt Tisza, mint a reformátusok egyik világi vezetője, felekezete képviselőiben tárgyalásokat is folytatott a kultusztárca vezetőjével a reformátusok pénzügyi támogatásáról. A törvényjavaslatok benyújtása örömmel töltötte el Apponyit és híveit. December 22-én a Hungária Szállóban a kultuszminiszter, Földes Béla agrárminiszter, Palugyai Móric belügyi államtitkár és számos negyvennyolcas párttag társaságában díszvacsorával ünnepelték ezt a fegyvertényt.³⁵

³⁰ Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 369–372. p.

³¹ Ferenc József bevezette az úgynevezett „előszentesítési jogot”, amely azt jelentette, minden egyes törvényjavaslat tárgyalása előtt meg kellett szerezni az uralkodó beleegyezését. Így Apponyinak ezt Károly királynál is ki kellett járni, mielőtt beterjesztette törvénytervezeteit.

³² MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 132., 138–139. p.

³³ A törvényjavaslat szövegét ld.: OKI. LXI. köt. 74–77. p.

³⁴ BATTYHÁNY TIVADAR: Beszámoló. 1. köt. Bp., 1928. 184. p.

³⁵ *Budapesti Hírlap*, 1917. december 22. 9. p.

Apponyi Albert 1918. május 8-án lemondott miniszterségéről, mivel az akkor zajló választójogi vitában a kabinet és a képviselőházi többség álláspontjával nem tudott azonosulni. Ezzel annak esélyét is elveszítette, hogy a történelem az ő nevéhez fűzze a katolikus autonómia megvalósítását, de kétségtelen, törvényjavaslatának előterjesztésével súlyos követ dobott az egyházpolitika állóvizébe. Zichy János gróf, aki utódja lett a tárca élén, ott vette fel az autonómia ügyének fonalát, ahol Apponyi letette és igyekezett megoldani.³⁶

Nem sokkal az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása és Károlyi Mihály hatalomra kerülése után, 1918. november 24-én Budapesten megalakult az Országos Katolikus Tanács. Ennek elnöki pozícióját Apponyi foglalta el. Ez a Tanács is igyekezett az autonómiát megvalósítani, de fáradásai hiábavalónak bizonyultak.³⁷

Összegzés

Apponyi a második szervező kongresszus után taktikát váltott. A kongresszuson ugyanis a lépésről-lépésre haladás politikáját hirdette, ami szerint egy valódi jogokkal alig rendelkező autonómia létesítését is el tudta volna fogadni, hogy az idővel előrehaladva fokról-fokra teljesebben ki igazi önkormányzati szervezetté. Minisztersége idején a parlamentben akarta az autonómiát törvénybe iktatva megvalósítani, majd a vitás részletkérdéseket azután megoldani. Így gondolta elejét venni a hosszú és meddő viták újabb sorozatának, amelyet 1897 és 1902 között személyesen is átélt és végigtárgyalt eredménytelenül. Törekvései azonban ismételen sikertelenek maradtak.

A katolikus autonómia megvalósításáért folytatott küzdelem – Apponyitól függetlenül is – némileg kilóg azon politikai problémák halmazából, amelyek a dualizmus elején felmerültek, és vagy a rendszer végéig megoldatlanul maradtak, vagy a korszak első felében tett megoldási – kodifikált jogi/szokásjogi – lépések a 'Quia non movere' felfogása miatt a későbbiekben sem módosultak a probléma felszámolásának teljességével. Ilyen ügyeket a legtöbb kormány és a legtöbb miniszteri tárca görgetett maga előtt, a fiókba került, vagy vitára bocsátott javaslatokat átörökítve a bársonyszéki utódoknak.

Az egyháztörténész Gergely Jenő fogalmazott meg egy elméletet arról, miért volt eleve lehetetlen és ebből eredően illúzióhajsolás a katolikus önkormányzat megteremtésének kísérlete. Az autonómia létét két szempontból kell megvizsgálni. Az egyik az állam és az egyház közötti viszonyrendszer, a másik az egyház belső természete.

A katolikus egyháznál a főkegyúri jog és a kegyuraság (patronátus) kizárt minden érdemleges autonómiát. A kegyuraság töltötte be ugyanis azt a feladat- és szerepkört, amit az autonómia hívei az önkormányzatnak kívántak juttatni.

„A kérdés tehát úgy hangzik: patronátus, vagy önkormányzat? Ha a patronátus mindazt teljesíti, amire másutt önkormányzat létesült, akkor me-

³⁶ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 18–113. p.

³⁷ GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon. (1890–1950) Bp., 1977. 101–104. p.

lyik a jobb, vagy szükséges? Megfordítva a kérdést: ha az adott egyház felett nincs a katolikkal egyenértékű patronátus, akkor objektíve válik szükségessé az autonómia, az önkormányzat megszervezése, nem utolsósorban az önvédelem és érdekérvényesítés eszközeként, hiszen a hatalom nem patronál, hanem csak felügyel.”³⁸

Vagyis az autonómiában való gondolkodás összeütközésben áll a patronátussal, addig más egyházaknál az autonómia védelmet jelent az állammal szemben. A főkegyúri jogban a királyi kinevezés és döntés a jogforrás, addig a többi egyházban a gyülekezeti döntés és választás. A többi keresztény egyháznál az a feladat- és szerepkör, amelyet a kegyuraság töltött be a katolikusoknál, eleve testületi jogként élt.

Ami az egyház belső természetét illeti, a következő a helyzet a katolikus egyház esetében. A katolikus egyház egyetemes, centralizált, hierarchikus, a nemzeti önállóságot a Szentszék korlátok közé szorította. Az önkormányzatiságban annak hívei az egyenjogúsítást látták, ezért akarták a világiak bevonásával hatékonyabban működtetni. De nem egyeztethető össze a katolikus egyház felülről jövő szerveződése, kinevezési gyakorlata az autonómia alulról jövő választásaival. Így a katolikus önkormányzati tervek „elbukása-elmaradása nem egyik, vagy másik érintett tényezőt – állam, uralkodó, a főpapság vagy a Szentszék – sokkal inkább az objektív helyzet logikus következménye volt, amely részint az egyház természetéből, pontosabban önmaga értelméhez való ragaszkodásból, részint az állam-egyház kapcsolatrendszeréből eredt.”³⁹

Egyetértve az egyháztörténész elméletével, de állításától függetlenül több szempontból is foglalkozni kell azzal, hogy a pártvezér-politikus Apponyi mit vitte arra az útra, hogy támogassa a katolikus autonómia megvalósítását. Négy pontot mindenképpen meg kell jelölni, amelyek egymással össze is fonódhattak:

1.) Katolikusként őszintén hitte, hogy egyházának szüksége van egy önkormányzati rendszerre a katolikus megújulás, a katolikus vagyoni-intézményi érdekek és a magyar nemzetpolitika érdekében. Apponyi és Eötvös József, aki kultuszminiszterként először tett kísérletet a katolikus önkormányzat megvalósítására, a francia liberális katolikus gondolkodó, Montalambert követőjének számított. A francia a szabad egyház szabad államban álláspontjára helyezkedett. Elméleti fejtegetései az önkormányzatiság irányába hajlottak, de Montalambert soha nem jutott el odáig elméletének levezetésében, hogy ténylegesen is autonómiát követeljen a katolikus egyháznak a nemzetállami keretek között. Eötvös és Apponyi ezt érthették félre, illetve Eötvösnek az 1871-es autonómia megvalósítási kísérlete is – ami abból eredt, hogy az 1848. évi XX. törvényben a katolikus egyház elvesztette államegyház jellegét, vagyis befolyásának visszaesésétől tartottak, már 1848-ban – komoly élményt és megoldandó problémát okozott a bárónak. A feudális korban államegyházként ténykedő katolikus egyház helyét akarták rendezni a liberális államban.

³⁸ GERGELY JENŐ: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., 2001. 140. p.

³⁹ Uo., 143. p.

Ez a rendezési vágy a világháború évei folyamán kiegészült azzal a félelemmel, hogy a háború után olyan radikális politikai elemek kezébe kerülhet a kormányzás, akik képesek az állam által kezelt egyházi vagyon szekularizációjára, illetve, ha az egyes egyházmegyéket, tartományok területét más államokhoz csatolják, ennek vagyona akkor is az érintett egyházi hatóság mellett maradjon.⁴⁰

2.) Abban a hitében és elképzelésében, hogy a katolikus egyháznak szüksége van egy autonómikus organizmusra a katolikus megújulás érdekében, Apponyi egyáltalán nem volt egyedül. Eötvös, illetve Zichy miniszterekhez és Wekerle miniszterelnökhöz hasonlóan Apponyi, mikor elfoglalta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát – és miniszteri programjába felvette a katolikus autonómia megvalósításának tervét, illetve második minisztersége idején törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentnek az ügy végső megoldása érdekében –, százas nagyságrendben kaptak feliratokat, határozatokat, leveleket a szélrózsa minden irányában elterülő magyar városok és megyék közgyűléseitől, alispánjaitól, katolikus papi személyektől, lokális egyházközösségektől, amelyekben Apponyit – Eötvöshöz, Zichyhez, Wekerléhez hasonlóan – felkérték, valósítsa meg az autonómiát a katolikusok számára.⁴¹ Ezek a hivatalos megkeresések nagyon komoly, az autonómia megvalósításához ragaszkodó tömegebázis létezését sejtették. A bajaiak már előre elfogadottnak tekintették a katolikus autonómiáról szóló törvényjavaslatot, mert feliratukban gratuláltak Apponyinak a nem létező sikerhez: „Baja város közönsége a katolikus autonómia megvalósulása alkalmából Gróf Apponyi Albert, vallás- és közoktatásügyi miniszter Önagságát hálással üdvözlö, s készséggel ajánlja odaadó támogatását a magyar nemzeti kulturpolitika terén kifejtendő hazafias működéséhez.”⁴² Maga a katolikus főpapság is olyan magatartást tanúsított ebben a kérdésben, amely az autonómia megvalósítása melletti állásfoglalásnak tűnhetett a gróf számára, noha ez nem volt teljesen így, mivel a magyarországi katolikus főpapság – a katolikus egyház hierarchikus felépítéséből eredően – Rómához igazodott, ahol hol diplomatikusan, hol nyíltan ellene foglaltak állást, de legalábbis igyekeztek megvalósítását a bizonytalan jövőbe halasztani.⁴³ Apponyitól függetlenül is voltak olyan politikai aktorok, akik kívánatosnak tartották az önkormányzatiság bevezetését. Így a gróf egyáltalán nem érezhette magát egyedül az ügy melletti elkötelezettségében.

⁴⁰ Az utókor igazolta a magyar katolikusoknak azt a félelmét, hogy egy világháborús vereség esetén idegen impérium alá kerülő magyar katolikus egyházmegyéket, illetve vagyonuk, plébánosaik és vezető főpapjak milyen tortúrának lesznek kitéve. Ld.: SARNYAI CSABA MÁTÉ: A jogi személyiség kérdése az Erdélyi Római Katolikus Státust illetően az 1932-es emlékirat tükrében. In: *Közép-Európai Közlemények*, 2010. 4. sz. 58–66. p.; Uő: Két korszak, két nézet az Erdélyi Katolikus Státussal szemben. (Csorba Ferenc és Onisifor Ghibu) In: *Acta Historia*, 2014. 136. sz. 61–73. p.

⁴¹ MNL. OL. K 305. 1. cs. 16. t. 476. Egyházigazgatási ügyek, 1918. 127–128., 290–440. p.

⁴² Uo., 127. p.

⁴³ A vatikáni zsinat a katolikus egyház centralizációs törekvéseit szolgáló eredménnyel zárult, így a magyar autonómiatörekvéseknek a hivatalos állásponttal kellett volna konfrontálódni.

3.) Apponyi személyiségéből eredt a vágy – amely a szerepléshez és miniszterként az eredményprodukálás gondolatához kötődött –, hogy kezdeményező módon fellépve megoldja azt, amit Eötvös sem tudott megoldani a dualizmus elején és presztízskérdésként fogta fel a dolgot. De mint idealista és végtelenül optimista, a nagy eszmékért lelkesedő ember, ennél nagyobb kihívást nem is találhatott, amellyel a katolicizmus melletti elkötelezettségét demonstrálhatta.

4.) Politikai okokból állt az ügy mellé. Az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es esztendőkből hihetetlen népszerűséget szereztek Apponyinak, miközben nagyon ingoványos területen kellett manővereznie. Egyszerre állt ki a katolikus érdekek és hite mellett, miközben pártvezérként egyben kellett tartania az egyházpolitikai harcokban megosztott táborát, a Nemzeti Pártot. A konzervatívnak tekintett Apponyi még arra is képes volt, hogy egyházpolitikai elveivel liberális oldalról előzze a kormányzó Szabadelvű Pártot. A második szervező kongresszuson való részvétel ezen előzményekből eredően szinte kötelező erővel szippantotta fel, nem engedhette meg magának, hogy a kongresszustól távol tartsa magát, és ha megvalósul az autonómia, akkor az nélküle történjen meg. Mint ellenzéki politikus átléphetette az örökös ellenzékiégből táplálkozó elfásultságot, és a parlament falain kívül alkotó tevékenységre és sikerre adott lehetőséget. Amiből nyilvánvalóan következhetett volna a politikai megerősödés is. Megjelent a politikai arénában a hatvanhetes alapon álló Katolikus Néppárt, amely önmagát a katolikus egyházi érdekek egyetlen igazi képviselőjeként igyekezett beállítani. Ez pedig komoly rivalizációt jelentett Apponyi pártja számára. Nem engedhette meg magának, hogy távol tartsa magát a 19–20. századi katolicizmus egyik nagy történelmi lehetőségétől, mert ez a politikai elsüllyedés veszélyét hordozta magában. Az önkormányzatiság megoldása körüli agitációja és a két 1917-es törvényjavaslat benyújtása ugyanis értelemszerű következménye volt az 1880-as és 1890-es évekből parlamenti felszólalásainak és meghirdetett egyházpolitikai programjának.

Konfliktusra determinálva. Mindszenty József bíboros és Nagy Töhötöm kapcsolata*

Petrás Éva

„A bíboros pörének már nem voltam közvetlen szemtanúja, és mégis lehettem volna koronatanúja.”¹

Nagy Töhötöm² és Mindszenty József élete két ponton érintette egymást: először 1945–46-ban, másodszer 1966 után. Kapcsolatuk azonban mindenkor aszimmetrikusnak volt mondható. Míg 1945-ben a jezsuita szerzetesre a frissen kinevezett hercegprímás, ha periferikusan is, de odafigyelt – elegendően azonban ahhoz, hogy Nagy életében meghatározó szerepet töltsön be –, addig Nagy 1966-os ügynöki beszerzése,³ s főként 1968-as hazatelepülése után nincs nyoma annak, hogy Mindszenty tudatát Nagy Töhötöm újra felbukkanása elérte volna. A szerep, amelyet ekkortól játszott, egyoldalú volt: Mindszenty vonatkozásában Nagy – mint ezt részleteiben is látni fogjuk – az állambiztonság dezinformáló propagandájában kapott részt.⁴

A bíboros életében való csupán epizodikus részvétele dacára Nagy – miként a mottóban idézett írásában is – később mégis „koronatanúként” láttatta és írta le magát. Ezt természetesen indokolhatta, hogy Nagy 1945–

* A tanulmány a hasonló címen a *Betekintő* 2016/2. számában megjelent tanulmány átdolgozott, bővített változata. A kézirat lezárva: 2017. október 18.

¹ NAGY TÖHÖTÖM: Mindszenty tegnap és ma. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTTL) 4.8.7. (= Nagy Töhötöm Sándor – jezsuita szerzetes, szabadkőműves, közíró – római hagyatékának digitális másolata) III/33 1956 (Mindszenty szereplésének részleteivel) é.n. (továbbiakban: NAGY: Mindszenty tegnap és ma.); NAGY TÖHÖTÖM: Korfordulón. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZK Kt.) 216. f. (= Nagy Töhötöm hagyatéka.) 185. ő.e. (továbbiakban: NAGY: Korfordulón.) 406. p.

² Nagy Töhötöm (1908-1979) jezsuita szerzetes, a KALOT egyik megalapítója, szervezője és vezetője, később szabadkőműves gondolkodó és közíró. Köszönöm Keresztes Andrásnak a Nagy Töhötöm életére vonatkozó források feltárásában nyújtott segítségét.

³ A magyar állambiztonság nevében Nagyt 1966. szeptember 15-én „hazafias” alapon szervezte be Bárdos Gusztáv őrnagy. Ettől kezdve 1972-ig „Franz Kirchenbauer”, 1972-től haláláig „Kőműves Sándor” néven adott jelentéseket. Életéről és beszerzéséről: PETRÁS ÉVA: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. In: *Századok*, 2015. 1. sz. 203–212. p.

⁴ ÁBTTL 3.2.1. (= Bt-dossziék) Bt-1584/2. Jelentés. 1968. április 26. 117–118. p. Az állambiztonság azzal is megbízta, hogy *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvét írja át, illetve két dokumentumfilmet is készítettek vele. Nagy Töhötöm-interjú. – OSZK Történeti Interjúk Tára. Interjúgyűjtemény. 625.; illetve: Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról. – OSZK Történeti Interjúk Tára. Mozgóképkincs Gyűjtemény. 1441. A Mindszenty-tematika bár meghatározó Nagy és az állambiztonság együttműködésében és Nagy haláláig permanensen jelen van, mégis csupán egy része az ő foglalkoztatásának.

46-ban meghatározó szereplője volt azoknak az egyházpolitikai, de azon túlnövő politikai eseményeknek is, amelyek a második világháború után a magyar katolikus egyház életének keretfeltételeit kialakították, s ekként látott rá Mindszenty tevékenységére is. De a jogi konnotációt tartalmazó „koronatanú” kifejezést már Mindszenty pere, börtönévei, az 1956-os forradalom napjaiban való szereplése után, a bíboros amerikai követségi tartózkodásának, a „Mindszenty-kérdés” elhúzódó megoldatlanságának idején kezdte használni. Abban az időszakban, amikor ő maga az állambiztonság hálójába került. Ezért a kifejezés használatát nemcsak saját szerepének hangsúlyozása, hanem részben az a megfelelési kényszer is magyarázhatja, amely az állambiztonsági szervekkel való kapcsolattartás során a különböző státusú együttműködők esetében gyakran kialakul. Nagy a belügyi szervekkel való együttműködésbe Bourdieu-i értelemben vett inkorporált kulturális tőkeként vitte be jezsuita élete során kialakult kapcsolatrendszerét, egyházi ügyekben való jártasságát és ismeretségi körét, így Mindszenty bíborossal való kapcsolatát is.⁵ A bomlasztó tevékenységre foglalkoztatni kívánt Nagy⁶ beszerzési javaslatában sok egyéb szempont mellett külön hangsúlyt kapott Mindszenty bíboroshoz való viszonya: a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című 1965-ben, a szerző saját kiadásában megjelent könyvére utalva külön kiemelik, hogy abban „nagy szerepet kap Mindszentynek, mint a Habsburg restauráció hívének és mindenfajta társadalmi haladás ellenségének éles kritikája”.⁷ Nagy Mindszenty-ellenessége tehát – ha egyik fél részéről sem kizárólagosan, ám mégis – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy személye felértékelődjön az állambiztonság szemében, s ezért ezt a kapcsolatát Nagy mindvégig kiemelten kezelte és hangsúlyozta is.⁸ Természetesen „együttműködési tőkéjébe” nem csupán Mind-

⁵ BOURDIEU, PIERRE: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Angelusz Róbert. Bp., 1999. 156–177. p. Az inkorporált kulturális tőke állambiztonsági felhasználásáról ld. pl.: SLACHTA, KRISZTINA: Unofficial Collaborators in the Tourism Sector (GDR and Hungary). In: Secret Agents and the Memory of Everyday Collaboration in Communist Eastern Europe. Ed.: Apor, Péter – Horváth, Sándor – Mark, James. London – New York, 2017. 309–328. p.

⁶ Feladatköréhez közvetlenül nem bizonyos emberekről való jelentés tartozott, hanem a beszerzési nyilatkozatához csatolt kérdőív szerint: „bomlasztó tevékenység a katolikus világegyházban (irodalmi és publicisztikai tevékenység útján)”. – Kérdőív hálózati személyről. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 32. p. Nagy a kémelhárításnak és a hírszerzésnek egyaránt dolgozott. Beszerzésére egy ez ideig nem azonosított titkos lakásban – a „Budavár” fedőnevű K-lakásban – került sor Budapesten. ÁBTL 3.2.1. 1584/1. 54. p. Erről ld.: TABAJDI GÁBOR: Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989. Bp., 2015. 174–176. p.

⁷ Javaslat. 1966. szeptember 7. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 41. p.

⁸ Beszerzése idején több hanganyagot készített Naggyal az állambiztonság. Ezek közül egy található meg szalagon is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az ÁBTL 4.9.-H-6/15. jegyzékszám alatt. A hanganyagot le is gépelték. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 60-73. p. Legépelt formában több, magnószalagon nem hozzáférhető felvétel leírása is rendelkezésre áll Nagy állambiztonsági anyagában. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 74–75., 76–85., 86–102. p. A meglévő hanganyagot Nagy

szenty tartozott bele, de tanulmányunk szempontjából ezúttal a bíborossal való kapcsolatára koncentrálunk.

Nagy koronatanúként való öndefiníciója mögött azonban nem csupán saját szerepe jelentőségének tudata és a szervek elvárásainak való megfelelési kényszer állt. Személyes traumája is ott húzódott a háttérben.⁹ A KALOT-ban játszott meghatározó szerepe,¹⁰ 1944-es átszökése a fronton¹¹ és 1945-46-os római útjai¹² joggal erősítették benne a „történelmi szereplő” énképét. A Mindszenty kinevezése körüli időszakban egy rövid ideig úgy tűnt, Nagy Töhötöm bizalmas szolgálataira Mindszenty számít és igényt tart.¹³ Mindszentyvel való gyorsan eszkalálódó konfliktusa azonban odáig vezetett, hogy 1946 végén Mindszenty már aktívan közreműködött abban, hogy Nagyt Borbély István a provinciális Magyarországról Rómába küldje,¹⁴ majd a jezsuita rend generálisa onnan Dél-Amerikába helyezze, s így közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Nagynak el kellett hagynia hazáját, majd elhagyta a jezsuita rendet is.¹⁵

egyházi és politikai kapcsolatrendszerét mutatja be részletesen, amelyet mintegy „együttműködési tőkeként” hoz játékba.

- ⁹ Mindszenty és Nagy Töhötöm konfliktusa kapcsán Gergely Jenő jegyzi meg, hogy elgondolkodtató, miért a kezdetben Mindszentyt Rómában is támogató két ember, Cavallier József és Nagy Töhötöm került a primással nagyon hamar konfliktusba. A két eset különbségei és a töredékes források dacára állítható azonban, hogy Nagy Töhötöm esete semmiképp sem volt egyedi. GERGELY JENŐ: A 20. században. (1918–1995) In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 275. p.
- ¹⁰ Nagy tanulmányai elvégzése után 1938-ban kapcsolódott be a KALOT munkájába és rendi részről a mozgalom második számú vezetője lett. Visszaemlékezése szerint Kerkai Jenő már 1931-ben felkereste őt Szegeden és beszámolt neki mozgalomindítási terveiről, amelyhez kérte, tanulmányai után Nagy is csatlakozzék. NAGY TÖHÖTÖM: Jezuíták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. (továbbiakban: NAGY, 1990.) 100–101. p. A KALOT-ról: BALOGH MARGIT: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Bp., 1998.
- ¹¹ NAGY TÖHÖTÖM: Az arcvonalon való átszökés naplója. OSZK Kt., 216. f. 47. ő.e. A napló kiadásaira: *Jelentkezünk*, 52. 1992/1–2. – 1993/1. sz. 113–152. p. (Sajtó alá rend.: Balogh Margit.); Bp., 2016. – Magyar Elektronikus Könyvtár, online: mek.oszk.hu (Sajtó alá rend.: Keresztes András) – 2017. október.
- ¹² Nagy először 1945 áprilisában indult útnak és 1946 novemberéig még ötször járt Rómában, utolsó kiutazásáról már nem Budapestre visszatérve. OSZK Kt., 216. f. 19. ő.e. 2. napló (napló az 1945. III. 10. – IV. 6 és 1945. IX. 2-23. közti időszakról) hátsó borítóján található adatok alapján.
- ¹³ Erre utal például az, hogy Mindszenty Nagyra bízta Habsburg Ottóhoz írt leveleinek célba juttatását. OSZK Kt., 216. f. 486. és 487. ő.e.
- ¹⁴ Borbély István (1903–1987) jezsuita szerzetes, 1943. június 13-tól 1948 decemberéig a magyar jezsuita rendtartomány provinciálisa, ekkor elhagyta az országot. 1952-től Kanadában élt.
- ¹⁵ Kilépését ugyan hite megingásával magyarázta, de lépését több egyházi környezetben megélt csalódás is katalizálta. Ügyét Piet van Gestel, a rend generálisának német aszszisztense, 1948. október 24-én Rómában kelt *pro memoria*ja összegzi, megemlíti Mindszentyvel való konfliktusát, Dél-Amerikába helyezését és Nagy Töhötöm laikus státusba helyezési kérelmét. – Ad casum P. Alexandri Nagy. Levelezés a római jezsuita Curiával. Gépelt latin nyelvű másolat. – Jézus Társasága Magyarországi Rendtar-

Az áthelyezés hátterében a Mindszenty-ügyben 1948 decemberében kihallgatott Vid József SJ megfogalmazása szerint az állt, hogy „a hercegprímás kívánsága az, hogy a két személy (Nagy Töhötöm és Jánosi József¹⁶) ne jöhessen vissza Magyarországra, mert tróntörést követtek el az egyház politikájában. Ez valójában azt jelenti – magyarázza kihallgatóinak P. Vid –, hogy meg akartak egyezni a demokratikus kormányzattal és ilyen irányú tevékenységet folytattak”.¹⁷

A P. Vid vallomásában tett állítás a jezsuita renden belül köztudott információ volt, és arra is pontosan hívja fel a figyelmet, hogy Nagy Töhötöm ügyét ekkor még nem lehetett elválasztani azoknak a jezsuitáknak a történetétől, akikkel a legközvetlenebb kapcsolatban állt. Mindszenty ugyanis – prímási kinevezése után nem sokkal – nem speciálisan Nagy Töhötömmel, hanem jezsuiták egy bizonyos körével (is) konfliktusba került, akik közé, mint legagilisabb tag, Nagy is tartozott. Noha személyisége átszínezte tetteit, és tettei nagyban befolyásolták az említett jezsuita kör tevékenységét, Nagy Töhötöm kezdetben nem egyéni aktora volt a történeteknek, hanem Mindszentyhez való viszonyát és egyházpolitikai szereplését alapvetően az határozta meg, hogy az ő, Kerkai Jenő, Mócsy Imre¹⁸ és Jánosi József által alkotott jezsuita belső kör legaktívabb tagjaként küldetést, feladatot, futárszolgálatot vállalt magára.

Ez a csoport 1945 és 1948 között abban a reményben tevékenykedett, hogy a magyar katolikus egyház, benne a jezsuita rendtartomány, katolikus szervezetek és közösségek, továbbá a magyar katolikus politikai képviselő – egy modern keresztény párt – háború utáni zavartalan működését sikerül biztosítani. Az említett jezsuitákon kívül lazább vagy szorosabb szálon ide vonható néhány katolikus politikusnak, elsősorban az ekkor formálódó új

tomány Levéltára (továbbiakban: JTMRL) II. 1. Epp. Gen. 1943-1949. Nagy az állambiztonságnak is több ízben megerősítette ateizmusát: „A lelki naplóm tanúsága szerint egy állandó vergődésben voltam a hitemmel kapcsolatban, amelyből a komoly nagy erőfeszítéseket, sokszor emberfeletti erőfeszítéseket igénylő KALOT munka emelt ki, vagy felejtetett el. [...] Én a könyvemben is bevallom, hogy elvesztettem a hitemet. [...] Azt hiszem, hogy a könyvemben is megemlítem, hogy felszentelésem előtt két-három nappal a spirituálisommal beszéltem, hogy nem akarom felszenteltetni magam, mert komoly kételyeim vannak a hittel. Hogy ezt az én ateizmusomat nem kiabálom a világgá az azt jelenti, hogy okosan akarok még tenni azért a világért, ahová én most kikötök. De majd eljön annak az ideje is.” Jelentés, 1966. augusztus 31. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 70-73. p. Ennek a kérdésnek a megítélése meghaladja a történész illetékességét, az állambiztonsági források forráskritikai olvasatának szükségessége azonban bármely tény rekonstrukciójánál elengedhetetlen.

¹⁶ Jánosi József (1898–1965): jezsuita szerzetes, filozófus, a negyvenes években a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára. A Szent Kereszt Egyesület elnökeként sokat tett a zsidók megmentéséért. 1949-ben Nyugatra emigrált, 1951 és 1954 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1965-ben máig tisztázatlan körülmények között vonatbaleset áldozata lett.

¹⁷ P. Vid József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. december 14. – ÁBTL 3.1.9. V-700/4. 199. p.

¹⁸ Mócsy Imre (1907–1980) jezsuita szerzetes, teológus. 1944–1947-ig a római Gergely Egyetem Újszövetség Tanszékének tanára. Ekkor hazatért. Többszörű börtönbüntetés után 1968 januárjában szabadult.

kereszténydemokrata párt, a Demokrata Néppárt vezetőjének, Barankovics Istvánnak, valamint a magyar katolikus püspöki kar legrugalmasabb tagjainak, Bánáss Lászlónak¹⁹ és Czapik Gyulának²⁰ az egyházpolitikában játszott tevékenysége, amelyet a kialakuló új hatalommal való együttélés lehetőségének, a modus vivendi kimunkálásának szándéka hívott létre, s amely a bíboros által képviselt intranszigens magatartás mellett, de a katolikus törekvések feladása nélkül keresett kompromisszumokat.²¹ A katolikus egyházon belül egyidejűleg több elképzelés élt együtt arról, hogy vajon csak az az ellenállás-e az egyetlen járható út, amelyet Mindszenty hercegprímás képviselt, vagy törekedni kell az együttműködés legalábbis részleges szándéka szerint arra, hogy csökkentsék a katolikus egyház működésére leselkedő veszélyt.²² A modus vivendi keresése ez utóbbi alternatívák közé tartozott, és valahol az együttműködés és a nyílt ellenállás közé helyezhető el. S bár az egyházpolitikának ez a vonulata nem irányult a hercegprímás ellen, ő mégis annak vélte.²³

Mindszenty *Emlékirataiban* nem nevesíti ugyan, hogy többek közt Nagy Töhötömre gondol, amikor XII. Piusz pápával való 1946. februári találkozására visszaemlékezve a következőképpen fogalmaz: „[Piusz] haláláig mellettem állt és megghiúsított minden alattomos mesterkedést, intrikát és cselvetést, amelynek akár a bolsevisták, akár a szolgálatukba fogadott ‘haladó’ katolikusok voltak a kezdeményezői.”²⁴ Ebbe – a körülírás alapján – azonban Nagy Töhötöm személye is beleérthető.²⁵

¹⁹ Ld.: PETRÁS ÉVA: „Clara pacta, boni amici.” Adalékok Bánáss László veszprémi püspök 1946. karácsonyi körleveléhez. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Szerk.: Bánkúti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2012. 195–204. p.

²⁰ BALOGH MARGIT: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010. 43–80. p.

²¹ Vö.: BÁNKÚTI GÁBOR: Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története, 1945–1965. Bp., 2011. 43. p.

²² KENEZ, PETER: The Hungarian Communist Party and the Catholic Church, 1945–1948. In: *The Journal of Modern History*, 75. 2003. Nr. 4. 864–865. p.

²³ BALOGH MARGIT: Mindszenty József. (1892–1975) Bp., 2015. (továbbiakban: BALOGH, 2015.) I. 569–570. p.

²⁴ MINDSZENTY JÓZSEF: Emlékirataim. Sajtó alá rend.: Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila. Bp., 2015. 123–124. p.

²⁵ Mindszenty Borbély István jezsuita tartományfőnöknék írt levelében kifejti: „Élőszóval ismételtlen említettem, most írásban nyomatékosan kívánom, hogy ama rendtagokkal, akik belföldön és külföldön nem kevesek megütközésére a katolikus széles rétegek megzavarodására is, a hivatalos katolikus iránytól elhajolva, azzal szembehelyezkedve, az annyira szükséges katolikus egység megtörésével, az ellenséges vonallal együtt haladnak engedelmességre szorítani, közéleti és sajtó terén visszavonulatni szíveskedjék. Debrecenben P. Kerkai többek előtt kijelentette, hogy (a KALOT és a Demokrata Néppárt) a megszállókkal barátságos irányt visznek, ‘ha ez a hercegprímásnak nem is tetszik.’ Más oldalról úgy értesülök, hogy ők – saját szavaik szerint – csak hit és erkölcs dolgában hajolnak a hivatalos egyház irányítására. Ez lehetetlen felfogás jezsuiták ajkán.” Jezsuita rendtagokról rendfőnöknék. Esztergom, 1946. június 23. 3108/1946. – Prímási Levéltár, Processus V-700/30. 255–256. p.

Ha a bíboros név szerint nem emelte is ki őt, naplóbejegyzései és Kerkai Jenőhöz írt levelei mindazonáltal nem hagynak kétséget afelől, hogy Nagy Töhötöm életének valóban eltávolítása volt egyik legnagyobb fordulópontja, amelyet akkor kétségbeesetten élete derékba törésének érzett. 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkai Jenőnek Dél-Amerikába történő áthelyezéséről. Végül, Rómából keltezett utolsó levelében így ír:

„Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejeztek és a fejemet elküldték a Hercegprimás úrnak engesztelésül. Öminenciája elégedett lesz. Én szerettem neki Esztergomban egy hercegprimási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megszegyentés pirjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispozióim szerint többet vissza sem jövök.”²⁶

Már itt tetten érhető az a Nagynak később sokszor, sok helyütt megismételt állítása, miszerint ő „szerezte” Mindszentynek a hercegprimási széket. Nagy 1945 nyári római útja alkalmával valóban ajánlotta lehetséges primásként Mindszentyt XII. Piusznak,²⁷ a kinevezésről szóló levelet valóban ő hozta haza szeptember elején, és nincs okunk kételkedni abban sem, hogy Mindszenty valóban járt nála ezekben a napokban, ahogyan minderről írásaiban²⁸ és a vele készített filmben is beszél.²⁹ Egy történelmi szereplő azonban szükségképpen csupán részismeretekkel rendelkezik, mivel saját kora minden érdemi történésére nincs rálátása, s ez igaz Nagy Töhötömre is: vélhetően nem követte nyomon a kézbesítés tényleges lezajlását, nem tudott mások szerepéről, s így mindvégig megmaradt saját szerepe döntő jelentőségének hangoztatása mellett.³⁰ Ehhez híven közli egyrészt, hogy a Mindszenty kinevezéséről szóló levelet Kerkainak adta át, mivel „[ú]gy határoztunk, hogy Mindszentynek P. Kerkai viszi el a kinevezési okmányt, mert ő volt a középiskolában tanítványa...”³¹ Másrészt saját helyzetére utalva elmondja, hogy ezekben a napokban biztonsági okokból nem a jezsuita rendházban lakott; valószínűleg emiatt sem értesült arról, hogy Grósz érseknél szeptember 5-én „[e]stefelé megjelent Szölgvémi budapesti Karitásztitkár, és egy szabályszerűen lepecsételt levelet adott azzal, hogy

²⁶ Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz. Róma, 1946. november 27. – OSZK Kt., 216. f. 236. ő.e. 39–41. p.

²⁷ NAGY, 1990. 198–200. p.

²⁸ NAGY, 1990. 188–189. p.; NAGY: Korfordulón. 24–27. p.

²⁹ A forgatókönyv vázlata megtalálható az ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. dossziében. Az ebben helyt kapó kérdések alapján Nagy kifejti: „arra számítottunk, hogy ha mi járjuk ki és hozzuk ezt a kinevezést, az illető új primás mellett mi leszünk az ő legközvetlenebb tanácsadói.” Majd részletesen előadja javaslatának menetét és érveit. – Vázlat a „SZÁZADUNK” TV dokumentum-sorozat kérdéseire és a megadandó válaszaira. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 39–40. p. A film megtekinthető: OSZK Történelmi Interjúk Tára. Mozgóképkincs Gyűjtemény, 1441.

³⁰ Kézírást naplói ugyan éppen erről az időszakról hiányosak, noha ezekre hivatkozva adja elő saját változatát később, így jelenleg nem lehetséges a publikus verziók mögé kérdezni.

³¹ NAGY, 1990. 188. p.

Witz érseki helytartó küldi. [...] a levél tartalma Mindszenty veszprémi püspök esztergomi érseki kinevezése volt...”³² Nagynak ezzel szemben – saját római, Mindszenty kinevezését szorgalmazó akciója és a levél Kerkainak való továbbítása mellett – csak Mindszenty nála tett látogatása maradt meg emlékezetében. Elmondása szerint 1945. szeptember 11-én titkos tartózkodási helyén, a budapesti Bokréta utcában felkereste őt Mindszenty, aki kétségeit is feltárta Nagynak a primási kinevezés elfogadásával kapcsolatban, de ugyanakkor „felszorolta érveit, miért fogadja el a primásságot, és kimondotta az ‘affirmative’ szót látható megindultsággal”.³³ A kifejezetten Mindszentyvel foglalkozó *Korfordulón* című munkájában Nagy akkori érzéseit reflektálva azonban már továbbfűzi a történetet: „Ezek a körülmények és az a szerény mondat, hogy már én is láthatom, hogy ő mennyire megjavult az utóbbi időkben, feltámasztották bennem azt az érzést, hogy ő elfogadott engem többnek, mint egyszerű levélátadónak.”³⁴

Miközben tehát Mindszenty primási kinevezésének történeti rekonstrukciója Nagy Töhötöm szerepét a maga helyén – kortanúként – elismeri és nyugtázza,³⁵ fenntartható az az állítás, hogy Nagy, vélhetően kettejük későbbi konfliktusa miatt is, saját szerepét megnyilatkozásaiban mégiscsak eltúlozza: magát így áldozatként tudta aposztrofálni, később pedig profitálni tudott „történelmi” szerepvállalásából. Nagy ugyanis azzal a várakozással tért haza Rómából Mindszenty kinevezésével, hogy neki és Kerkainak bizalmi szerepe lehet az új primás mellett³⁶ – ez főként a KALOT háború utáni sorsa miatt lehetett volna fontos –, s mint láttuk, Mindszenty nála tett látogatása megerősítette benne ezt a várakozást. Kezdeti lelkesedése azonban hamar visszajára fordult, és Dél-Amerikába helyezése azt is eredményezte, hogy Nagy személye ellen irányuló célirányos folyamatként

³² Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946. Sajtó alá rend.: Török József. Bp., 1995. 258–259. p.

³³ NAGY, 1990. 189. p.

³⁴ NAGY: *Korfordulón*. 26. p.

³⁵ BALOGH, 2015. I. 420–430. p.

³⁶ Azt remélték, hogy „az új hercegprimás mellettünk fog állani a sokféle tapasztalt ellenséges hangulattal szemben és főleg bízunk abban, hogy ezek után mi lehetünk majd bizalmas tanácsadói”. NAGY: *Korfordulón*. 26. p. Várakozásuk talán nem is volt alaptalan. Erre utal Mindszentynek az a XII. Piuszhoz írt levele, amelyben Nagyot a Szentatya figyelmébe ajánlotta: „De ceteris, si Sanctitas Vestra concedere dignetur, mitto P. Nagy S.J. ad pedes Beatissimi Patris, ut Sanctitati Vestrae in nomine meo, se dicet, multa nuntiet et profundissimas preces explanet.” – Mindszenty hercegprimás levele XII. Piuszhoz. Esztergom, 1945. szeptember 20. Levelezés a római jezsuita Curriával. Gépelt latin nyelvű másolat. – JTMRL II. 1. Epistolae Singulorum, 1942–1945. Valamint az a KALOT előtt tisztelgő írás, amelyet még 1945. augusztus 10-i dátummal írt alá Mindszenty, de csak 1945. szeptember 23-án jelent meg az *Új Emberben* *Mindszenty József hercegprimás – akkor még veszprémi püspök – a KALOT elmúlt tíz évről* címmel. „A mozgalom zászlaja, a névtelen vezetők, valamint az egész KALOT-megmozdulás előtt a komolyan átértzett elismerés zászlaját hajtja meg most annak az ősi Szent Istváni egyházmegyének főpásztora, melynek területén is annyi és annyi helységben karolták fel az eddig sok tekintetben gondozatlan, árva vadvirág falusi legénysort és hozták annak lelkét a legszentebb eszmék izzásába” – írta ekkor Mindszenty.

ábrázolhatta és én-elbeszélésében „áldozattörténetként” tulajdoníthatott értelmet az epizódnak: minél többet tett ő Mindszentyért, annál hálátlanabbnak tűnt fel a bíboros cselekedete vele szemben.

„A Jezsuiták és szabadkőművesekben megírt okok miatt mindkét vállalkozás – a KALOT és a megértő közeledés – elbukott. P. Kerkait a minden idők nagy változásainak sokszor végig nem gondolt láza és 'lendülete' tette börtönbe – engem pedig a leghűségesebb embereit is hidegen feláldozó egyház küldött számkivetésbe” – írta immár 1966-ban.³⁷

A fenti idézetből is kitűnik azonban, hogy „a tróntörés” nemcsak Nagy kegyvesztésének, hanem az ehelyütt „megértő közeledés”-ként definiált *modus vivendi*-keresés kudarcának története is, s így tágabb kontextusban tárja fel „számkivetésének” jelentőségét. Nagy narratívájában Mindszenty – személyes élete fordulásának okozója – a *modus vivendi* és általában véve a progresszív katolikus politika kudarcának okozójaként egyre inkább bűnbak szerepet kezdett betölteni, és fokozatosan felöltötte mindazokat a negatív tulajdonságokat, amelyek később lehetővé tették, hogy a magyar állambiztonság Nagyban Mindszenty-ellenes politikája és később kampánya számára partnert találjon. Nagy 1966 után már nem Mindszenty, hanem Mindszenty-ellenessége áldozata lesz.

Az intellektualizáció lélektani eljárása révén a trauma, amely egy mindig is meglévő konfliktusra determinált elvi különbség kulminációs pontja volt, eddigre végérvényesen a katolikus inkulturációjú szociális „forradalmár”³⁸ és a konzervatív főpap ellentétévé rögzül. Nagy megnyilatkozásai természetesen ekkor sem személyes színezettől mentesek és szóban és írásban is híven tükrözték jellemét: konstans elem saját szerepének kiemelése, de a fiatalkori átélt történet időskori értelmező feldolgozása is, vagyis az átélt tapasztalat reflexió általi eltávolítása és egyúttal fikcionalizálása. A történeti valóság megismeréséhez azonban épp ez a fikciós jelleg nem segít hozzá: Nagy megnyilatkozásaiban összekeveredve jelennek meg a szubjektívan átélt és az egykor ténylegesen megtörtént események, s az e kettő közti hiátust egyre inkább teoretizáló, ideologikus eszmefuttatások töltik ki. Ez azért is történhetett így, mert Dél-Amerikába kerülése után Nagy már sosem volt többé közvetlen kapcsolatban Mindszentyvel, a bíboros sorsáról és megnyilatkozásairól szekundér források alapján tájékozódott és ezeket építette be sémájába.³⁹ Ezért is panaszkodhatott tartótisztje arra, hogy Nagy írásai Mindszentyről hanyatló minőséget mutatnak.⁴⁰

³⁷ Jelentés, 1966. augusztus 16. – ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 23-24. p.

³⁸ Nagy életének vezérszólamat ekként írja le Jálícs Ferenc S.J., aki Nagy Töhötömmel az 1960-as években Argentínában ismerkedett meg: Jálícs Ferenc interjú. Tahi, 2015. július 22. (Készítette: Petrás Éva.)

³⁹ Nagy római irathagyatéka rengeteg Mindszentyre vonatkozó újságkivágást tartalmaz: sok egyéb mellett Nagy gyűjtötte és rendszerezte a Mindszentyről hírt adó magyar és idegen nyelvű cikkeket is. Ezekon kívül a magyar emigráció életében részt véve, később pedig római magyar és hazai kapcsolatrendszerét felhasználva jutott információhoz a bíborosról. ÁBTL 4.8.7. I/10/2 Mindszenty-ügy.

⁴⁰ „Az új fejezetekkel kiegészített könyv alacsonyabb színvonalú, mint az eredeti volt. Az új részeket nem KÖMŰVES saját élményei nyomán írta meg. Megalapozatlan, tudománytalan hipotéziseiből zavaros elméleti következtetésekre jut. Bizonyos tényeket önkényesen felnagyít, más, nem kevésbé jelentős körülményt meg sem

Nagy nem egyetlen memoárt írt, hanem többször több műfajban fejtette ki nézeteit Mindszenty kapcsán is: hazatelepülésétől kezdődően 1979-ben bekövetkezett haláláig köteteket írt, régebbi írásait egészítette ki, írta át, filmben szerepelt,⁴¹ a szervek számára is tekintélyes terjedelmű jelentéseket és összegzéseket állított össze, amelyekben a bíboros hol centrális, hol visszatérő motívumszerű szerepet játszik. Magát azonban ekkor már olyan történelmi szereplőnek mutatja be, akit a történelmi idő – politikatörténetileg a kádári Magyarország, egyháztörténeti szempontból pedig az Ostpolitik „virágkora”⁴² – visszamenőleg és aktuálisan is igazol. Az énfikción – a tróntörő szociálforradalmár imázsán – túl tehát létrejön egy strukturális fikció is: Nagy nézete szerint a történelem ítéletet mondott Mindszenty felett, s így őt igazolta. „A zalai láma,”⁴³ úgymond, véglegesen a múlthoz tartozik, egy állítólag Kerkaitól átvett kifejezésével élve „kriptaszökevény pap”, „aki hiába képviseli az örökre lezárt világot”.⁴⁴ Az *egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon* című írásában külön kitér Mindszentyre, aki

„[e]gy veszített háború végén, szovjet tankok jelenlétében is időszerűnek ítélte a Habsburg restaurációért munkálkodni, titokban új kormányt szervezni, amelyet maga állított össze, harcba vinni minden megvert erőt és végveszélybe sodorni az azonosítás miatt a magyar egyházat is egy olyan reakciós és nem evangéliumi, hanem pusztán politikai célért, amelyet rajta kívül már csak a maréknyi régi uralkodó réteg tagjai óhajtottak, de már azok sem mindannyian.”⁴⁵

A történelem vélt ítélőszéke előtt tehát Nagy önjelölt koronatanúként tanúskodik az anakronisztikussá váló Mindszenty ellenében, s a Mindszenty-perre visszautalva egy emberöltő elteltével is meggyőződéssel állítja, amit ekkor már talán Mindszenty vádlói sem: „A vád igaz volt, be lett bizonyítva s így az ítélet is igazságos és jogerős volt.”⁴⁶

említ, vagy csak elnagyoltan fejt ki. Operatív szempontból elsősorban a Mindszentyvel foglalkozó fejezete okoz problémát.” Jelentés, 1978. június 23. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. 228. p.

⁴¹ Ennek jelentőségét, megjelenés-meg nem jelenés buktatóit akkor tudjuk felmérni igazán, ha a társadalmi, közéleti és tudományos nyilvánosság Kádár-kori korlátait és jellegzetességeit is számításba vesszük. Ld.: KÖBEL SZILVIA: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. In: Uő: A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig. Bp., 2015. 123–192. p.

⁴² Ld.: SZABÓ FERENC: A Vatikán keleti politikája közelről: az Ostpolitik színe és visszája. Bp., 2012.; FEJÉRDY ANDRÁS: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965. Bp., 2011.

⁴³ NAGY, 1990. 128. p.

⁴⁴ Jelentés. [é.n.] – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 100/1. p.

⁴⁵ Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából. 1974. november 20. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. 52–53. p.

⁴⁶ NAGY: Mindszenty tegnap és ma.; NAGY: Korfordulón. 420. p. A Mindszenty-perről való gondolkodását valószínűleg befolyásolta találkozása Olti Vilmossal, amelyről még ügynökjelöltként így számolt be a szerveknek: „Még beszéltem dr. Olthy Vilmossal, aki szintén régi barátom és munkatársam volt a szegedi hivatászerű mozgalomban, ahol jogtanácsosunk volt akkor, és aki a Mindszenty tárgyalásnál a

Fenntartva, hogy egyrészt természetesen személyes szinten Nagy valóban érezhette magát a bíboros áldozatának, másrészt, hogy tökéletesen tisztában volt a modus vivendi politika kudarcának jelentőségével, későbbi Mindszenty-ellenes megnyilatkozásai és az állambiztonsággal való együttműködése hátterében mégis más motiváció is állt, mint az utólagos elégteltszerzés vagy a személyes bosszú. Strukturális fikciója következtében az 1960-as évek közepén egy hazatelepülését is motiváló új modus vivenditörekvés jelenik meg Nagy elképzeléseiben, amely a vatikáni-magyar részleges megállapodás, a II. Vatikáni Zsinat és a nemzetközi enyhülés jeleit tapasztalva gondolta volna újra a régit. Ebben az új konstellációban gondolta újra a bíboroshoz való viszonyulását is.

Az új életcél iránti kezdeti lelkesedésében még Kerkaival is új terveket latolgattak: „[É]ltem, helyesebben úgy is mondhatnám és kell is mondanom, hogy életünk főműve a kommunista-egyházi közeledés megírása lesz. Együtt kezdtük és együtt fogjuk bevégezni életünk munkáit. Egyenes út: mindig kiegyeztetni, különbségeket elsimítani, küzdeni az előítéletek és gyűlöletek ellen”⁴⁷ – írta egy levelében 1966-ban az ekkor már a pannonhalmi szociális otthonban élő, börtönviselt Kerkainak. „Hazai szándékom, Sándorom⁴⁸, számomra sorsdöntő lehet” – ennyi Nagy Töhötöm terveire vonatkoztatható áll Kerkai távirati stílusú válaszlevelében,⁴⁹ amely ezáltal oly mértékben dodonai, hogy semmilyen kapaszkodót nem kínálhatott Kerkai esetleges aktív szerepvállalásának megítéléséhez a levelet ellenőrző magyar állambiztonsági szervek számára azon kívül, hogy performatív beszédaktusként tanúskodott Kerkai Nagy iránt érzett örök barátságáról.⁵⁰

bírói székben ült. Sok érdekes részletet mesélt el a tárgyalás lefolyásáról és mondhatom, megdöbbenett Mindszentynek az az elvakultsága, és ugyanakkor jó hatással volt rám az a korrektség és komolyság, ahogy igyekeztek Olthyék ezt a pert szabályszerűen levezetni.” Jelentés, 1966. augusztus 29. – ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. 54. p.

⁴⁷ Levél Kerkai Jenőnek. Buenos Aires, 1966. május 1. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1984/1. 108/89. p.

⁴⁸ Nagy Töhötöm keresztnéve eredetileg Sándor, Dél-Amerikában édesanyja vezetéknévvel kombinálva Sándor/Alejandro Varga/Nagy változatokban használta nevét.

⁴⁹ Levél Nagy Töhötömnek. Pannonhalma, 1966. június 22. – OSZK Kt., 216. f. 365. ő.e. 30. levél. Kerkai levelei és írásai egyre szűkszavúbbak lettek az évek során, amint erre Balogh Margit is felhívja a figyelmet: BALOGH MARGIT: Kerkai Jenő, a kisatyja. In: *Rubicon*, 2016. 2. sz. 51. p.

⁵⁰ Nincs adatunk arról, Kerkai valaha gyanakodott-e arra, hogy Nagy Töhötömnek kapcsolata van az állambiztonsággal. Hazatelepülését azonban a Magyarországon maradt egykori rendtársak többsége gyanakodva fogadta. Igaz, könyve ismeretében kezdetben inkább attól tartottak, hogy „amint Töhi eszköz volt a jóra annak idején Kerkai kezében, úgy most eszköz lett a rosszra a szabadkőművesek kezében. Mindinkább az a benyomás, hogy ágensnek használják a maguk céljainak elérésére.” Töhi és a szabadkőműves probléma. – „Tömör János” munkadossziéja. 1966. július 29. ÁBTL 3.1.2. M-40009. 40. p. Később azután többféle találgatás szárnya kapott: „olyan 'peritus' (jártas) szerepet tölthet be esetleg a Párt vagy a Rendőrség kezében...” Uo. 212. p. vagy: „Ellenőrizhetetlen sugdosások folynak olyan irányban, hogy Nagy Töhötöm valamiképpen közreműködik az Állam és az Egyház tárgyalásainak

Az állambiztonság azonban „Barát” fedőnevű ügynökének⁵¹ jelentése alapján annyit mégiscsak megtudott, hogy Kerkai Nagy Töhötömmel kapcsolatban azt reméli, „hogya a zsinati szellemű Egyház és a humanizálódó szocializmus dialógusában igen jelentős szerepet játszik [majd]. Mint sehogya el nem kötelezett, ugyanakkor – szociális, gazdasági és politikai szempontból – erősen baloldali beállítottságával élete legnagyobb és legjelentősebb szerepéhez jut. Kerkai életének nagy álma teljesedik be – írja a szerveknek „Barát” –, ha Nagy Töhötöm révén a tisztult egyházi és a tisztult szocialista gondolkodás egymáshoz közelebb jut.”⁵²

Nagy új modus vivendi-elképzelése tehát azon az intellektuális bravúron is alapult, hogy eltekintsen az 1948 utáni egyházüldözéstől és többek közt „lelke fele”⁵³ – Kerkai – meghurcoltatásától is, következetesen a Rákosi-rendszer bűnei közé sorolva azt. „[F]ennáll a tény, hogy a kommunizmus állandó valósággá lett a földön. [...] A kommunizmus, amelyet már önmaguk is csak szocializmusnak neveznek, mert eredeti rideg formájában meg nem valósíthatónak bizonyult, a legtávolabbi jelét sem mutatja annak, hogy elsöpörhető lenne”⁵⁴ – írja kezdetben még általánosságban. Ám a szocialista Magyarország eredményeit összegző írásában a magyar helyzetet már konkrétan is elemezve a Kádár-korral szembe állítja a Rákosi-kort, amelyhez ab ovo is igyekszik megértően viszonyulni:

„[Magyarország] forradalmi eszközökkel, minden átmenet nélkül, fejlődést megtörve, egyszerre lett egy teljesen feudál-kapitalista államból kommunista állammá. Ennek logikus velejárója, hogy ez csak erőszak alkalmazásával mehetett végbe. Ezek történelmi adottságok voltak, amelyek sajnálatosak lehettek [...], de Szent István is ugyanilyen erőszakkal térítette annak idején a magyar pogányokat keresztény hitre. Minden forradalmi változásnak eddig a jellemzője az erőszak, a vérengzés, üldözések és mérhetetlen sok áldozat voltak. Ez történt Magyarországon is: egész társadalmi rétegek lettek elsöpörve, új emberek kerültek vezető pozícióba, akik az egész társadalmi struktúrát megváltoztatták. Ekkora fordulat terror nélkül nem valósulhat meg. [...] A forradalom vihar és nem csendes tavaszi eső. Ez a feszült állapot olyan mint valami orvosi operáció: fáj, vérzik, vagdossák, szúrják a beteget, de nem tarthat sokáig. Magyarországon kereken 11 évig tartott, 1956-ig.”⁵⁵

újrafelvételében.” Hálózati jelentés, 1966. szeptember 8. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 15. p.

⁵¹ „Barát” fn. ügynök: Takáts Ágoston (1921–2012), jogász, Kerkai egykori munkatársa, akit 1948-ban két évre bebörtönöztek, majd három évet a recski munkatáborban töltött. Az állambiztonság 1958-ban terhelő adatok alapján szervezte be.

⁵² Jelentés, 1969. április 29. – ÁBTL 3.1.2. M-41644. 94. p.

⁵³ Nagy és Kerkai kölcsönösen illeték egymást leveleikben ezzel a megszólítással: „Lelkem Fele!” Ld. pl.: Nagy Töhötöm levelei Kerkai Jenőhöz. – OSZK Kt., 216. f. 236. ó.e.; Kerkai Jenő levelei Nagy Töhötömhöz: OSZK Kt., 216. f. 365. ó.e. Először Kerkai 1947. február 18-i levelében találtam ezt a megszólítást.

⁵⁴ Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából. 1974. november 20. – ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. 53-54. p.

⁵⁵ Jelentés, 1973. szeptember 8. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/5. 90. p.

„Ebbe az általános terrorba és tévedéssorozatba beletartozik az egyházzal való viszony teljes megromlása is” – elemez tovább Nagy. Ebben pedig sok múlott Mindszenty „elmérgesítő szerepén, amelyik egyszerűen katasztrófális volt éppen a legválságosabb időkben, amikor egy józan reálpolitika helyett a legképtelenebb álmodozásra építette fel az egész viselkedését s ezt összekötötte a magyar egyház létfontosságú kérdéseivel.” „A mi történelmi feladatunk nem az – kontrasztálja saját új szerepét Mindszentyével fejtegetése végén –, hogy a szocializmust megsemmisítsük, mint ahogy ez ma már lehetetlen is, hanem hogy az örök emberi normák felé igyekezzünk terelni.”⁵⁶

Az új *modus vivendi* akadályozója azonban ezúttal is Mindszenty, akinek helyzete a magyar-szentszéki részleges megállapodás után még hosszan megoldatlan maradt.⁵⁷ A „kiegyeztetni”, „elsimítani” szándékozó új *modus vivendi* hangoztatása ekkor már Nagy számára egyre inkább a magyar állam érdekeinek kommunikálását jelenti Mindszentyvel szemben.⁵⁸ A magyar fél álláspontját Nagy részletesen magyarázza egy külföldi követség számára készült anyagában is:

„A magyar Állam [sic!] és a Vatikán viszonyának tartós rendezésében a legjelentősebb akadályt a Mindszenty-probléma jelenti. A magyar Állam – annak ellenére, hogy a Mindszenty-per annak idején az ún. ‘konceptiós perek’ időszakában játszódott le – máig jogosnak tartja Mindszenty kardinális elítélését, mert a Népköztársaság védelméről szóló törvény elleni vétségben találta bűnösnek. Éppen ezért jogos kivánságának tartja azt, hogy a Vatikán ebben a kérdésben is változtatssa meg az 50-es években kialakult álláspontját, mint ahogy több más ‘hideg-háborús’ időszakbeli álláspontját is revideálta.”⁵⁹

Nagy számára tehát jelenbeli okokból kifolyólag is a Mindszenty-ellenes küzdelem válik és a magyar állambiztonsággal való együttműködése egyik legfontosabb indítékává és céljává,⁶⁰ és nem állt meg pusztán elméleti fejtegetéseknél. E célból pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című, már megjelent könyvét is együttműködési tőkeként hasznosította újra. „Könyvem Mindszentyre vonatkozó része, a jobboldalról ért sok erős tá-

⁵⁶ Uo., 100. p.

⁵⁷ BALOGH, 2015. II. 1202–1206. p.

⁵⁸ Jelentés egy követségnek. 1974 körül. – OSZK Kt., 216. f. 93. ó.e. 39. p.

⁵⁹ Uo., 38. p.

⁶⁰ Nagy az állambiztonság több operatív akciójában és aktív intézkedésében vett részt, ehelyütt azonban kizárólag a Mindszentyvel kapcsolatos tevékenységét vesszük górcső alá. Egy 1976-os összesítés szerint addig pl. négy állambiztonsággal egyeztetett jelentést juttatott el Rómába: „1973. szept. 8. Jelentés Magyarországról (19. old.); 1974. november 20. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty bíboros Emlékiratai megjelentése alkalmából (7 old.); 1975. június 6. Jelentés a magyar katolikusegyház helyzetéről az új püspökök kinevezése alkalmából (31 old.); 1976. június .../most készül/ A hitoktatás problémái Magyarországon. (27-30 old.).” A vatikáni államtitkárságnak eddig leadott jelentések. 1976. május 17. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6. 205. p.

madások odasodortak a buenosi magyar követségre” – emlékszik vissza a magyar szervekkel való együttműködésének kialakulásában könyve szerepére.⁶¹ Ugyanezt erősítik meg állambiztonsági részről a Nagy beszervezési javaslatában foglaltak: „A jelölt a könyv megjelenésével került látókörünkbe. [...] A könyv kiadása és a jelölt további tervei részét képezik a római katolikus egyház reakciós, konzervatív szárnya leleplezésére irányuló aktív intézkedéseinknek. E tervekről tájékoztattuk a szovjet elvtársakat, akik válaszukban nemzetközi szempontból jelentősnek ítélték meg azokat.”⁶²

Alapvetően pozitív fogadtatása ellenére a *Jezsuiták és szabadkőművesek* kapott már negatív kritikákat is,⁶³ s ezek idejekorán felvetették a könyvben leírtak hitelességének kérdését. A kritikák azonban még a spanyol⁶⁴ és az első magyar nyelvű kiadásnak⁶⁵ szóltak és a könyv tartalmi részével szálltak vitába. Nagy beszervezése után azonban a *Jezsuiták és szabadkőművesek* már mint az állambiztonság és rajta keresztül a Magyar Népköztársaság érdekeit szolgáló kiadvány jött számításba: az állambiztonság a kötetet mint nyersanyagot számolt. A mű további megjelentetésének története tehát arról tanúskodik, hogy az abban megfogalmazott Mindszenty-kritika már nem csupán a kortanú szándékolatlan vagy mélylélektanilag indokolt torzító perspektívájának esetlegességéből, hanem célzott, az állambiztonság által irányított Mindszenty-ellenes támadásból is fakadt. A szervek a könyvet az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve, Nagy másik munkájára, a végül kéziratban maradt *Korfordulón* című műre vonatkozóan – amely Nagy szándékai szerint a *Jezsuiták és szabadkőművesek* jezsuitákról szóló részének Mindszenty-ellenes éllel továbbírt változata – is ellátták módosítási javaslatokkal. A javaslatokat pedig Nagy a szervek melegegedésére belefoglalmazta művébe.⁶⁶

Ezt követően a Mindszentyvel kapcsolatos dezinformálás és propaganda céljával valósulhatott meg Nagy és az állambiztonsági szervek

⁶¹ Jelentés, 1966. augusztus 16. – ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 24. p.

⁶² Javaslat, 1966. szeptember 7. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. 41–42. p.

⁶³ Nyisztor Zoltán és Varga László SJ kritikái. Pl. Nyisztor Zoltán: *Felmenthető-e a szabadkőművesség?* c. cikke eredetileg a *Kanadai magyarságban* jelent meg 1964. szeptember 5-én. Újraközlük a *Jezsuiták és szabadkőművesek* 1990-es kiadásának végén: NAGY, 1990. 465–475. p.; VARGA LÁSZLÓ: Mit ér Nagy Tőhötöm vallomása? In: *Távlatok*, 87. 2010. húsvét. Nyisztor kritikájára Nagy egy levélben felelt meg: Buenos Aires, 1964. április 30. – OSZK Kt., 216. f. 256. ó.e.; ill.: *Free Hungary*, 1966. július 5. 6–8. p.

⁶⁴ NAGY, TÖHÖTÖM: *Jesuitas y Masones*. Buenos Aires, 1963.

⁶⁵ NAGY TÖHÖTÖM: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Buenos Aires, 1965.

⁶⁶ „A megjegyzéseket tekintetbe vettem és a jegyzéket mellékelem is – írta tartótisztjének egy levelében. – [...] Hogy a könyvnek ideje legyen karácsony előtt megjelenni, ezennel írásban felhatalmazlak, Kedves Guszti, hogy minden további javítást, kihagyást, betoldást végezzél el Te teljes felelősséggel és az én teljes beleegyezésemmel.” Levél Bárdos Gusztávnak, 1967. szeptember 17. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 79. p.; „Tájékoztatásul közöljük, hogy a Kirchenbauer által készített kéziratot áttanulmányoztuk, s azzal teljes mértékben meg vagyunk elégedve. Kirchenbauer megértette és helyesen érvényesítette mindazokat a szempontokat, amelyek a kiadványt számunkra célszerűvé és igen hasznossá teszik.” Jelentés, 1967. november 21. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 89. p.

együttműködésének részeként, hogy a könyv a bécsi Frick Verlag-nál német nyelven is megjelenhetett.⁶⁷ Az idegen nyelven való megjelentetést Nagy már 1967-ben szorgalmazta: „Egy újabb érv: Mindszentyt a Jezsuiták és Szabdk. [sic!] agyonüti. Mikor akarjuk kihozni? Beteg, öreg ember, meghalhat bármely héten. Dicsőséges halálhíre, sőt esetleges zajos temetése után? [...] Most, ma van az ideje, hogy ez a könyv kijöjjön”⁶⁸ – nyomtatékosítja véleményét egy, az állambiztonság számára írt feljegyzésében. Ajánlata azonban ekkor még teljes mértékben egybeesett a magyar állambiztonsági szervek érdekeivel, így mondhatni, nyitott kapukat döngelt.

Fürjes János alezredes⁶⁹ és Bárdos Gusztáv őrnagy⁷⁰ Nagy feljegyzésére reflektálva jelentésükben következőképpen összegezték a teendőket:

„1./ Meg kell vizsgálnunk Jezsuiták és Szabadkőművesek c. könyve nyugat-európai kiadásának célszerűségét és lehetőségeit. 2./ A teljes kézirat beérkezése után a megfelelő párt- és állami szervekkel együtt gondoskodnunk kell a végleges gondos lektorálásról és elő kell készítenünk a kiadást /csehszlovák barátaink útján, akik ezt vállalták/. 3./ El kell készítenünk hazai foglalkoztatásának perspektivikus tervét és ennek megfelelően megszerveznünk hazatelepítésüket.”⁷¹

A megjelentetést tehát a magyar állambiztonsági szervek aktívan támogatták egyrészt pénzügyileg, másrészt a csehszlovák szervekkel együttműködésben, a Frick Verlagnál ugyanis a csehszlovák hírszerzés embere intézte a megjelentetés ügyét.⁷²

„Intézkedésünkre ez évben Nyugat-Európában megjelenik német nyelven Mindszentyt és követőit leleplező Jezsuiták és Szabadkőművesek című könyve. [...] Hazatérése után irodalmi tevékenységével igen hasznos szolgálatokat fog tenni az egyházi reakció elleni harcban és a differenciált, hatásos és szakszerű ateista propagandatevékenységben”

– ír Naggyal kapcsolatos terveikről tartótisztje.⁷³

A csehszlovák és a magyar szervek egyeztetésére, az ún. Könyv-akció (AO Kniha) keretében 1968. február 19. és 24. között került sor Budapes-

⁶⁷ NAGY, TÖHÖTÖM: Jesuiten und Freimaurer. Wien, 1969.

⁶⁸ Jezsuiták és szabadkőművesek francia kiadásával kapcsolatos megjegyzések. 1967. május 22. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 70. p.

⁶⁹ ÁBTL 2.8.2.1. (BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai) 39. Fürjes János (1920), 1962–1967-ig r. őrnagy, 1967-től alezredes, ekkor a BM III/I-5-K alosztály alosztályvezetője.

⁷⁰ ÁBTL 2.8.12.1. 476. Bárdos Gusztáv (1928–1990), 1961–1966 között r. százados, 1966–1968-ig r. őrnagy. ÁBTL 2.8.2.1. 476. Ekkor Nagy Töhötöm tartótisztje.

⁷¹ Jelentés, 1967. július 3. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 75–76. p. A szervek a könyv kiadását Nagy és családja hazatelepítésével összekötötték.

⁷² Könyv-akció (AO Kniha). Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. december 5. Archiv Bezpečnostních Složek, f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 187. p. (Ford.: Végh László. Köszönöm cseh kollégámnak, Vladimír Petrilaknak, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.)

⁷³ Jelentés, 1968. április 26. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 117–118. p.

ten.⁷⁴ A könyv szerzői jogáért Nagy számára 18.000 osztrák schillinges honoráriumot állapítottak meg, amelynek átvételéről Nagy elismervényt adott.⁷⁵ A könyv megjelenése azonban Nagy Töhötömön és a magyar állambiztonságon kívül eső okok miatt késett: Nagy és családja már 1968-ban hazaköltözött, a kötet azonban csak 1969-ben jelenhetett meg. Nagy ismerősének ugyan már 1968 őszén „[ö]römmel mutatja a bécsi Fricke cég legfrissebb prospektusát, amely az ő könyvének német nyelvű kiadását jelenti a közönségnek. [...] A kiadás esélyei azonban kissé bizonytalanná váltak az utóbbi hónapokban, de pillanatnyilag minden remény megvan rá, hogy megjelenjen. [...] A jezsuitákról és szabadkőművesekről írt könyvhöz megszerezte Fricke König bécsi bíboros irodájától az egyházi jóváhagyást is, azonban ezt nem tüntetik fel a nyomtatásban. Ma már ott tartunk, hogy az egyházi jóváhagyás esetleg veszélyezteti a könyvpiaci sikert” – informálta ismerőse az állambiztonságot Naggyal való beszélgetéséről és közvetítette egyúttal Nagy véleményét is a kiadás késlekedéséről:

„Mi tette kétségessé előzőleg ezt a bécsi kiadást? – Két mozzanat. Az egyik az egyház felől fenyegetett, amikor Pál pápa kiadta a születésszabályozás elleni enciklikáját. Nem lehetett tudni, nem kerekedik-e felül az egyházban a merev, konzervatív irányzat, amely elzárkózáshoz vezet. Az ő könyve több szempontból is nem kívánatos lett volna ebben az esetben. Ezek a szempontok: a haladó, balos, párbeszédet hangoztató alapállás – a Mindszenty-ellenesség – és bizonyos szovjetszimpatia, ami személyes élményeken nyugszik. Utóbbival függött össze különösen a másik zavaró mozzanat, a csehszlovákai események miatt Nyugaton kialakult kedvezőtlen légkör, hidegháborús hangulat. Ez is azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy könyvét most nem tartják aktuálisnak és kiadása eltolódik.”⁷⁶

Kétséges, hogy König bíboros irodája valóban adott-e a kötethez egyházi jóváhagyást. A magyar állambiztonsági anyagokból csupán az bizonyítható, hogy a nyugati nyilvánosság befolyásolásán túl a könyv megjelenését az állambiztonság König bíboros dezinformálására akarta felhasználni. König bíboros, bécsi érsekként magyarországi látogatásait ugyan „Besuchspolitik”-ként legitimnek, bár nem hivatalosnak tartotta, személye ennek ellenére komoly összekötő kapocs volt a Vatikán és a magyar egyház, illetve a Vatikán és Mindszenty között.⁷⁷ Ezért az ő dezinformálása fontos állambiztonsági célként szerepelt és ebben szerep jutott a *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelenésének is.

⁷⁴ A csehszlovák szervek budapesti tárgyalásáról Fürjes alezredessel és Bárdos őrnaggyal: Feljegyzés. Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. február 27. Archiv bezpečnostních složek, f. l. správa MV., 4.1.2. 59–63. p. (Ford.: Végh László.)

⁷⁵ Archiv bezpečnostních složek, f. l. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 95. p.; Jelentés, 1968. március 18. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 102. p.

⁷⁶ *Jelentés*. 1968. november 11. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. 129–130. p.

⁷⁷ König minden esetben tiltakozott, ha diplomataként tekintettek rá és hangsúlyozta, hogy hivatalos látogatást csak a Vatikáni Államtitkárság tagjai, illetve diplomaták tehetnek. PALLAGI MÁRIA: „A Mindszenty név kiragyog a 20. század mártírjainak sorából”. Mindszenty és König bíboros. In: *Vasi Szemle*, 2015. 5. sz. 879. p.

„Barát” ügynök ezúttal azt jelentette egy ismerőséről, hogy

„[s]okat beszélgettek Nagy Töhötömmel, akivel mind melegebb kapcsolatba került. [...] [Nagy] közölte, hogy a ‘KERESZTÉNYSÉG-KOMMUNIZMUS’ című könyve Argentína után megjelent Chilében is ‘JEZSUITÁK ÉS SZABADKŐMŰVESEK’ című munkája pedig Bécsben német nyelven. – /Megemlítette Nagy, hogy értesülése szerint KÖNIG bécsi bíboros nagyon várta a könyv megjelenését, mert állítólag több támadás érte Mindszentyvel kapcsolatos magatartása és állásfoglalása miatt a bíborost, s Nagy Töhötöm könyvéből az osztrák közvélemény objektív informálását várta a Mindszenty ügygel kapcsolatban./”⁷⁸

Egy „Barát” jelentésének oldalán található kéziratos jelölés szerint jelentésének ezt a szakaszát olyan jelentősnek tartották, hogy megküldték a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség 4. osztályának, vagyis a hírszerzés azon osztályának, amelyik a Vatikán, Izrael és az egyházi emigráció irányában dolgozott. Az osztály hírszerzőtisztjeit telepítették még 1968 novemberében „Világosság” fedőnevű belső rezidentúráként az Állami Egyházügyi Hivatalba azzal a céllal, hogy a nemzetközi egyházi szervezetek irányába a Külügyminisztériumnál előnyösebb helyzetben lévő ÁEH-t fedőszervként használva a hírszerzés is eredményesebben működhessen.⁷⁹ A *Jezsuiták és szabadkőművesek* osztrák kiadása tehát König bíboroson keresztül, mint Mindszenty nyugati és vatikáni megítélését befolyásoló anyag tartott számot a hírszerzés figyelmére is.

Nem tudjuk, Nagy milyen értesülésre alapozta König bíborosra vonatkozó kijelentését, de az 1965-ös magyar és a végül 1969-ben megjelent német nyelvű változat összevetéséből kiderül, hogy kiegészítések és átírások valóban történtek a német nyelvű változatban. A szövegek nem azt kérték Nagytól, hogy meg nem történt eseményeket vagy vadonatúj elemzéseket írjon bele a már meglévő szövegbe, inkább sarkosabb, fekete-fehérebb megfogalmazásokat kértek. A változtatások által természetesen Mindszenty lett feketébb és a szovjetek, illetve a magyar kommunisták fehérebbek, de néhány ponton olyasmit is változtatott Nagy, aminek nincs közvetlen köze a Mindszenty-tematikához: az osztrák kiadásban, még ha az a spanyol változat fordításán alapult is, vélhetően maga is lehetőséget látott a kézirat továbbdolgozására, gyúrható alapanyagnak és nem lezárt műegésznek tekintette szövegét. Ekkor Nagy az állambiztonság felkérésére már több más kéziratán is dolgozott, számított további publikálási lehetőségre, köztük Mindszenty-ellenes munkája külön kötetként való kiadására is. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelentetése az együttműködés első darabja volt, a magyar és a német változat szemlátomást nem

⁷⁸ Jelentés, 1969. május 27. „Barát” fn. ügynök dossziéja. – ÁBTL 3.1.2. M-41644. 92. p.

⁷⁹ A Világosság rezidentúráról ld.: SZABÓ CSABA: A „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra az Állami Egyházügyi Hivatalban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Bp., 2010. 207–252. p.; SOÓS VIKTOR ATTILA: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Bp., 2014. (Kézirat. PhD-disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.) 169–174. p.

térhetett el egymástól.⁸⁰

Később azonban Nagy újabb könyvkiadási tervei nem valósultak meg, pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesekhez* újabb fejezeteket is készített, hogy egy magyarországi új kiadásban azok is szerepeljenek. Mivel azonban az állambiztonság úgy értékelte, ez már „zavarná egyházpolitikai érdekeinket” – Mindszenty halála (1975) után változott az állambiztonság és a Magyar Népköztársaság Mindszentyvel kapcsolatos érdeke –, ezért évekig halogatták kiadását. Tartótisztje így számol be a Naggyal emiatt kialakult konfliktusról:

„A Mindszenty-fejessel kapcsolatban próbáltam meggyőzni, hogy a téma ismételt felvetése jelenleg nem időszerű: egyházpolitikai, politikai szempontból zavarólag hatna. Kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy hasonló okokból feltehetőleg a Vatikán sem venné jó néven a Mindszenty-ügy felvetését és a várható sajtóvisszhang zavarólag hatna a kialakult kapcsolatokra. KŐMŰVES minden érvem ellenére ragaszkodott hozzá, hogy a [Kossuth] kiadóhoz az új fejezetekkel együtt nyújtja be könyvét. Kijelentette, hogy amennyiben a kiadó nem vállalja a kiegészítést, úgy a könyv kiadásához nem járul hozzá. [...] A téma felvetése nem időszerű, s jelenleg, amikor az ellenséges emigráció és a Vatikánnal is szembenálló konzervatív egyházi erők közösen próbálják elérni Mindszenty szentté avatásának kieszközölését, egy ilyen Mindszenty személyét és tevékenységét egyaránt elmarasztaló hangvételi írás bizonyosan az ellenséges erők támadását váltaná ki. KŐMŰVES részben személyes sérelmeitől indítva, Mindszentyről egyértelműen elítélően ír, azonban a téma feldolgozása során sem képes függetleníteni magát indulataitól. Ismeretei egyoldalúak, elfogultsága nyilvánvaló. Írói módszerei egy ilyen bonyolult kérdés alapos tárgyalásához nem megfelelőek. Az egyoldalú publicisztikai hangulatkelés módszerét alkalmazza. E módszert pedig erős alkati és szemléleti adottságai determinálják. Saját, gyakran hibás feltevéseit mintegy objektívnek tekintve, azokat nem kontrollálni, hanem mindenáron igazolni akarja.”⁸¹

Nagy abban a tudatban maradt hajthatatlan, hogy időközben a kézira-

⁸⁰ Ehelyütt nem nyílik mód az összehasonlítás részletes bemutatására, csupán néhány jellegzetesség említhető. Például a magyar változat 208. oldalán még így ír az oroszokról: „Hogy fogja ez felbőszíteni az amúgy sem birkatürelmű oroszokat...” Ezzel szemben a német változat már csak „az oroszok mérsékelt részéről” beszél: „Wie sehr mußte dies den gemäßigten Teil der Sowjets [...] in Wut bringen!” In: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Buenos Aires, 1965. 208. p.; *Jesuiten und Freimaurer*. Wien, 1969. 217. p. Vagy: A Mindszentytől 1945 szeptemberében kapott két levél közül az első megbízólevél szövege teljesen kimarad a német változatban, míg a magyar idézi a levelet: „[Mindszenty] át is adott egy kézzel írott levelet őfelsége számára. Ime a levél: ‘Felséges Uram! Mint legkegyesebben kinevezett magyar prímás, mély hódolattal, jelentéseimmel és kéréseimmel vagyok bátor küldeni Felségedhez P. Nagy S. J. urat.’ (208. p.) Ez a németből teljesen hiányzik. Érdekes eltérés továbbá, hogy míg a magyar változatban Mindszenty és Nagy 1945. szeptemberi beszélgetésében még Mindszenty hozza elő a monarchia kérdését, addig a német változatban már Nagy az, aki felveti, és Mindszenty véleményét kéri ezzel kapcsolatban.

⁸¹ Jelentés, 1978. június 23. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. 227-228. p.

tot titokban lánya révén külföldre juttatta és bízott külföldi megjelentetésében.⁸² Lányához írt levelét azonban, amelyben azt kérte, a kiadást mindenképp indítsa el, az állambiztonság elfogta, így a kiadásra nem került sor.⁸³ Nagy tehát Mindszenty kapcsán bizonyos értelemben még a szerven elvárását is túlteljesítette.

Természetesen Nagy világképe és gondolkodása saját élettörténetének és személyiség-alakulásának sok összetevős eredménye; ebben Mindszenty szerepe, ha mégoly fontos is, mindazonáltal csupán egyetlen elem a sok közül. Éppen fontossága okán azonban tanulmányunk ennek a szálnak a felfejtését kísérelte meg. Hiszen kapcsolatuk konfliktusra determináltsága Nagyt nem csupán Mindszenty haláláig, hanem saját élete végig elkísérte, így életének konstans tényezőjévé vált. Olyasfajta adottsággá, amely látásmódját és törekvéseit – hol nyíltan, hol csupán látenszen – befolyásolta. Ekként Mindszenty, anélkül, hogy ezt bármikor érzékelt volna, Nagy életének egyik kulcsszereplőjévé, a hozzá való viszony pedig cselekedeteinek és gondolkodásának egy meghatározó mozgatórugójává vált.

⁸² „Tehát szájkosarat tesznek rám és odakötöznek a kutyaház mellé s nagylelkűen még egy kis falatot is odadobnak nekem. [...] most úgy látszik véglegesen megölnek mint író. [...] Magam részéről, íme, így döntök: a könyv megjelenhet és ha már megjelenik, akkor a kiegészítésekkel. [...] Tehát jöjjön a könyv, csak jöjjön, úgy szép az élet, ha zajlik.” Nagy Töhötöm 39. levele lányához, 1978. július 24. – ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. 263/4. és 263/5. p.

⁸³ Uo., 228. p.

**Püspöki jelentések a bécsi udvarhoz 1804 és 1835 között.
(Fischer István egri érsek jelentésének közlésével)¹**

A jozefinizmus idején az uralkodói célkitűzés egy erős, centralizált, állami irányítás megvalósítása. Ezzel szemben a posztjozefinizmus korára az állam életének a megfigyelésével és ellenőrzésével megelégedett az uralkodó.² Ennek a politikának is az egyik jele I. Ferenc rendelete, amelyet 1804-ben adott ki. Parancsolatában meghagyja az osztrák birodalom és a magyar királyság püspökeinek, hogy írjanak rendszeresen jelentéseket az egyházmegyéjük helyzetéről. Intézkedésével az egyházi személyek és a katolikus egyház hívóinak hitbéli és erkölcsi viszonyait akarta feltárni, valamint képet alkotni arról, hogy milyen állapotban vannak az egyházi intézmények és milyen anyagi körülmények jellemzik őket.

A trienti zsinat óta a püspökök kötelezve voltak arra, hogy rendszeres egyházlátogatások keretében ellenőrizzék a plébániákban uralkodó viszonyokat, a jövedelmeket és az egyházi fegyelem minőségét, ezt *canonica visitation*oknak nevezik. Ekkor tulajdonképpen a plébánosok és a hívek kerültek ellenőrzés alá. Az egyházon belül van még egy jelentős, a szervezet felső szintjét érintő kötelezettség, amellyel a pápák ellenőrizték az apostolutódokat és a rájuk bízott egyházmegyéket. V. Sixtus pápa 1585-ben kiadott konstitúciójában rendelte el, hogy minden pátriárka, primás, érsek és püspök előírt időközönként az apostolok sírját személyesen, törvényes akadályoztatása esetén pedig követe által köteles meglátogatni, és egyházmegyéje állapotáról jelentést előterjeszteni. Mindkét fent említett kötelezettségnek szerepe van abban, hogy az egyházszerkezeten belül a feljebb álló a befolyását fenn tudja tartani. Az utóbbi forrásanyaggal, az úgynevezett „*ad limina* jelentésekkel” a magyar történettudományban meghatározóan Vanyó Tihamér foglalkozott.³

I. Ferenc király az 1804-es rendelete alapján e római *ad limina* relációkhoz hasonló beszámolókat kívánt meg a katolikus megyésfőpásztoroktól. Kutatásaim ezeket a „posztjozefinista püspöki jelentéseket” célozzák, amelyeket 1804 és 1835 között írtak a magyar megyés főpásztorok, és amelyeket jelenleg az Osztrák Állami Levéltár Haus-, Hof- und Staatsarchiv részlegében őriznek.⁴ Mivel eddig a magyar történetírásban nem vizsgálták ezeket a forrásokat, elengedhetetlen, hogy ezt a műfajt ismertessük és jellemezzük.

A jelentések mennyiségi keretei és műfaji jegyei

A Kaiser Franz Akten alatt található, hat kartont számláló iratanyagban az általam vizsgált jelentések közé kerültek a magyar püspökök I. Ferenc ki-

¹ A tanulmány az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos munkájának keretei között született.

² MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780–1846. Bp., 1934.

³ VANYÓ TIHAMÉR: Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről, 1600–1850. Pannonhalma, 1933.

⁴ Haus- Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Kaiser Franz Akten (továbbiakban: HHStA. KFA.) Bécsi levéltári kutatásaimat Fazekas István és Oross András segítették.

rályhoz írt levelei is. A jelentések, hasonlóan a canonica visitatiókhoz, értékes adatokkal szolgálnak a főesperességekről és a püspökségekről. Azért is nagybecsű a forrásanyag, mert a legilletékesebb helyről történik az áttekin-

tés. Jelentések majdnem minden egyházmegyéből vannak, de azok hossza és gyakorisága már teljesen eltérő. A legtöbb és legprecízebb beszámolók az egri, a nagyváradi, a székesfehérvári egyházmegyéből származnak. A mennyiségi különbségeket több tényező is okozhatta: a püspök betegsége, a napóleoni háborúk és akörüli nehézségek. A kutatás még nem terjedt ki az egyházmegyei levéltárakban fennmaradt levélkezdeményekre vagy félbehagyott beszámolókra, amelyek már egy lebonyolított vizitációs út után félbemaradhattak, de egészen biztos, hogy azok meglelése és feldolgozása ennek a kutatásnak egy további lehetőségeit nyitják meg.

A jelentéseket tehát nem rendszeresen írták: a rendelet kérésének igyekeztén eleget téve általában egy-egy vizitáció után fogalmazták meg a püspökök, de volt, amikor elmaradtak. Egy-egy egyházmegyéhez tartozó fordult meg az adott egyházmegye élén, milyen hosszú ideig tartott főpásztori szolgálata és hány vizitációt tudott lefolytatni abban az időben. Például a székesfehérvári egyházmegyében 1804 és 1835 között öt személy fordult meg a püspöki székből, és ezek közül ketten írtak jelentést vizitációjukról, Milassin Miklós Bertalan és Vurum József.⁵ Ezért vannak különbségek abban a tekintetben, hogy hány jelentést találunk egy egyházmegyéből. A zágrábiról, a kalocsairól, a kassairól, a pécsiről, az esztergomiról, a besztercebányairól, a győriről, a váciról és a veszprémiről egy született. Például a csanádi egyházmegye kartonjában egyáltalán nincs jelentés, csak egy levél Korman György, gyertyámosi plébános ellen lefolytatott vizsgálatról,⁶ míg a szombathelyi is csupán Böle András megyéspüspök jellemzését tartalmazza egyházmegyéjének azon papjairól, akik püspöki székbe alkalmasak. A hasonló előterjesztések nem ritkák az aktákban. Az egyik figyelemre méltó: Lajcsák Ferenc rozsnyói főpásztor igen érdekes jellemzést ad Scitovszky Jánosról, a rozsnyói szeminárium rektoráról, a későbbi esztergomi érsekről és bíboros-hercegrímásról.⁷ Kettő vagy több jelentést küldtek el Bécsbe az egriből, a nagyváradiból, a nyitraiból, a rozsnyóiból, az erdélyiből, a székesfehérváriból, a szatmáriból és a szepesiből. Ez nem azt jelenti, hogy ezekből az egyházmegyéből két vagy három időbeli különbséggel született teljes beszámolót olvasunk, mert van közöttük olyan, amelyik egy-egy vizitációs útnak a folytatásos jelentése. Ezek a mennyiségi különbségek igen megnehezítik a kutatás metódusait, hisz a forrásanyag maga az összehasonlító történeti elemzésre is kínálkozna, de a fragmentáltság és ki egyenlítetlenség miatt ez nem mindig lehetséges. Az azonos években született jelentésekben feltárt állapotok nagyon jól összevethetők, illetve, ha egy egyházmegyéből több különböző püspök tollából származik jelentés. Ebben az esetben egy egyházmegyében történt változásokat szépen nyomon lehet követni, különböző időbeli állapotait összevetni.

⁵ HHStA. KFA. Karton 221. LXXXI Székesfehérvár, fol. 1–112.

⁶ HHStA. KFA. Karton 215. XXVII. Csanád, fol. 672–679.

⁷ HHStA. KFA. Karton 221. LXXI. Rozsnyó, fol. 719–720.

Kiemelném azt, hogy vannak olyan főpásztorok, akik több egyházmegyében élén is megfordultak ebben az időszakban, és szorgalmasan teljesítették a királyi rendeletben foglalt püspöki feladatot. Pyrker Lászlónak a szepesi egyházmegyéből két jelentését ismerjük, az egriből pedig hármat, Vurum József pedig székesfehérvári, nagyváradai és nyitrai ordináriusként is írt jelentést.

Formai és tartalmi szempontból is igen változatosak ezek a források. Egyesek tematikusan tagoltak, és különböző szempontok szerint általánosságban mutatják be az egyházmegyében fennálló helyzetet. Ezeknek előnye, hogy a teljes egyházmegye életét feldolgozzák. A leggyakrabban érintett kérdések: a templomok és a parókiák állapota, anyagi helyzete, a papság javainak, tevékenységének a bemutatása; hívők erkölcsi, vallásgyakorlatuk jellemzői. Mások saját vizitációs feljegyzéseiket követik, és kisebb-nagyobb módosítással azt írják le a császárnak, ezek egyházközségenként veszik sorra a fenti szempontokat, de már sokkal tárgyiasabban. Mivel az utóbbiakban sokkal több adat szerepel, számszerűsített feljegyzése akár a népességnek, felekezeti arányoknak, a plébános életkorának, ezért ezek a beszámolók a történeti statisztika számára is forrásértékűek szolgálhatnak. Az előbbieken – mivel a püspökök maguk próbálnak egy általános képet adni egyházmegyéjük helyzetéről, összefoglaló jelleggel írják meg beszámolóikat – jobban érvényesül az állapotok szubjektív, egyéni megítélésének a szempontja, ezáltal ezek a fajta jelentések közelebb állnak a levél műfajához, hisz a *canonica visitatio*ok során megismert körülmények főpásztori értékelését olvashatjuk bennük, hasonlóan a Rómába küldött *ad limina* jelentésekhez. Ezeknél az írásoknál már azzal is számolnunk kell, hogy nem objektív szemmel, tablószerűen alkotnak képet az egyházmegyéről, hanem úgy, ahogy egyénileg látta és láttatni szeretné a jelentés írója. Lehet, hogy a lefestett állapotok nem mindig általánosságokat tartalmaznak, hanem olyat, amelyet a püspök a császári udvarnál ismertetésre méltónak szánt. Előforduló jelenség, hogy a főpásztorok a jelentésírás kötelezettségét arra is felhasználják, hogy a leírt állapotokra hivatkozván a fizetések emelését, adományozást vagy bármilyen anyagi hozzájárulást indítványozzanak az uralkodónál. Általában az egyházközségeket számba vevő, és mindegyikről külön-külön leírást tartalmazó jelentések bevezető és befejező szakaszaiban fogalmazódnak meg ezek a kérések. A püspökatyák ezekben a részekben nyilatkoznak meg személyesebben egyházmegyéjük-ről. Az anyagi nehézségek mellett sok esetben – általában a záró részben – tanácsot is adnak, hogy milyen államhatalmi intézkedések javítanának a közállapotokon, milyen rendelet kibocsátása szükséges egy-egy tipikus jelenség leküzdésére. Sok esetben a különböző előterjesztésekre is a jelentések befejező részében kerül sor. Egy-egy plébános vagy esperes kiemelkedő munkáját, tehetségét méltatván magasabb egyházszerkezeti pozícióba ajánlják őket, főesperesi tisztségbe, kanonoki székbe stb.

Kritikai szempontból szem előtt tartandó, hogy a püspököknek fontos lehetett, hogy jó színben tüntessék fel magukat vagy akár az irányításuk alatt álló klerikusokat, hiszen erkölcsi, egyházfegyelmi megítélése a hierarchiának az egyház belső ügyeinek a körébe tartozik, amely főpásztori szemmel nem tartozik az udvarra. Talán ez az oka annak, hogy a jelentésekben igen kevés panasz vonatkozik a papságra, vagy csak egy-egy eset említése szintjén.

Formai szempontból a harmadik típusba a táblázatos rendezettségű tartozik. Egy rövid levél kíséretében egy szépen elkészített táblázatba foglalva mutatja be egyházmegyéjének plébániáit például Király József is, a pécsi püspök⁸ vagy Vurum József is a nyitrai, nagyváradai és székesfehérvári jelentéseiben.⁹

Mivel hosszadalmas feladat volt az egyházmegye teljes beutazása, ezért előfordul az is, hogy egy jelentés csak egy-két esperesi kerületről számol be, éppen azokról, ahol a püspöknek vagy a vizitátornak sikerült megfordulnia. Ez esetben a későbbi években születtek a fennmaradó főesperességekről a beszámolóok. Így történt ez Pyrker László egri érseksége idején is. Három jelentés maradt fenn tőle 1828-ból, 1829-ből és 1831-ből. Vannak olyan jelentések is, amelyek csak az egyházmegye egy részéről számolnak be, de folytatásuk megszakadt a püspök elhelyezése, halála vagy egyéb akadályozó tényezők miatt. Ezek alapján csak részleges képet tudunk alkotni az adott egyházmegyéről.

Mivel a püspöki székek a fenti okok miatt cserélődtek, vannak egyházmegyék, amelyekről több különböző püspök tollából származó jelentés is fennmaradt, ez esetben lehetőség van az állapotok összehasonlító elemzésére. Leggyakrabban egy megyéspüspök egyetlen jelentést írt a császárnak szolgálata alatt.

A püspököknek a következő kérdéseket kellett érinteniük jelentéseikben:¹⁰

- *publico ecclesiastica* betartásáról
- szentmisék, áhítatok megtartásáról
- az iskolai állapotok javításáért és a szegények megsegítéséért kik és miként tevékenykednek
- a kegyurak elvégzik-e kötelességüket stb.

A császár által feltett kérdések alapján kellett a főpásztoroknak megírniuk beszámolóikat, ezért külön figyelmet érdemel az, hogy az egyes egyházatyák a kért szempontok közül mire koncentráltak, mit hangsúlyoztak, mivel foglalkoztak hosszabban és mit hagytak ki leírásukból. Igen érdekes, hogy a császári rendeletben nem kapnak utasítást a püspökök, hogy az egyházmegyékben élők felekezeti megoszlásáról tájékoztassák az udvart. Ez eléggé meglepő, hisz hiteles forrásból, egyszerűen juthatott volna az udvar információhoz, hogy hol, hányan és a katolikusokkal milyen viszonyban élnek protestáns felekezetekhez tartozók. Ennek ellenére több ordinárius jelentésében is előfordul a felekezeti arányok közlése, sőt Pyrker érsek például hosszan kifejti, hogy milyen nehéz helyzetben vannak a katolikusok ott, ahol azok kisebbségbe kerültek. A felekezeti viszonyokra hivatkozva kéri a császárt, hogy tetemes összeggel támogassa az egyházmegyét, hogy a katolicitás meg tudjon erősödni, hisz a protestánsok többségben voltak több főesperességben is.¹¹

⁸ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 286–309.

⁹ HHStA. KFA. Karton 219. (Nyitra); Karton 216. (Nagyvárad); Karton 221. (Székesfehérvár)

¹⁰ HUBER, KURT A.: Bischöfliche Visitationen in Mähren unter Kaiser Franz I. (1792–1835) In: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien*, 1982. (továbbiakban: HUBER, 1982.) 132. p.

¹¹ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 237–238.

A császári rendelet tehát olyan kéréseket, irányokat fogalmaz meg a jelentés megírására vonatkozóan, amely inkább arra enged minket következtetni, hogy a bécsi udvar az ország valós, aktuális és az udvar perspektívájából elérhetetlen alsótársadalmi, erkölcsi, normabeli viszonyok érdekelték. Az alattvalók valós életének szellemi és anyagi kereteiről szerettek volna értesülni hiteles forrásból. Talán ez a gesztus az előző évtizedekhez képest példátlan, ha a hatalomgyakorlás eddigi módjáról, formai és tartalmi kereteiről gondolkodunk. Természetesen a jelentésírás kötelezettségének az egész rendszerre gyakorolt hatásával is kell számolnunk, és bizonyosan az udvar is számolt ezzel. A jelentésírásnak mégiscsak a megfigyeléssel együtt járó fegyelemre gyakorolt hatása van. Ez esetben nem csupán a felsőpapságra terjed ez ki, hanem a hierarchia legalsóbb fokára, sőt a városi és falusi társadalmakra is, hiszen, ha egy vizitátor egy adott településen járt, szinte biztosan megemlítette, hogy az információkat nemcsak egyházi, hanem állami célra is gyűjti. Látogatásával tehát mégiscsak, ha szimbolikusan is, az ország uralkodója jelent meg. Egy másik, a váci egyházmegyére vonatkozó jelentésben olvasható is olyan utalás,¹² mely arra enged következtetni, hogy a jelentésírás kötelezettségét megosztották a vizitátorok a helyi plébánosokkal és a közösséggel. Tehát számukra egész biztos egyfajta „vizsgahelyzet” volt, hisz tudták, hogy az egyházlátogatás tapasztalatai egészen az udvarig juthatnak. Az eddigi kutatások alapján a püspöki jelentések lefolytatott vizitációkhoz köthetők. Az akták elején található megjelölés („Visitationsbericht” vagy „Bericht über abgehaltene Visitation”) is erre utal.

A jelentések hossza teljesen eltérő: egy foliótól a harminc-negyven folióig terjedhetnek. Természetesen a terjedelemmel a beszámoló részletessége is egyenes arányban növekszik. Mitől függ, hogy tömören, nagyvonalakban vagy akár egy egyházlátogatási szintű részletességgel számol be egy püspök egyházmegyéjének az állapotáról? Mindenféleképpen számításba kell venni az egyéni, egyedi kontextusokat: mennyi ideje volt a püspöknek arra, hogy megírja, milyen egészségi állapotban volt, mennyire vette komolyan a jelentésírás kötelezettségét.

További kritikai vizsgálatokra vár az, hogy a jelentésekből kiolvashatók-e az egyes püspökök politikai-egyházpolitikai nézetei. Vajon a jelentésírás kötelezettségét mennyire tartották egy központosító, abszolutisztikus törekvés megnyilvánulásának, ahol az udvar őket és a vezetésük alatt álló egyházmegyéket ellenőrizték, vagy inkább az épülő államegyházi kereteket tiszteletben tartva a gondoskodó uralkodó érdeklődésének tudták be az 1804-es rendeletben foglalt új feladatukat. Mai szemmel a jelentésírás kötelezése az állami bürokrácia alsó szintjének a hiánya miatt vált szükségessé. Az egyház alsó, lokális szintű, kiterjedt plébániarendszere alkalmas arra, hogy az állam az alattvalókat el tudja érni, illetve hogy általa integrálni lehessen a lakosságot.¹³ Ebből a szempontból magától értetődik az, hogy a kánoni vizitáció alkalmas arra, hogy ne csak az egyház számára, hanem az udvar számára is készüljön aktuális beszámoló a lokális társadalmi álla-

¹² HHStA. KFA. Karton 223. fol. 4., 46.

¹³ GÓZSY ZOLTÁN: A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarország. Szerk.: Bárh Dániel. Bp., 2013.

potokról. Tehát a jelentésírás kötelessége közvetlenül a vizitációhoz köthető. Vizitáció nélkül nem készültek jelentések, kizárólag lefolytatott vizitáció után írták meg ezeket a dokumentumokat a püspökök. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az akták elején található megjelölések: *Visitationsbericht* vagy *Bericht über abgehaltene Visitation*. Emellett a lefolytatott vizitációnak a dátuma is mindig szerepel.

Mivel ez egy birodalmi szintű rendelet volt, Ausztriáról és a birodalom más részéről is születtek jelentések. Az osztrák történetírók közül Erika Weinzierl-Fischer összefoglaló, áttekintő tanulmányt írt róluk,¹⁴ Huber Kurt a morvai jelentésekről,¹⁵ és Jan Mikrut a linzi és a galíciai egyházmegyékkel foglalkozott behatóbban.¹⁶

Fischer István egri érsek 1811-es jelentése egyházmegyéjéről

Az alábbiakban közelebbi szemléltetésül Fischer István egri érsek 1811-ben írt jelentését mutatom be.¹⁷ Őt 1804-ben a szatmári egyházmegye első főpásztorának nevezték ki. Az egyházmegye megszervezését ő kapta feladatul. Nem volt egyszerű dolga, hisz még lakóhelye sem volt a püspöknek. Munkája sikeres és eredményes volt, épp ezért találhatta az uralkodó méltónak arra, hogy 1807-ben az egri érseki szék megüresedésekor őt választotta ki erre a méltóságra.¹⁸ Hosszúnak tekinthető szolgálata (1807–1822) során ez az egyetlen jelentés, amelyet a bécsi udvarnak megfogalmazott. A következőt majd csak Pyrker érsek fogja, aki a 20-as évek végén több, hosszú, a *canonica visitatiók* eredményeit közlő, Fischernél részletekbe menőbb jelentést fog írni a császárnak.¹⁹ Fischer jelentése nem terjed ki a teljes főegyházmegyére, csak a hevesi és a patai esperességben²⁰ lefolytatott vizitációkban körbejárt területekről alkotott képet festi le levelében, amelyek a főegyházmegye nyugati és legnépesebb területeit alkották.²¹ A jelentés egyik fejezetében sem tesz konkrét megállapításokat, nem említ konkrét helységneveket vagy személyneveket. Az adatokat és a részleteket teljesen elhanyagolva, inkább egy általános képet alkot a fennálló állapotokról. Ennek előnye, hogy sokkal személyesebb, az érsek egyéni tapasztalatai és benyomásai által alakított, lényegre törő beszámolót olvashatunk, amely inkább a jellemzőkre és az uralkodó problémákra koncentrálna. Hát-

¹⁴ WEINZIERL-FISCHER, ERIKA: Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804–1835) In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv*, 1953. 240–311. p.

¹⁵ HUBER, 1982.

¹⁶ MIKRUT, JAN: Bischöfe aus Galizien berichten an Kaiser Franz I. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Kirche in der Habsburgermonarchie. Wien, 1995.; Uő: Die galizische Diözese Tyniec-Tarnów in den Visitationsberichten von Bischof Thomas Gregorius Ziegler. (1822–1827) Wien, 2009.; Die Diözese Linz in den Visitationsberichten des Bischofs Thomas Gregorius Ziegler. (1827–1852) Wien, 2010.

¹⁷ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 203–208.

¹⁸ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 523–524. p.

¹⁹ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 219–242., 245–270., 271–282.

²⁰ Ld. továbbá: SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. (továbbiakban: SOÓS, 1985.)

²¹ MESZLÉNYI ANTAL: Az Egri Érsekség felállításának története. Bp., 1938. 236–238. p.

ránya pedig, hogy a jelentés egyes részei túlságosan általánosak, felszínesek.

A jelentés tematikusan tagolt, fejezetekre osztott, amelyek nem teljesen igazodnak az 1804-es, a jelentésírást előíró császári rendeletbe foglalt nézőpontokkal. Míg az udvart a rendelet alapján az érdekelte, hogy az egyén, legyen az pap, kegyúr vagy paraszt mennyire látja el felelősen feladatát, kötelességét, munkáját, gyakorolja-e vallását, addig a jelentés szerkezetileg is befolyásoló tényezője, amely a tartalmi részét is uralja, az egyház anyagi helyzete és javainak állapota.

A latinul megfogalmazott jelentés az alábbi alcímek szerint tárgyalja az egyházmegyei állapotokat: templomok dotációjáról és felépítéséről, a parókiák dotációjáról és felépítéséről, a plébánosok személyéről, az iskolaigazgatók ellátásáról és kötelezettségeiről, a népről, annak szokásairól és vétkeiről. Minden egyes fejezetben vannak általánosabb kijelentések, azonban egy-két problémát mindenhol említ, amelyhez minden esetben javaslatot is fűz az uralkodónak, hogy miként lehetne felsőbb hatalmi, rendeleti úton javítani a helyzetet.

A templomok állapotának leírásakor még a tatár és a török pusztításokra hivatkozik. A török jelenlét óta igen kevés helyen sikerült a romokat eltakarítani és a sérüléseket kijavítani.²² Az újonnan épült épületekről is úgy nyilatkozik, hogy azok azzal a szilárdsággal és idótállósággal, mint a régiek, nem rendelkeznek, hisz a legtöbbnek nincs tetője, sem padlásteret.²³ A kor nagy gazdasági válsága sem segíthetett az egyházszervezet helyreállításának, hisz a napóleoni háborúk okozta infláció mind az adókat, mind az árakat felemelte. Mielőtt Fischer érsek megírta volna a jelentését, a február 20-án kelt császári rendelet értelmében a papírpénzt március 15-étől névértékének ötödére értékelték le, elrendelték a kényszerbevéltást, és kivonták a forgalomból a réz hatkrajcárosokat, ez különösen a parasztságot sújtotta, akitől ugyanakkor kíméletlenül behajtották a devalváció következtében ötszörösére emelkedett adót.²⁴

A parókiák állapota is elég gyászosnak mondható. Fischer érsek több-kevesbé lakhatóknak írja le őket, de majd mindegyik renoválásra szorul, vagy teljesen új épület felépítése szükségeltetik. Ez ügyben az érsek felszólította a kegyurakat, földesurakat, községek vezetőit, hogy a parókiák állapotának a javításáért ők feleljenek, és tegyenek meg mindent, hogy a helyzet javuljon. A plébánosok bevételeiről és életszínvonaláról szólva, a birtokkal rendelkezők élnek anyagi biztonságban, akik a stóladíjból és a tizedből kénytelenek megélhetésüket biztosítani, azok nyomorúságos életkörülmények közepette élnek. Helyzetüket az is hátráltatja, hogy a néptől igen nehezen lehet beszédni az adót, ellenállnak a kifizetésének, viták közepette lehet tőlük behajtani. A 300 Ft-os bér pedig, amit a korábbi időkben állapítottak meg, az 1800 utáni infláció során nagyon kevésnek bizonyul. Akik csupán ebből a jövedelemből élnek, sokszor kéregetésre adják fejüket, hivatalukat elhanyagolják – írja az érsek. Az alsópapság helyzete tehát nem volt rózsás az 1810-es években. Fischer érsek azt javasolja a császárnak,

²² Ld.: Soós, 1985.

²³ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 204.

²⁴ LÁZÁR ANDOR: Ausztria pénzügyei a XIX. század elején. A devalváció kora. Bp., 1925. 12–16. p.

hogy a *congruát* ne 450-re emeljék fel, ahogy az udvar tervezte, hanem 600-ra, addig, amíg a drága idők tartanak.²⁵

A papság erkölcsére, szellemiségére és hivatásbéli kötelezettségeinek elvégzésére semmilyen panasza nincs az érseknek. Beszámolójában egyetlen mondatban foglalkozik ezzel a kérdéssel, abban is inkább dicsérőleg szól róluk. Lelkipásztori feladatukban, erkölcsösségükben, beszédükben semmilyen hibát nem fedezett fel. Mondandóját alátámasztja azzal, hogy a hívők mindenhol elégedettek voltak papjaik példás életvezetésével és hivatásukban végzett buzgó tevékenységükkel. Ez a jellemzés nem sok forrásértékül szolgál. A papság erkölcsi feddhetetlensége, a lelkipásztori kötelezettségek elvégzésében tanúsított fegyelme nem lehetett ennyire kifogástalan. Ezt tudjuk a kor más forrásaiból. Sokkal inkább árulkodik ez a jellemzés arról, hogy a megyéspüspök az egyház belső ügyeinek tekintheti és saját főpásztori hatalmához tartozónak tartja az egyházfegyelem felügyeletét és annak megítélését.²⁶

Az iskolamesterek anyagi helyzete hasonlóan nehéz, mint a plébánosoké. Mivel nincsenek megfizetve munkájukért, általában ők töltik be a településeken egyúttal a kántori, az orgonista, a sekrestyés, a harangozó és a falusi jegyző szerepét is. A falusi népesség nem képes eltartani az iskolamestert és gondoskodni megélhetéséről. Az iskolai állapotok javítását szolgálná Fischer érsek javaslatára, ha a falu pásztorokat fogadna fel juhaik, teheneik, lovaik őrzésére. Általában még a gazdagabb falvakban is a gyermekek feladata a pásztorokodás, emiatt az iskolába járás hiányos, így az írni-olvasni tanulás sem lehet sikeres, sőt a katekézist sem tudják elsajátítani – panaszkodik a főpásztor. Mária Terézia Ratio Educationisának jelentősége és hatása a közművelődés emelésére megkérdőjelezhetetlen. Kormányzati elvvé emelte, hogy a közoktatás állami feladat. Fischer érsek jelentése alapján látjuk, hogy gyakorlatba ültetése több évtized alatt sem sikerült teljes egészében, hisz a jelentés alapján 1810-ben az egri egyházmegye területén a legégetőbb, további szankcionálásra váró feladat az oktatásügy. A felvázoltak alapján az tűnik fel, hogy a viszonyok javulásának gátat szab az, hogy nem minden esetben tisztázott, kinek a felelőssége és kötelessége az iskola körüli szellemi vagy anyagi problémák megoldása, például a tűzifa biztosítása télvíz idején.

Másként van a városi néppel. Ott nem az írás-olvasás hiányosságát rója fel az érsek, hanem a városi ifjúság rossz erkölcsét, a keresztény kötelezettségekben tanúsított hanyagságát. Az érsek e probléma orvoslására kötelezővé tenné, hogy bármilyen céhbe vagy egyéb kereskedelmi, orvosi testületbe való belépéshez tegyék kötelezővé a keresztény tanításból tett vizsgát, amelyet a helyi plébánosnál kellene abszolválni.²⁷

A másik nehézsége az elemi oktatásnak, hogy nincsenek megfelelő körülmények a tanítás lebonyolítására. Általában az oktatás az iskolamester otthonában, egyetlen szobában történik, ahol ő a családjával él. Minden településen szükségeltetik, hogy két szobát emeltessenek az iskolamester otthona mellé, az egyiket a lányoknak, a másikat a fiúknak – szól az ordinaríus kérése a császár felé. Minderre a közösséget, a falusi lakosságot

²⁵ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 205.

²⁶ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 205.

²⁷ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 205–206.

kényszerítsék, hogy alkalmas viszonyokat teremtsenek arra, hogy gyermekeiket olyan körülmények között tudja tanítani az iskolamester, hogy a környezet, az adottságok ne legyenek akadályai a tanulásnak.²⁸ Fischer azt is indítványozza, hogy rendeletben szabályozzák a téli tűzifáról való gondoskodást, hisz az oktatás nagyrészt ebben az évszakban zajlik, amikor a mezei munkák szünetelnek.

A falusi népeiséget áthatja a vallásos érzület – olvashatjuk a hívókról szóló fejezetben. Még a fiatalokról is jó véleménye van. Ők is rendszeresen gyakorolnák a vallásukat, ha nem lennének tavasztól ősziig elfoglalva a földeken. Elmarasztaló szavakkal illeti a városi lakosságot, illetve azokat, akik rendszeresen városi eseményeken, vásárokon jelennek meg. Köztük előbb előfordulnak a túlkapások, állapítja meg az érsek, de mivel az egri egyházmegyében jelentékeny mezőváros nincs, ezért az egyházmegyéjében élők a többi, magyarországi állapotokhoz képest, erkölcsösebben és a keresztény szabályokat és a böjti napokat szigorúbban betartva élnek. Összegyűjti és pontokba szedi a legelterjedtebb vétkeket, de hozzáfűzi, hogy ezek nem kivételesen az egri egyházmegyében fordulnak csak elő, hanem az egész ország alacsonyabb néprétegei közt uralkodó jelenségek. A káromkodások, az átkozódások, a trágár beszéd jellemző nyelvhasználati módok a nőknél és a férfiaknál egyaránt. Fischer méltatlannak tartja, hogy még a nemesség körében is előfordul az effajta nyelvhasználat. Nyilvános feddésben, ügyési eljárásban kellene részesíteni azokat a nemeseket, akiket durva beszéden érnek, hisz magaviseletük példa a parasztság számára – tárja a császár elé javaslatát az érsek. Ha körükben sikerülne elérni a helyes, keresztényi beszéd gyakorlásának módját, akkor a parasztságot is kevésbé fordulna elő a szitkozódó nyelvhasználat. Továbbá a keresztény élethez méltatlanul szórakoznak a népek a vásár- és ünnepnapokon. Ez ügyben is javaslatával áll elő a püspök. Királyi rendeletben kellene szabályozni és időbeli korlátokat szabni a mulatozásoknak.

A harmadik esetben egy gyakori mulasztásra hívja fel a figyelmet a megyéspüspök. Arról panaszkodik, hogy a szülőket nem tudja rávenni, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Azt javasolja, hogy az 1802. évi 13493-as helytartótanácsi rendeletet újból tegyék közzé, és rendeljen el az uralkodó kisebb testi fenytést, ha azt nem tartják be a szülők, azaz azon kötelességüket, hogy gyermeküket iskolába és vallási tanításra küldik a plébánoshoz.²⁹

A császári rendelet előirányzatai és más olvasott jelentés alapján Fischer István a jelentésírást nem teljesen az eredeti céljának megfelelően fogalmazta meg. Beszámolójában nem bocsátkozik részletekbe, nem tér ki esetekre, amelyben a helyi előljárók konkrét munkavégzését, a helyi javakat és viszonyokat minősítette volna vagy mulasztásukat becsmérelte volna, mint az több jelentésben előfordul. Négy-öt kardinális problémára fókuszálva tanácsokat ad, hogy felsőhatalmi rendelkezéssel miként lehet az egyház közügyeit, társadalmi szerepvállalását és ezzel együtt az állami közállapotokat javítani.

A püspöki jelentések kutatásában ez a Fischer-jelentés azért érdemi, mert a jelentések műfaji jegyeinek amorf jellegét mutatja. Ki így, ki úgy

²⁸ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 206.

²⁹ HHStA. KFA. Karton 216. fol. 206–207.

értelmezte a császári rendeletet, és annak megfelelően írta meg beszámolóját. Sokak szeme előtt a *canonica visitatio* hagyományos kerete lebegett, mások pedig ettől elrugaszkodva, mint ahogy Fischer is, inkább levélformában, személyes, egyéni tapasztalatokat összefoglaló, összegző szemlélettel számolnak be a fennálló társadalmi helyzetről, miközben főpapi minőségüktől fogva tanácsokat is adnak az uralkodónak. A jelentés kivételesen gazdag, és tömören hiteles képet fest a kor közállapotairól, és azáltal, hogy a főpásztor nemcsak tényeket közöl, hanem a problémákat értő, arra reflektáló beszámolót ír, igazolja, hogy a korban az egyháznak nemcsak a szoros értelmében egyházi, hanem az állami szervekkel együttműködve, a közügyek szolgálata is a feladata volt.

DOKUMENTUM

Fischer István egri érsek jelentése I. Ferenc királynak az 1810. év folyamán egyházmegyéje három kerületében tartott vizitációról. Eger, 1811. április 19.³⁰

Sacratissima Caesarea, et Regio-Apostolica
Majestas, Domine Domine Clementissime!

Diaecesim cui me post Divinam Providentiam Majestatis Vestrae Sacratissimae Benignitas praefecit, pro Pastoralis meo munere Canonice lustraturus, opus Sacrae Visitationis in Archidiaconatu Hevesiensi, et Patensi, quos Antecessor meus rebus humanis morte exemptus accedere non potuit, prosequendum existimaveram.

Licet vero Divinae Bonitati placuerit Sacrae meae peregrinationi sub ipso Visitationis opere repentina in me immissa aegritudine moras injicere, trium tamen Districtuum Cathedralis meae viciniorum Parochiis lustratis, in promptum altissimae Majestatis Vestrae Ordinationis 14. a Septembris 1804. No. 9214. ad omnes Episcopos dimissae obsequium, conformem pie, et Salutari Ejusdem Majestatis Vestrae Intentioni super Visitatione anno superiori peracta praesto Relationem, et quidem:

Quoad Ecclesias, earumque Dotem, et Structuram

In praeindicata Diaecesis meae Portione reperi Ecclesias majori propemodum parte solide structas, decenter ornatas, et Supellectile Sacra tenui quidem, neque pretiosa, sufficienti tamen provisas.

Quod pauca admodum in tota Diaecesi mea vetustae Majestatis, et Agustioris Structurae Templis visantur. Frequentibus olim Tartarorum incursionibus, subinde vero Turcarum toti huic Regioni uno prope Saeculo Dominantium immanitate factum est; ita quippe tristissimo illo Turcici Iugi et Captivitatis

³⁰ A jelentés átírása alapvetően az eredeti szöveg ortográfiáját és interpunkcióját követi. Egy-két helyen történt csupán kiigazítás. A szöveg paleográfiai feltárása és fordítása a PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola *Latin forrásolvasás* című szemináriumán történt, melyet Tusor Péter vezetett. Köszönettel tartozom neki, hogy segített a jelentés nyelvi feltárásában, majd azt követően a hozzá kapcsolódó tanulmány megszületésében.

tempore Provincia haec omni suo prisco Decore exuta est, ut vix jam quaequam rudera Sacrarum illarum aedium, quas testantibus Annalibus Patriis profusa Majorum Nostrorum in Deum pietas posuerat, observari possint.

Atque haec est causa, cur Ecclesiae Diaecesis hujus velut novae, ac recens e cineribus veterum eductae, nec pretiosiore antiquae soliditatis apparatu, nec Dote Sartis, Tectisque servandis pari praeditae sint, paucis etenim, quas Superiorum Temporum pietas quorundam immobilium Fundorum Dote munivit, exceptis, caeterae Eleemosynis duntaxat piisque oblatis aegre vel ita sustententur, ut earum Fiscus in enormi hoc Caristiae tempore quotidianis necessitatibus dietim sufficiat.

Quoad Structuram Aedium Parochialium et Dotem Parochiarum

Potiorum Parochialium Aedificiorum partem in statu utcunque habitabili reperi, licet non desint, quae meliorem Curam et Ruinarum emendationem requirent, atque ideo non neglexi Patronos, Dominos Terrestres, et Communitates partim ad reparandas, partim ad novitus erigendas Aedes Parochiales exstimulare, ac ipsis Obligationem Aedes Sacrorum Ministrorum in usuabili Statu, et sensu Altissimarum Resolutionum conservandi, tam in principiis Religionis, quam etiam in Legibus Fundatam ob oculos ponere, spe proinde teneor, fore, ut deinceps rebus diuturniore Pace firmatis, et ad pristinam abundantiam sensim eflorescentibus, pietas quoque in iis, quae ad glorificandum Deum, et Salutem Animarum spectant, reviviscat.

Quantum ad Dotem Parochorum: Horum illi, qui Tenentis, et Fundis, quos superiori seculo Avorum pietas Ecclesiarum Rectoribus transcripsit, reliquis feliciores sunt; alii vero, quorum Vitae subsidia ex Annuo Populi penso, stolari proventu, Missarumque Stipendiis conflantur, aegerrime vivunt; tum quod Redditus ipsorum fluxi, et incerti sint, tum quod a rudiori Plebe frequenter non nisi ingratis, odiosisque modis, et exprobrationibus desummi [!] possint. Longe autem tristissima est conditio illorum Curatorum, qui in praesente Caritate, et rerum omnium difficultate ac angustia eodem 300 Florenorum penso, quod necessitatibus ipsorum nec felicissimis Temporibus commensuratum fuit, cum egestate luctari coguntur, hi profecto in suis stationibus, velut quocumque Famulatu vilis provisi detineri nulla amplius ratione possunt, nisi cum opprobrio Status sui, et neglectu officii vitae alimenta mendicatio quaerere et manum ad stipem porrigere permittantur; quapropter Majestatem Vestram studio quam possum ardentissimo oro, et obsecro, ut cum per Excelsum Locumtenentiale Consilium Regium Hungaricum iteratis Repraesentationibus non solum absoluta augenda Parochorum, qui e Fundo Religionis solvuntur, Congruae necessitas, sed et Fundi hujus finem in hunc sufficientia remonstrata sit, dignetur Congruae Parochorum, et Cooperatorum augmentum ea cum Clementia resolvere, ut haec non ad 450 per Excelsum Consilium propositos (nam nec ex his hoc tempore Parocho vivere, Familiamque necessariam intertenere, ac vestire possibile est) sed per Tempus duraturae Caristiae adminus ad 600 Florenos extendatur.

De Personis Parochorum

Praecipuum in hac sacra Lustratione mea Solatium inde legi, quod in Parochis nullum graviorem, sive requisitae ad curam animarum scientiae, sive Morum Conversationis, et Ecclesiasticae probitatis defectum detexerim, imo Populum exemplari eorum Vitae ratione, et Zelosa Pastoralis Cura, ac sollicitudine in plerisque Locis plene contentum compererim.

Id profecto ad Honestatem, et Probitatem, qua se curatus Hungariae Clerus commendat, plurimum facit, quod hactenus ad servandam Disciplinae Ecclesiasticae integritatem, pia Augustissimorum Principum Providentia, et Protectione necessariam in subordinatum Clerum auctoritatem, et potestatem expedire potuerint Praesules Hungariae, sane quamdiu subjectio, et Filialis ille obedientiae Episcopum inter, et Clerum suum nexus, ac dependentia, Religiosaque quaedam Relatio, in Apostolico missionis Spiritu fundata, pietate Majestatis Vestrae Sacratissimae perstiterit, Potestasque Episcoporum in gubernandis suis Ecclesiis, in Divino cultu coordinando, in Disciplina Cleri manutenenda, in Delictis Ecclesiasticorum Canonica Poena castigandis, meritis autem praemiandis expedita, et liberior manserit, non deerunt Hungaricae Ecclesiae Zelosi Ministri Majestati autem Vestrae in Ecclesiasticis Viris tenerrimae, ac in Sublimibus Religionis Principiis fundatae adhaesionis subditi. Populis denique utilissimi animarum Rectores, et praeclari morum, publicaeque Probitatis Custodes.

De Ludirectoribus eorum Dotatione et Obligatione

Prout in potiori Hungariae parte, ita et in Diaecesi mea Ludirectores, si majora quaequam Loca excipiam, ob defectum sufficientis Dotationis plurium, diversorumque Servitorum emolumentis Sortem suam tolerabiliorem reddere coguntur, sunt enim plerumque simul etiam Cantores, Organistae, Notarii Pagenses, imo in quibusdam Locis etiam Campanatoris, Sacristaeque Obligationes explent, fit hoc in alleviamentum miserae Plebis, quae pro tot diversis Servitiis distincta Individua sustentare, vitaeque mediis providere non potest.

Atque hinc est, quod in pluribus Locis ob vilitatem Subsistentiae, rudiores etiam, et imperitos tolerari oporteat; hoc tamen non obstante tenera Pubes rustica in Doctrina Christiana, et Morum Praeceptis, in legendo, et scribendo longe majorem profectum faceret, si Communitates in Obsequium Altissimarum Resolutionum Regiarum Communes quospiam Conventionatos Pecorum, Pecudumque Pastores constituerent; at quia in pluribus Locis singulus Hospes sua Pecora seorsim per Filios, Proles, Mercenariosque suos custodiri curat, ut adeo tota fere Iuventus custodia Equorum, Pecorum, Pecudumque occupetur, constanterque in Campis, et Sylvis oberret ideo non solum a Scholis, sed et a frequentatione Ecclesiae, Concionibus, Catechesibusque audiendis, ipsis etiam Diebus Festis, abstrahitur, Sylvescit, et in ruditate, ac eorum, quae ad Salutem pertinent ignorantia, nihil opitulante quantocunque Parochorum nisu, et Conatu, adolescit.

Esto autem tristis hic defectus in majoribus oppidis haud ita notabilis sit, reperiuntur tamen in his quoque non pauci, qui Christianae Religionis Dogmata, morumque Praecepta, et boni Christiani Hominis Officia turpiter ignorant, atque ideo ea foret mea demissa opinio, ut, quod in aliis Catholicis Regnis feliciter cum successu usitatum fuisse expertus sum, nullus Tiro in Mercatorum, Opificum Chyrurgorum Caetibus, Gremiis, Contuberniis ad sodalitium promoveatur, nisi prius Testimonio Localis sui Parochi se e Doctrina Religionis Christianae, Moralitatis Praeceptis, ac boni Christiani, Civisque Officiis examen cum approbatione subiisse legitimaverit.

Sed et id non exiguo est profectui Iuventutis impedimento, quod in pluribus Locis non sit distincta Schola, verum ad idem Cubile, quod ipse Ludirector cum tota sua Familia, Uxore, Prolibus, et Ancillis etc. inhabitat, congregetur utriusque Sexus Iuventus; unde nec in Silentio, nec in Attentione, nec in Munditie, minime autem in recta Disciplina contineri potest; quapropter id universim, et normaliter praescribendum esse videretur, ut in quibusvis Locis,

ubi id a Dominiis Terrestribus [!] impetrari non posset, Communitates habitaculo Ludirectoris unum amplius Cubile Scholare adjiciant, imo in majoribus Locis, ubi numerosior est Iuventus, et praeter Ludirectorem etiam Docens, aut Praeceptor habetur, duo ejusmodi Scholaria Cubilia, alterum pro Pueris, alterum pro Puellis exigantur; quia vero Iuventus in Hyeme cessantibus Campestribus Laboribus frequentiori numero Scholas accedere solet, ne ob defectum Caloris ad Cubile, quod Ludirector cum omni sua Familia incolit, compingatur, et hinc tam Profectui impedimentum, quam etiam sanitati jactura enascatur, id altiori Loco ordinandum existimarem, ut Communitates ad procuranda Calefactionis tota Hyeme suffectura Materialia per respectivas Iurisdictiones efficaciter adstringantur.

De Populo ejusque Moribus et Vitiis

Cum summa eaque intima Animi mei voluptate Majestati Vestrae Sacratissimae referre sustineo, quo din visitatione hac mea ruralem Populum Cultui Divino adhuc satis addictum esse, timore Dei et Spiritu Religionis duci, et, si modo, ac ratione planae, ac simplici ipsius Indoli accomodo tractetur, ad secundam Virtutem, mala vero devitanda, Salutisque suae curam habendam adhuc sat Flexibilem, et obedientem expertus sim; Seniores, viri aequae ac Mulieres Sacramenta, et Ecclesiam diligenter frequentant, idem facerent etiam juniores si campestribus Laboribus Pecorumque Custodia, prout paulo superius memoravi, toto prope Veris, aestatis, ac Authumni Tempore non abstraerentur.

Festifragia ruri in Locis pure Catholicis raro observantur, Matrimoniorum Fides (si quospiam rariores Casus excipiam) illibate custoditur, neque omnis adhuc in Plebe Iuventutis Pudor extinctus est, quos inter illi duntaxat petulantiores evadunt ex utroque Sexu, qui sive pro hebdomadalibus Nundinis, sive merendi causa in Oppidis, et Civitatibus frequentius versantur; sed et Lex Iejunii, ac abstinentiae a Populo Agresti Sancte adhuc, et recte observatur. Abusus, qui in Majoribus Civitatibus (quales tamen ego in Diaecesi mea non habeo) passim invaluit, Diebus Sabbathi Carnibus vescendi in Diaecesi hac nondum evasit generalis, imo abstinentiae Sabbathalis Disciplina observatur communiter paucis exceptis, qui Ecclesiae Praeceptorum contemptum ad subtiliorem Seculi Tonum pertinere existimant.

Habet tamen ruralis Populus Diaecesis meae vitia quoque totius fere Hungariae plebejae Conditionis hominibus communia, scilicet:

1. Tantam jam blasphemandi, imprecandi, maledicendi, et scurrilia dicte via effutiendi consuetudinem contraxit, ut pessimum hunc morem pueruli non minus, ac puellulae fere cum Lacte materno inbibant; Vitium hoc Zelose quidem insectantur Sacri Oratores, et Confessarii, parum tamen proficiunt, neque illud quantocunque conatu extirpaturi sunt, nisi Iurisdictiones non solum in enormes, et insigniores, sed etiam in consvetas I: quae vel ideo, quod leviores appareant, dissimulantur, proinde tanto magis invalescunt :I Blasphemias, Imprecationes, et impudica Dicteria poenis quibusdam Delicto commensuratis animadverterint, ipsosque etiam illos Nobiles, qui his in ruinam, et Scandalum Populi dediti essent, adminus publica vepraehensione perstrinxerint, et hac non opitulante Fiscali Actione convenerint.

Alterum quod admodum invaluit Populi Vitium est: prava illa Diebus Dominicis, et Festis, tempore ab officiis Divinis residuo horis ameridianis, vespertinis, ac nocturnis in Popinis, et Tabernis comptandi, helluandique consuetudo; Ebrietates, Rixae, Blasphemiae, Furta, Homicidia, Vulnerationes, Scurrilitates sunt funesti pessimae hujus consvetudinis effectus; salutare foret

proinde Iurisdictionibus Altissimo Loco denuo committere, ut illarum Resolutionum Regiarum, quibus ejusmodi computationes cumprimis nocturnae ultra certas horas prohibentur, observantiae districtim invigilent.

Denique magnam in eo etiam vuralis Populi culpam agnosco, quod major ipsius pars aegre persvaderi possit, ut Proles pro condiscendis Fidei Salvisticae rudimentis, et moralitatis Christianae Principiis hauriendis ad Triviales Scholas frequentandas compellat; alii defectum vesticularum, alii Aëris hyborno cumprimis tempore intemperiem, alii Prolium ad pascenda Pecora, ad Labores campestres, et ad Infantes domi custodiendos necessitatem obtendunt; hae quidem excusationes, esto quandoque admitti possint, generaliter tamen Parentes a principali Obligatione Proles suas Christiane educandi tanto minus relevant, quod non obstantibus praeadductis ipsorum excusationibus sint, et inveniantur inter eos probiores quipiam, qui modum praememoratis difficultatibus occurrendi, proles proinde suas ad scholas diligenter mittendi facile inveniunt; atque ideo perutilis foret pia illius, et Benigne Resolutionis per Consilium L. R. H. die 29 Junii 1802 Nro 13493 ad omnes Iurisdictiones dimissae republicatio, qua Sua Majestas Benigne jubet Parentes sub poena, et quidem inferioris sortis Corporali per Iurisdictionem suam irroganda adstringi, ut Proles suas pro Doctrina Religionis, et bonorum Morum recipienda ad Parochum mittant.

Caeterum ut omnia, quae Praesidialibus Litteris sub 14.a Septembris 1804 in Sequelam positivae altissimae Majestatis Vestrae Sacratissimae Resolutionis ad omnes Diaecsanos dimissis referri jubentur, plene exhauriam, in complementum praemissorum humillime refero: prout in tota Diaecesi mea, ita etiam in illa, quam anno superiori lustravi parte, ordinationes Majestatis Vestrae Sacratissime Regias in Publico-Ecclesiasticis rite omnino, et exacte effectuari, eundem Devotionis, et Divinorum Ordinem ubique accurate observari Sacerdotes, tam e Clero Seculari, quam et Regulari in suis officiosis Functionibus ad plenam meam Satisfactionem versari, et pro ratione Proventuum suorum Parochialium etiam in sublevandis pauperum necessitatibus semet distingvere; Ecclesiastica denique, et pia Legata juxta Sensum, et voluntatem Fundatorum rite persolvi. Quois in humillimum toties memoratae Majestatis Vestrae Sacratissimae ordinationis obsequium demississime relatis, homagiali, et cum profundissimae venerationis submissione emorior

Majestatis Vestrae Sacratissimae
Agriae 19. Aprilis 1811

humillimus subditus et capellanus
[s.k.] B. Stephanus Fischer Archiepiscopus Agriensis

(Galán-Fazekas Ibolya)

SUMMARIES IN ENGLISH

Relics and Busts of Saint Ladislaus in the Sigismund's Era

Horváth, Illés

Since the antiquity the preservation of the saint's earthly remains and their brandeums was a key element in their developing cults, likewise in the case of Ladislaus I of Hungary (also Saint Ladislaus), whose body was raised after 1192, and the remains of the head and arms were placed in an ornate relic, which in time became the centre of devotion of the holy king. During the Anjou's in due to the representation of power St. Ladislaus's first gilded bust was completed, as well as two ornate relics for the arms. However these relics were destroyed around 1403 as a result a fire accident in the cathedral of Várad. Like Louis I of Hungary, Sigismund of Luxembourg himself paid his respects to the Holy King and for this reason he has renewed the cathedral of Várad – which was under construction at that time – while also developed new relics for the remains of Saint Ladislaus. Although the historical sources from Sigismund's period didn't mention the relics, it is suspected that the brandeums discussed in inventories dated in the following century could have been made under the reign of Sigismund. The purpose of the present study is to investigate the primary and secondary artifacts of Saint Ladislaus appearing after 1403, and to define what time the busts of Saint Ladislaus were made, as well as to explore the role played by Saint Ladislaus's relics in the monarchic and baronial representation during the Sigismundian age.

Albert Apponyi's 1917 Proposed Legislation on Catholic Autonomy

Anka, László

One of the more interesting and at the same time insufficiently examined chapters in the history of the Roman Catholic Church in Hungary is the series of attempts to secure Catholic autonomy between 1848 and 1918. From the 1890's to the end of WWI, Count Albert Apponyi de Nagyappony (1846–1933) was one of the important characters and architects of this process, which remained unfinished. For he was the one who did the most to advance the interests of Catholic autonomy; in December 1917 – after several incomplete attempts on his part – Apponyi made a legislative proposal to secure Catholic autonomy in the Hungarian Parliament. Simultaneously he proposed a bill for the gradual implementation of Act XX of 1848. His proposals were met with thunderous applause by the members of the Hungarian Parliament, but despite this display of enthusiasm, his legislative proposals were never included on the daily docket nor officially debated.

What impelled a conservatively-inclined politician, a 2-time Minister of Religion and Education (1906–1910 and 1917–1918), to embrace a plank of the liberal platform and strive to have it implemented, one that had remained unpassed ever since József Eötvös' attempt during his second stint as Minister of Culture (1867–1871)? How did Apponyi tackle the task, and how did he switch tactics when his first attempt ended without success? What was in his legislative proposal to the Hungarian Parliament and how far did he get in achieving his objectives?

Doomed to Conflicts. The Relationship of Cardinal József Mindszenty and Töhötöm Nagy*Petrás, Éva*

Töhötöm Nagy was a Hungarian Jesuit (1908-1979), who lived an extraordinary and legendary life, which included several stages first in the Jesuit order (until 1947), later, after leaving the Catholic church, as an emigrant in Latin America (until 1968), and, finally in Hungary again as a secret agent of the Communist political police. The study focuses on his problematic relationship with Cardinal József Mindszenty.

Töhötöm Nagy entered the Jesuit order in 1926. He studied theology in Innsbruck between 1934 and 1938, where he became acquainted with the works of the great Jesuit social thinkers of the age and the contemporary Catholic social teaching. He was ordained into the priesthood in 1937. After returning to Hungary, he had the opportunity to excel in practice: he joined the leadership of KALOT, the Catholic Youth Movement of Agricultural Workers. KALOT started its activity in 1935 and in a couple of years it became the most successful Catholic corporative movement in Hungary. When working for KALOT, Nagy radicalized, struggled for an agrarian reform policy, land reforms and later, during World War II, he took part also in the illegal, anti-nazi, opposition movement. After World War II, he aspired to be an advisor of the newly ordained Primate of Hungary, József Mindszenty, but apart from a very short period, their relationship turned out to be very problematic. As Nagy's relationship with Mindszenty declined, in autumn 1946 Mindszenty finally pressed the Jesuit provincial to remove Nagy from his position and even relocate him from Hungary. Mindszenty insisted that Nagy could not even stay in Europe. That's why he was finally delegated to Latin America, which Nagy interpreted as a punishment. After leaving the Jesuit order, he joined free masonry in Argentina and wrote a significant volume with the title *Jesuits and Freemasons*. Already in this book he addressed a sharp criticism of Cardinal Mindszenty, which called the attention of the Hungarian secret services who saw an instrument in Nagy and his work in their anti-Mindszenty campaign. Their interests met, because Nagy was willing to do everything in order to get back to Hungary. After returning to Hungary in 1968 he was employed by the Communist state security and the state security organs abused his controversial relationship with Mindszenty. Certainly Nagy's career cannot be reduced to the bare thematic of his relationship to Cardinal Mindszenty, but since it was a distinguished part of his life and motifs, it was worth analysing it in a separate study.

Diocesan Reports Written to the Court of Vienna Between 1804 and 1835. With the Publication of the Report of István Fischer, the Archbishop of Eger

Galán-Fazekas, Ibolya

In his decree of 1804, Francis I commissioned the bishops of the Austrian Empire and the Kingdom of Hungary to prepare regular reports on the condition of their dioceses. In the documents of six cartons kept in the Haus-, Hof-, und Staatsarchiv of Vienna there are reports from almost all the Hungarian dioceses; though, their length and frequency differ from each other. The longest ones are from the dioceses of Eger, Nagyvárad (Oradea) and Székesfehérvár. The reports were usually written after a visitation. Therefore, they are often similar to the *canonica visitatio*s as regards form, namely they examine village after village by following the same aspects; however, there are some who summarize their experience in the form of a letter. The addressee of the reports is always the emperor, who was interested in the following matters: the observance of the *publico ecclesiastica*; the delivering of services and prayers; the condition of schools; the condition of the poor indigents and the responsibility of the advowees. It is likely that the decree was issued to get a real and current picture of the country and the lower classes, rather than to supervise the bishops and their dioceses. The study analyzes the characteristics of this source material, and then – along with its publication – it introduces the report of István Fischer, the archbishop of Eger, which was written in Latin in 1811.

Ami a középkori veszprémi székesegyház oltáraitól tudható – titulusaik, oltárigazgatóik és elhelyezkedésük¹

A ma álló veszprémi Szent Mihály-székesegyház jelenlegi formájában alig egy évszázados. Külsőalakját 1907 és 1910 között nyerte, amikor Hornig Károly püspök (1888–1917) a korábbi barokk építményt a korszak középkori ideálképeinek megfelelően átépíttette. A visszabontott épületről szerencsés módon megmaradt az Ádám Iván veszprémi kanonok által vezetett építési naplószerű leírás, illetve fényképsorozat, amely nemcsak az addigi állapotokat, hanem a bontás és építkezés egyes fázisait is megörökítette. Megfigyeléseit a reprezentatív célból összeállított fényképalbumok mellett egy monográfiának tekinthető könyvben foglalta össze: azóta tudott, hogy a barokk kori és az átépítés során is megőrzött felmenő falak révén a mai bazilika is jelentős középkori falrészleteket foglal magában.²

A középkori veszprémi székesegyház belső elrendezése azonban értelemszerűen nem ismert. Művészettörténeti analógiák, illetve régészeti leletek révén történtek próbálkozások az enteriőr rekonstrukciójára, illetve régóta köztudott, hogy fennmaradt a 15. század első harmadából egy székesegyházi leltár, továbbá ugyanezen század második feléből egy könyvjegyzék, illetve a 16. század közepéről egy, a bazilikában található oltárokat számba vevő javadalomjegyzék.³ A barokk előtti templombelső felszerelése-

¹ Ezúton köszönöm Simon Anna és Fülöp András észrevételeit a templombelső művészettörténeti vonatkozásaival, illetve Lakatos Bálint lektori megjegyzéseit a szöveg szerkezetével kapcsolatban.

² A fényképalbum közlése, illetve az alapvető építéstörténet a korábbi szakirodalom felsorolásával: Centenáriumi album a veszprémi székesegyház átépítésének százéves évfordulójára. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László, bev.: Fülöp András – Simon Anna. Veszprém, 2010. (továbbiakban: Centenáriumi album, 2010.); ill.: Fülöp András – Simon Anna: Az 1907–1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház. In: Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újraszentelésének tiszteletére. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2011. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 23.) 39–62. p. (továbbiakban: FÜLÖP–SIMON, 2011.); ÁDÁM IVÁN: A veszprémi székesegyház. Lenyomat a „Veszprémi Hírlap” 1907–1912. évi közleményeiből. Veszprém, 1912. (továbbiakban: ÁDÁM, 1912.)

³ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása, 1429–1437. In: *Történelmi Tár*, 1886. 553–576. p.; *Történelmi Tár*, 1887. 173–192. p. (továbbiakban: FEJÉRPATAKY, 1886–1887.) A leltár keletkezését korábban 1429 és 1437 közöttre tették, amit 1435-re pontosított: SOLYMOSSI LÁSZLÓ: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: Szelestei N. László. Bp., 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, új sorozat, 3.) 77–119. p. (továbbiakban: SOLYMOSSI, 1989.) 79. p. (A szövegben ezt követően a hivatkozás nélkül szereplő 1435-ös évszám ezt az összeírást takarja.) A 15. század végi könyvleltár teljes szövegű kiadásban nem, de feldolgozásban elérhető az előbb idézett Solymosi-munkában. Ennek újabb kiadása: SOLYMOSSI LÁSZLÓ: Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori tör-

séről tárgyi emlék szinte alig maradt, ezek egy része is elkallódott, ezért tarthat érdeklődésre számot az írott források alább olvasható összegyűjtése.⁴

A székesegyház építéstörténete a következő főbb építési fázisokban vázolható. A veszprémi várhegy legrégebb, biztosan azonosítható egyházi épülete a bazilika északi oldalán található, 1957-ben régészetileg is fellelt Szent György-kápolna volt.⁵ Építése 972 és 996 közé tehető. A püspökség alapítása 996 és 1009 között történt, és ezt követően épült fel – esetleges előzmények után – a maradványaiban ma ismert székesegyház, amelyet – az egyházmegye létrehozásával szemben – biztosan Gizella királyné, Szent István király felesége látott el egyházi felszerelésekkel. Művészettörténeti analógiák alapján az építkezés megkezdése az uralkodópár életének utolsó szakaszára tehető (I. építési fázis). Még a román korban a székesegyház oldalfalait érintő átalakításokra – mellékterek elbontása, homlokzati nyílások kialakítása – került sor (II. fázis). A 13. század első felében adathozható egy veszprémi kőfaragóműhely működése, amely a püspökség megbízásából dolgozott. Tevékenységéhez köthető a templomhoz közvetlenül csatlakozó Szent György-kápolna újjáépítése és kisebb átalakítások a székesegyház északi oldalán, illetve távolabb a ma Gizella-kápolnaként ismert egykori palotakápolna építése (III. fázis). A székesegyház írott forrásokból ismert, 1276-os pusztítását követő újjáépítés részletei egyelőre biztosan nem azonosíthatók, a nyugati toronypár északi tagjához csatlakozó (Szentlélek-) kápolna felépítését Tóth Sándor a pusztulást követő évtizedekre, közelebbről nem megnevezett időszakra helyezte (IV. fázis). A templom legnagyobb mértékű középkori átalakítása a 14. század végén történt. 1381-ben az épület tűzvész áldozata lett, amelyet követően nagyarányú, gótikus stílusú átépítés vette kezdetét, amely szinte teljesen átrendezte a székesegyház keleti szentélyrészét és altemplomát, hozzáépítve a jelenlegi sekrestyék előzményét is. A felszentelésre 1400-ban került sor (V. fázis). A belső

ténetéről. Szerk.: Erdő Péter. Bp., 2002. (Bibliotheca Instituti postgradualis iuris canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 3.) 13–68. p. Az 1556. évi javadalomjegyzék kiadása: A veszprémi káptalan számadáskönyve. Közlétesítik: Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 13.) (továbbiakban: Szk) 326–328. p.

- ⁴ ÁDÁM, 1912. I. 53–130. p.; MIKÓ ÁRPÁD: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: Kilián László – Rainer Pál: Veszprém reneszánsza. Veszprém, 2008. 79–86. p.; UÓ: Bornemissza (Abstemijs) Pál végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1996. 203–221. p.; TÓTH SÁNDOR: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1. Veszprém, 1963. 115–141. p. (továbbiakban: TÓTH, 1963.); UÓ: XIII. századi építőműhely Veszprémben. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 6. Veszprém, 1967. 163–182. p.; UÓ: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai II. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20. Veszprém, 1993–1994. 327–346. p. (továbbiakban: TÓTH, 1993–1994.)
- ⁵ H. GYÜRKY, KATALIN: Die St. Georg-kapelle in der Burg Veszprém. In: *Acta Archeologica*, 1963. 341–408. p.; ill. GUTHEIL JENŐ – H. GYÜRKY KATALIN – ERDEI FERENC – KOPPÁNY TIBOR: A veszprémi Szent György egyház konzerválása. In: *Műemlékvédelem*, 1960. 136–143. p.

átalakítások hosszan elhúzódtak, s csak Vetési Albert püspök (1458–1486)⁶ korában értek véget, aki a Szent György-kápolnát is megújította (VI. fázis). A várost és a várat 1552-ben elfoglalták az oszmánok, és 1566-ig megszállva tartották. E másfél évtizedes időszakban, 1557-ben ismét leégett a templom, s az ostromok, illetve az 1530-as évektől zajló polgárháborús események során is már ekkor megrongálódhattak a várbeli épületek, így a Szent György-kápolna is. A veszprémi vár a továbbiakban még három ízben került oszmán kézre – ez a tény, illetve a protestáns várbeli katonaság jelenléte, valamint a káptalan működésének szünetelése és egyúttal a püspök Sümegre történő székhely-áthelyezése a várbeli épületek nagyarányú pusztulását eredményezte. Amikor Sennyei István püspök 1630-ban visszaállította a középkori harminchat tagú székeskáptalan szomorú mementójaként egyelőre 5 fővel működő kanonoki testületet, az egykori bazilika altemplomában alakítottak ki misézésre alkalmas helyet, hogy a város egyetlen plébániájaként a csekély számú katolikus hívó pasztorációját végezze. A romos székesegyházban kisebb javítások történtek, teljes körű újjáépítésére még egy évszázadot várni kellett: Esterházy Imre püspöksége idején, 1723-ban került sor a barokk formában rendbe hozott székesegyház felszentelésére (VII. fázis). A székesegyház és kápolnáinak középkori berendezéséből néhány kőfaragvány maradt fenn, oltárok, táblaképek, szobrászati díszítéseik töredékeikben sem ismertek.

A középkori székesegyház oltáiról több összegzés készült az eddigiekben. Ezek alapjául a már említett 1435-ös leltár- és az 1556-os javadalomjegyzékek szolgáltak: előbbi 1887-ben, utóbbi egy évszázaddal később, 1997-ben jelent meg kiadásban. Az oltárokat feldolgozó munkák esetében azonban különböző számokat olvashatunk.⁷ Figyelembe véve, hogy a „magyar középkor” intervallum önmaga félezer évet ölel fel, s mivel a veszprémi székesegyház esetében is a felsorolt hét – a Hornig-féle újjáépítést számítva nyolc – fő fázisból hat erre az időszakra esik, az oltárok száma az épület átalakításával párhuzamosan folyamatosan változhatott. A mozgás lehetett pozitív vagy negatív előjelű: ismert új oltár alapítása, új kápolna és egyúttal értelemszerűen új oltár létrehozása, oltárok összevonása és esetleg áthelyezése. (Az oltárok számának változása egyúttal az alábbi sorszámozást is problémássá teszi. A következőkben egy „abszolút értéket” kívánunk csupán meghatározni, és felhívjuk a figyelmet arra, hogy nem minden felsorolt oltár létezett egyszerre, egy kiválasztott időpillanatban.)

⁶ A szövegben említett püspökök adatai további hivatkozások híján a következő munkákból származnak: ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (továbbiakban: ENGEL, 1996.) 78. p.; ill.: C. TÓTH NORBERT – HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – PÁLOSFALVI TAMÁS: Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp., 2016. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak.)

⁷ BÉKEFI REMIG: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III.) 19–27. p. (továbbiakban: BÉKEFI, 1907.); MEZŐ ANDRÁS: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (METEM könyvek, 40.) (továbbiakban: MEZŐ, 2003.); BALASSA LÁSZLÓ – BARANYA PÉTER: Veszprémi székesegyház. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós László. XV. Bp., 2010. 138–142. p. (továbbiakban: BALASSA–BARANYA, 2010.)

Jelen dolgozat tehát az eddigi információkat kívánja egy helyen összefoglalni, illetve ezekhez kíván újabb adalékokat szolgáltatni. A létrejött szöveg célja hármas: az összes, oltárookra vonatkozó adat összegyűjtése, az oltárigazgatók személyének lehetőség szerint teljes körű meghatározása, illetve az oltárok templomon belüli elhelyezkedéséhez az írott források alapján újabb támpontok nyújtása. Ehhez nagy segítséget jelent, hogy Veszprém városa vonatkozásában a középkori okleveles forrásanyag jelentős hányada tematikus kiadványokban elérhető lett az elmúlt évtizedben.⁸ A veszprémi székeskáptalan által kibocsátott oklevelek vizsgálata azonban nemcsak a testület szorosán vett személyi állományára korlátozódott, hanem kiterjedt a hiteleshelyi tevékenységet végző káptalani kiküldöttekre is. A 14. századtól jellemzően ugyanis nem maguk a kanonokok, hanem helyetteseik jártak el ezekben az ügyekben – e megbízottak pedig a székesegyházban szolgáló alsópapság sorából kerültek ki. Amennyiben éppen egy oltárigazgató volt a hiteleshelyi eljárásra kiküldött személy, a javadalomviselés ténye egyúttal az oltár létezésére is adattal szolgált, több esetben bővítve az oltárról eddig rendelkezésünkre álló információkat.

Oltárigazgatók a káptalan számadáskönyve alapján

Az okleveles forrásokon túl kézenfekvőnek tűnhet, hogy a veszprémi káptalan számadáskönyvében szereplő, prebendákat élvező személyekkel egészítsük ki az előbbieket alapján megállapítható oltárigazgatók sorát. Ez nagy reményekkel kecsegtet, hiszen az oklevelek elszórt adatain túl az 1495 és 1528 közötti bő három évtizedről rendelkezniünk információkkal több oltár rektorára vonatkozóan.

Azt már a számadáskönyv adatsorait közlétezők megállapították, hogy „a gabona- és borbevételekből meghatározott módon a maximálisan 36 kanonokból álló káptalan tagjai, továbbá 9 oltárigazgató (*rector*) [...] részesedett. [...] A részesedés mértéke nem volt egyforma. A *sexta*, *dupla*, *simples pars* (*portio*), illetve a *prebenda* elnevezések meghatározott jövedelemre utaltak. [...] a legkisebb, a *prebenda* a *simples* harmadát tette ki. Ilyen értelemben a három *prebenda*-nak megfelelő *simples* prebendáriusi résznek (*portio prebendaria*) nevezték. A 9 prebendáriust (oltárigazgatót) így összesen három prebendáriusi rész (*tres portiones novem prebendariorum*) illette meg.”⁹ Vagyis azok a személyek, akik prebendás javadalmat kaptak a jövedelemfelosztások alkalmával, azonosnak tekinthetők az egyes oltárok rektoráival. Vizsgáljuk meg, hogy a feltárt okleveles források alátámasztják-e ezt a feltételezést!

Elsőként meg kell határoznunk, mely oltárokhöz kapcsolódtak prebendák. Önbizalmunkat kissé megtépázza, hogy a számadáskönyvben olvasható összeírások körül egyetlen esztendő sem akad, ahol az említett kilenc prebendáriust az általuk igazgatott oltárral együtt hiánytalanul felsorolnák. A kanonoki testület hierarchikus rendjében rögzített jövedelemfelosztás legtöbb esetben ugyanis az egyes kanonokok nevével tesz arról

⁸ GUTHEIL JENŐ: Veszprém város okmánytára. (1002–1523) Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 18.) (továbbiakban: VO.); ÉRSZEGI GÉZA – SOLYMOSI LÁSZLÓ: Veszprém város okmánytára. Pótkötet. Veszprém, 2008. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 20.) (továbbiakban: VOSuppl.)

⁹ Szk XII., vö.: uo., 265. p.

említést, hogy rendes kanonoki jövedelme – legtöbbször a *simples* – mellett egy prebendás részt is (*cum prebenda*) birtokolt. Ilyenkor nem részletezték külön, melyik oltárhoz kapcsolódó prebendát élvezte a javadalmas. A felosztások végén aztán megnevezték azokat az oltárokat is, amelynek jövedelmét nem kanonok viselte. Ez általában 2–3 titulusra korlátozódott. Ezeknél azonban az oltárt igazgató személy nevét nem jegyezték fel, csak annyit, hogy a prebendát mely oltár rektora élvezte. Ennek ellenére – és feltételezve azt, hogy az 1495 és 1528 közötti 34 esztendő alatt a jövedelemfelosztás körébe tartozó oltárok nem változtak – éppen kilenc oltárhoz kapcsolódott javadalom az adatsorok összessége alapján, amelyek ábécérendben a következők: Szent Afra-, György-, Imre-, János-, Kereszt-, Lélek-, Miklós-, Péter- és Ulrik-oltár.¹⁰

A számadáskönyvből tehát a következők állnak rendelkezésünkre: az előbb említett kilenc oltár, illetve a káptalani jövedelmekből prebendát élvező kanonoki személyek nevei. Az okleveles forrásokból és a számadáskönyvben egy-két egyedi esetben név szerint említett oltárok rektorai is ismertek. E két forráscsoport alapján eldönthetőnek kellene lennie, hogy a számadáskönyvben csak prebendaviselőként említett személyek egyúttal oltárigazgatók voltak-e, s amennyiben igen, úgy a számadáskönyv egyéb prebendát viselő és valamely oltárhoz kapcsolható személye egyúttal oltárigazgatónak tekinthető.

Vessük össze először e kilenc oltár okleveles forrásokban szereplő, alább felsorolt igazgatói közül azokat, akik a számadáskönyv 1495 és 1528 közötti időszakában viselték a rektori címet! A Szent Afra-, Imre-, Miklós-, Péter- és Ulrik-oltárok esetében nem ismerünk ilyen személyt az okleveles források alapján, ellenben a Szent György-, János-, Kereszt- és Lélek-oltárok igazgatójára néhány adattal rendelkezünk a vizsgált időszakból.

A Szent György-oltár rektora Miklós volt 1509-ben; az adott év azonban éppen a számadáskönyv azon hiányos esztendei közül való, amelyekben nem jegyezték fel a jövedelmek felosztását. 1495 és 1508 között az oltár igazgatója a kanonokok után, nevének említése nélkül került feljegyzésre, mint prebendát élvező személy; 1510-től viszont valamelyik kanonok élvezte az oltárhoz kapcsolódó prebendát, mivel eltűnik az oltár a jövedelemfelosztás végéről.¹¹

Szent János titulusú oltárból kettőről van tudomásunk a székesegyházból: az evangélistáéről, illetve Keresztelő Szent Jánoséről. Utóbbi esetében ismert 1519-ből György oltárigazgató személye egy oklevélbeli említésből. Balszerencsénkre azonban egyelőre nem dönthető el, hogy melyik Szent János-oltárhoz tartozott prebenda. Mindkettőt a püspök tudhatta ugyanis kegyurának 1556-ban, így ez alapján nem zárható ki egyik sem. A számadáskönyvbeli adatok szerint a hozzá kapcsolódó prebendát az Ősi környéki tizedek itt külön számba vett felosztásakor 1501-ben Kortói Mátyás élvezte, aki egyébként 1495 és 1508 között kapott kanonoki jövedelme mellé prebendát. A Szent János-oltárhoz kapcsolódó prebenda-részesedése

¹⁰ Mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a felsorolt kilenc oltár kegyura az 1556-ban összeállított jegyzék szerint a püspök volt, s nem a székeskáptalan! Ld. később, az egyes oltárok adatlapjainál.

¹¹ Miklósról ld. VOSuppl 479. p. (1509) Vö. Szék 8–12. p. (1495), 135. p. (1508), 145–149. p. (1510)

– más, ellentmondó adat híján – így erre a periódusra kiterjeszhető. Kortói halála után, 1509-től valamely másik kanonok élvezte a Szent János-oltárhoz kapcsolódó prebendát, azonban a név szerint felsorolt több kanonok közül egyéb adat híján nem dönthető el, melyikük.¹²

A Szent Kereszt-oltár utolsó igazgatója néhai Gyulai Balázs lektor volt egy 1515. szept. 8-i okleveles említés szerint. Ezt megerősítik a számadáskönyv adatai is: 1495-ben, 1496-ban és 1499-ben a Szent Kereszt-oltár javadalmát az olvasókanonok élvezte, Gyulai személyéről pedig tudható, hogy 1472-től folyamatosan viselte a lektori méltóságot. 1515. szept. 8-án Bikádi Ferencet nevezte ki Statilius János örsi prépost, kormányzó az oltár igazgatóságára. Ezzel párhuzamosan 1516 és 1522 között az oltárhoz kapcsolódó prebendát kanonoki név említése nélkül sorolták fel a jövedelemfelosztások végén. Ugyancsak okleveles forrásból ismert, hogy Bikádi 1522 végén Körmendi Balázs kanonokkal javadalmat cserélt: ennek megfelelően a számadáskönyvből eltűnik a feljegyzések végéről a Szent Kereszt-oltár rektora, Körmendi neve pedig megjelenik a prebendát is élvező kanonokok között. Sőt, 1527-ben Körmendiről egy ízben megjegyezték a kódex lejegyzői, hogy a gabonátizedből származó jövedelmeknél a Szent Kereszt-oltár után kapta a prebendát.¹³

A Szentlélek-oltár okleveles forrásban ismert, korszakunkba eső igazgatója néhai Balázs kanonok volt, aki 1509. ápr. 9. előtt viselte az oltár igazgatóságát. A számadáskönyvben az oltár igazgatóját egyetlen esetben sem említették név szerint, és nem szerepelt a jövedelemfelosztások végén sem, tehát rektorának valamennyi esetben kanonoknak kellett lennie. Kigyűjtve a számadáskönyvből az 1509-ben vagy korábban eltűnő, Balázs keresztnevű kanonokokat, és ezeket összevetve a korábban prebendát élvező személyekkel, megállapítható, hogy vagy Gyulai Balázs olvasókanonok vagy Dobszai Balázs mesterkanonok lehetett a Szentlélek-oltár rektora. Mivel a rektorságot viselő Gyulai esetében épp az előbb láttuk, hogy egyetlen¹⁴ prebendát élvezett, mégpedig a Szent Kereszt oltárét, így a más forrásból nem ismert, 1495 és 1497 között kanonok Dobszait kell az oltárigazgatóval azonosítanunk.¹⁵

¹² Györgyre ld. VOSuppl 486. p. (1519) Vö. Szk 7–12. p. (1495), 69. p. (1501), 134–136. p. (1508.), ill. 144–149. p. (1510) Kortói Mátyásra ld.: uo., 356. p.; ill.: SOLYMOI, 1989. 108. p. A tanulmányban számos veszprémi kanonok neve előfordul. Mivel jelen írás elsősorban az oltárokról szól, ezért a káptalani javadalomviselők adatait teljes körűen nem sorolom fel, pusztán a téma szempontjából lényeges személyekét. A most olvasható közlemény a veszprémi székeskáptalan archontológiai adattárának mintegy előmunkája; ott teljességre törekvően fogom bemutatni a kanonokokról tudható információkat.

¹³ Bikádira ld.: VO 324. p. (1515); Gyulai Balázsról: Szk 349. p.; Körmendi Balázsról: VO 337–339. p. (1522); Szk 357. p. Vö.: Szk 7–13. p. (1495), 18–23. p. (1496), 53–59. p. (1499), 192–195. p. (1516), 240–245. p. (1522), 251–257. p. (1523), 295. p. (1527)

¹⁴ Julianus Merlini örkanonok 1519 és 1523 között több alkalommal dupla prebendával rendelkezett („dominus custos cum duppla et duabus prebendis habuit...”), ezt azonban minden esetben fel is jegyezték. Szk 215. p. (1519), 221–225. p. (1520), 230–234. p. (1521), 251–255. p. (1523)

¹⁵ Dobszai Balázsról ld.: VOSuppl 478. p. (1509), ill. Szk 345. p. Vö.: uo., 7–13. p. (1495), 28–34. p. (1497)

Az eddig elmondottak alapján a számadáskönyv adatai kiválóan felhasználhatók az okleveles források ellenőrzésére. Ebből következően a prebendát viselő kanonokok – amennyiben megállapítható a kódex szövegből, melyik oltárhoz kapcsolódó jövedelmet bírták – egyúttal az oltárok igazgatóinak is tekinthetők, rektorságuk időtartama pedig ellenkező adatok híján kiterjeszhető legalább a számadáskönyvbéli szereplésük időtartamára. Ezek alapján a következők állapíthatók meg.

Logikai sorrendben haladva 1496-ban és 1499-ben ismert a Szent Afra-oltár rektora, aki a zalai főesperes volt. A méltóságot Rovenai Jakab¹⁶ viselte; neve 1508-ban fordul elő utoljára a számadáskönyvben. Az 1509-es esztendő hiányos összeírása után 1510 és 1514 között nem kanonoki igazgatója volt az oltárnak, majd 1515-től valamelyik prebendás káptalani tag élvezte jövedelmét, feltehetően az ebben az évben először prebendával is javadalmazott Rajki Pál. (1515-ben Rajki volt az egyetlen olyan kanonok, aki a prebendát élvezők között újnak számított.)¹⁷

A Szent Kereszt-oltár rektorai az eddigiek alapján ismertek: Gyulai Balázs, Bikádi Ferenc, majd Körmendi Balázs.

A Szent János-oltár igazgatója az 1501-es biztos adat alapján 1495 és 1508 között Kortói Mátyás volt.

A Szent Péter-oltár rektora 1496-ban biztosan Zirci Antal volt. Ő 1495 és 1499 között szerepelt a számadáskönyvben prebendásként; nincs okunk feltételezni, hogy más oltár javadalmát bírta volna.¹⁸

A Szentlélek-oltár igazgatója a fentiek alapján 1495 és 1497 között Dobszai Balázs kanonok volt. 1498-tól egyetlen új javadalmas személy tűnik fel a számadáskönyvben: Szentgyörgyi (olykor épp az oltár miatt Szentléleki néven) János kanonok, aki 1528-ig megszakítás nélkül a káptalan prebendával is rendelkező tagja maradt. Nincs okunk feltételezni, hogy az oltárigazgatóságot átadta volna másnak.¹⁹

A Szent Ulrik-oltár rektora 1495-ben Rezi Imre, majd halálát követően Szentmihályfalvi Antal kanonok lehetett 1496 és 1507 között. Mivel ebben az időszakban a Szent György-, Imre- és Miklós-oltárok (utóbbi csak 1500-ig) rektora nem kanonok volt, így logikus, hogy a Szent Ulrik-oltárt a korszakbeli, név szerint ismert prebendás kanonokokon, így Dobszai Balázon, Kortói Mihályon, Zirci Antalón kívül említett egyetlen személy igazgatta. Ezt alátámasztja az is, hogy 1508-ban Szentmihályfalvi eltűnik a prebendát élvezők közül, az oltár rektora viszont ezzel párhuzamosan megjelenik a jövedelemfelosztás végén olvasható nem kanonoki prebendák között.²⁰

A gondolatmenetet tovább folytatva: 1499-ben a Szent Miklós-oltár a nem kanonoki prebendák, a Szent Péter-oltár pedig Zirci Antal prebendá-

¹⁶ Rovenai Jakabra ld.: Szk 352. p.

¹⁷ Szk 7–13. p. (1495), 18. p. (1496), 57. p. (1499), 134–137. p. (1508), 145–149. p. (1510), 178–181. p. (1514), 186–188. p. (1515) Rajki Pálra ld.: Szk 367. p.

¹⁸ Szk 7–13. p. (1495), 18. p. (1496), 53–59. p. (1499) Zirci Antalra ld.: Szk 382. p.; ill.: SOLYMOSI, 1989. 114. p.

¹⁹ Szk 42–47. p. (1498), 304–309. p. (1528) Szentgyörgyi (Szentléleki) Jánosra ld.: uo., 373. p.

²⁰ Szk 7–13. p. (1495), 19–23. p. (1496), 123–131. p. (1507), 135. p. (1508) Rezi Imrére ld.: uo., 368. p.; Szentmihályfalvi Antalra: uo., 374. p.

jának számított. A következő évben, 1501-ben mindkét oltárnál változás történik: előbbi eltűnik a nem kanonokiak közül, Zirci pedig feltehetően elhalálozott. Az évben éppen két új prebendás kanonok tűnt fel: Hajmáskéri Damján és Budai János: ő ketten lehettek a két oltár új rektorai. A Szent Miklós-oltár legközelebb 1526-ban tűnik fel ismét, mint nem kanonoki prebenda, abban az évben, amikor Hajmáskéri már nem szerepel a kódexben. Budai János 1501 és 1508 között élvezett prebendát, az eddigiek alapján a Szent Péter-oltárét, amelyet az 1509-es hiányos esztendő után – amelyben ugyan malombérletére maradt adatunk –, 1510-től éppen a nem kanonoki prebendák között találunk 1511-ig. 1512-ben eltűnik ezek sorából, hogy az új prebendát élvező kanonokként megjelenő Pakosi Gergelyt feltételezzük igazgatójaként. Utóbbi hasonló logikát követve Enyerei János váltotta: Pakosi 1525-ben élvezett utoljára prebendát, 1526-ban pedig az egyetlen prebendás belépő Enyerei volt.²¹

Az eddigiekben kikövetkeztetettek szerint 1510-ben három oltár igazgatója – a Szent Györgyé, Imrée és Jánosé – nem ismert, és éppen három prebendás kanonok szerepelt ekkor a jövedelemfelosztásokban: Vincenzo Baldo, Julianus Merlini és Petri Miklós. Utóbbi kettő 1527-ig megszákítás nélkül prebendásként tűnik fel a forrásban, bár Merlini 1514-től örkanonok, Petri pedig 1516-tól olvasókanonok lett. Mivel az eddigiek szerint oltárjavadalmuk nem kanonoki rangjukhoz, hanem személyükhöz kapcsolódott, így nincs okunk feltételezni, hogy oltárigazgatóságaik változott volna. Vincenzo Baldo 1516-ban részesült utoljára a káptalani jövedelmekből: a malomjövedelmekből és gabona-tizedekből prebendás jövedelmet, míg a bor-tizedekből részesedést ő nem, ellenben a Szent János-oltár igazgatója kapott. Baldo a továbbiakban távolléte miatt kanonoki szimpla jövedelmét sem élvezhette, bár kanonokságát 1523-ig megtartotta. Mivel a Szent János-oltár 1516–1517-ben a nem kanonoki prebendák között tűnt fel, továbbá láttuk, hogy 1519-ben oltárigazgatójára van okleveles adatunk, illetve 1519 és 1521 között, majd 1523-ban az örkanonok más oltárjövdelem terhére nem elhelyezhető második, azaz dupla prebendát kapott, így Baldo esetében 1510 és 1515 között a Szent János-oltár igazgatói javadalma feltételezhető. 1524-től új prebendás kanonok, Jacobus Merlini megjelenésével és a Szent János-oltár javadalmáról történő további forráshiány, valamint a két Merlini közötti rokonság és esetleges érdekkijárási miatt feltételezhető az oltár rektorátusának nyugvó pontra jutása Jacobus kinevezésével. Az adatsorok összesítése alapján egyúttal kiderült az is, hogy a két Szent János titulusú oltár közül a szóban forgó nem az apostolé, hanem Keresztelő Szent Jánosé. Ezek alapján Petri Miklós és Julianus Merlini voltak a Szent György- és a Szent Imre-oltárok igazgatói, azonban nem tudjuk eldönteni, hogy kettőjük közül melyik kanonok melyik oltárt irányította. (Ezen az a tény sem változtat, hogy Petri valószínűsíthető halála után 1528-ban Ládi Demeter lett az olvasókanonok. Prebendát ő már nem élvezett.²²)

²¹ Szk 53–58. p. (1499), 67–73. p. (1501), 135–138. p. (1508), 139. p. (1509), 145–149. p. (1510), 154–157. p. (1511), 161–164. p. (1512), 272–277. p. (1525), 283–287. p. (1526) Budai Jánosra ld.: uo., 340. p.; Enyerei Jánosra: uo., 345. p.; Hajmáskéri Damjánra: uo., 349–350. p.; Pakosi Gergelyre: uo., 364. p.

²² Szk 145–149. p. (1510), 195. p. (1516), 201. p. (1517), 262–267. p. (1524), 293–298. p. (1527), 300. p. (1528) Vincenzo Baldora ld.: uo., 337. p.; Ládi Demeterre: uo., 357. p.;

Végül három prebendával is bíró kanonokról rendelkezünk még prebendaviselésre vonatkozó adattal, mindhárom a számadáskönyv utolsó évében, 1528-ban fordult elő először (és a kódexben utoljára). Ők a név szerint nem ismert somogyi főesperes, továbbá az ismeretlen keresztnévű, feltehetően délszláv származású Petrisevics és Igali Kelemen. A három kanonok az előbb megállapítottak alapján a Szent-György- vagy Szent Imre-, az 1528-ban a korábbi oltárigazgatóját elvesztő Szent Afra- (Rajki Pál 1527-ben élvezett utoljára prebendát) és Szent Ulrik-oltár (amelynek 1527-ig nem kanonoki prebendás rektora volt) igazgatóságain osztoztak.²³

Lássuk ezután a veszprémi Szent Mihály-székesegyházban a középkori források által meghatározható oltárokat! (A közlési sorrend az eltérések nyomon követhetősége végett Békefi Remig korábbi közlésén alapul, illetve azt egészíti ki.)

ADATTÁR

I. A veszprémi székesegyház fő- és mellékhajóinak oltárai

1. Szent Mihály arkangyal oltár:

Alapító: Gizella királyné²⁴

Első előfordulás: [1009] 1276²⁵

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)²⁶

Elhelyezkedés: főoltár

(C6 szelvény)²⁷

Jacobus Merlinire: uo., 351. p.; Julianus Merlinire: uo., 352. p.; Petri Miklósrá: uo., 366. p.

²³ Szk 293–299. p. (1527), 304–310. p. (1528) Igali Kelemenre ld.: uo., 351. p.; Petrisevicsre: uo., 366. p.

²⁴ A vonatkozó szakirodalom legutóbbi összefoglalásával ld.: ZSOLDOS ATTILA: Vár, város, ispánság és megye – Veszprém az Árpád-korban. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 26. Veszprém, 2010. 11–23. p., külön. 14–16. p.

²⁵ A püspökség 1009-ben kelt szentistváni adománylevele a Szent Mihály- (székes-) egyház joghatósága alá jelölt ki négy vármegyét, azonban magát az oltárt csak 1276-ban említették először, amikor a Csák Péter-féle dűlős során elpusztult oltártakarókról olvashatunk. 1009: Documenta Hungariae Antiquissima. Ed.: Györffy, Georgius. Vol. I. 1000–1131. Bp., 1992. 49. p.

²⁶ A Számadáskönyv végén közölt, 1556-ból származó javadalomjegyzék alapján a székesegyházban található oltárok többsége, tizenhét a püspök adományozása (*collatio*), kisebb része, hat pedig a káptalan adományozása vagy kinevezése (*collatio seu electio*) alá tarozott. Szk 326–328. p. (A továbbiakban e három oldalra hivatkozom az oltárok kegyuraságával kapcsolatban, így ezt külön nem jelölöm.)

²⁷ Az 1556-ban összeállított javadalomlista még egy szempontból érdemel figyelmet. A püspök által adományozható oltárigazgatóságok esetében ugyanis a jegyzék megkülönböztette, hogy azok a Szent Mihály-székesegyház nyugati vagy keleti oldalán álltak. A hagyományos, keletelt elrendezésű templom égtájak szerint két részre történő osztása a szentélyrekesztő vagy diadalív helyéhez képest történhetett. A nyugati oldalon (*a parte occidentali*) álltak Szent Balázs-, Szent István király, Szent Afra-, Szent Péter apostol, Szent Mihály-, Szent Péter mártír (apostol), Szentlélek-, Szent János és Pál-, Szent Kereszt- és Szent László-, míg a keleti oldalon (*a parte orientali*) Szent Ulrik-, Szent Miklós-, Mindenszentek-, Szent György-, Szent András apostol, Szent Já-

Birtokai: A Szent Péter apostol oltárral közös rétje volt Jutason 1421. ápr. 20-án. (VOSuppl 373. p. = ZsO²⁸ VIII/435. sz.) 1504. jan. 10-én a Szent Mihály-székesegyház főoltára javára rendelkezett Arácsi Imre egy arácsi szőlőről (VO 309. p.), és ugyancsak jutasi rétjét említette az éneklőkanonoki javadalom végett folytatott vizsgálat 1511. szept. 30-án. (VO 331. p.)

Egyéb: A székesegyháznak több sekrestyéje volt: az 1435-ös leltár szerinti felsőben egy szőnyeg volt az oltár birtokában Jánoki Demeter püspök (1387–1392, másodsor: 1395–1398) adományából. (FEJÉRPATAKY, 1887. 188. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 70. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.²⁹

oltárigazgatók:

- Ferenc 1444. jún. 10. (MEV³⁰ 59. p.)
- Tóti Balázs³¹ 1454. júl. 26. (DF³² 274023.)
- Egresi Péter kanonok 1504. jan. 10. (VO 309. p.)³³

2. Mária Magdolna-oltár

Alapító: –³⁴

nos apostol és Szent Imre herceg oltárai. A Szent Mihály-oltárt tehát ez a jegyzék az épület nyugati részébe helyezte. Ennek pontos magyarázatával nem tudunk szolgálni. Néhány évszázaddal korábbi példák alapján esetleg párhuzam tételezhető fel az ún. westwerk-es, kétszentélyes templom típusokkal. Vö.: ENTZ GÉZA: A nyugati karzat román kori építészetünkben. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1959. 130–142. p.; GUSZIK TAMÁS: Westwerk, nyugati kórus, nyugati karzat. In: *Architectura Hungariae*, 2002. 2. sz.; ill.: *Építés – Építészettudomány*, 2000. 1. sz. 69–83. p. Ezek alapján legalábbis kétséges, hogy püspöki székesegyházban a nyugati karzaton újabb, ráadásul a főoltárral megegyező titulusú oltár legyen, azonban más magyarázata az 1556-os jegyzékben történő említésnek egyelőre nem ismert.

²⁸ Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII. Összeáll.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Bp., 1951–2017. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.) (továbbiakban: ZsO.)

²⁹ Ill.: SZIGETI KILIÁN: Mesko veszprémi püspök (1334–1344) Pontificaléja. In: *Magyar Könyvszemle*, 1972. 5–14. p. (továbbiakban: SZIGETI, 1972.) 7. p. Szigeti éppen az oltárok veszprémi meglétéből következtet – többek között – a szertartáskönyv veszprémi eredetére. A fennmaradt hazai középkori pontifikálék részletes összehasonlítása adhat azonban feleletet arra a kérdésre, hogy a veszprémi említett szentek nevéből következtethetünk-e kiemelt helyi tiszteletükre – például arra, hogy volt-e oltáruk a székesegyházban. Ennek megtörténteig pusztán annak rögzítése szükséges, hogy a kötetben történő említésük kapcsolható-e veszprémi oltárhoz.

³⁰ DRESKA GÁBOR – KARLINSZKY BALÁZS: Monumenta ecclesiae Vesprimiensis, 1437–1464. Veszprém, 2014. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 25.) (továbbiakban: MEV.)

³¹ Később kanonok (1461–1473): Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 72275.; VO 251. p.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF)

³³ A töredékes oklevélben Péter keresztnév olvasható. A székeskáptalan egyetlen ilyen nevet viselő mesterkanonokja Egresi Péter volt ekkor.

Első előfordulás: 1435 (FEJÉRPATAKY, 1887. 177. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyház keleti oldalán

(C4 vagy C5 vagy A4 vagy B4 sz.)³⁵

Birtokai: –

Egyéb: A Mária Magdolna-oltár 1435-ben egyesítve volt Szent András és Benedek vértanúk oltárával. (FEJÉRPATAKY, 1887. 177. p.) 1467. máj. 30-án Vetési püspök a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltár igazgatóságát az örkanonoki stallummal kötötte össze. (VO 241–245. p.)³⁶ Az oltár a későbbiekben ezért nem szerepelt.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 247. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

3. Szent Afra-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1336. szept. 14. (VO 123. p.)³⁷ Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1377-re tette.³⁸

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: a főhajóban („in corpore ecclesie nostro constructum et fundatum” – VO 123. p.)³⁹ a székesegyház nyugati oldalán (1556)

(C1 v. C2 v. C3 sz.)

Birtokai: 1336-ban Meskó püspök az oltárnak adományozta a patvásári tizedeket és egy itteni szőlőt. Egy 1471. aug. 24-ről származó adat szerint a veszprémi vár sziklája alatt a nyugati oldalon volt háza (VO 249. p.)

Egyéb: 1415. márc. 21-én oltárigazgatója tanúként volt jelent Pál fia Péter nagyprépost (1412–1415)⁴⁰ kiközösítésénél (VO 183. p.), 1435-ben Tamás suc-

³⁴ A kihúzás minden további esetben azt jelöli, ha nem rendelkezünk a vonatkozó helyre adatokkal.

³⁵ Elhelyezkedésére nincs adatunk. A székesegyház keleti részre történő lokalizálását az teszi lehetővé, hogy 1467-ben már egyesítve volt az ismert helyzetű Szent András-oltárral. Vö. az *Egyéb* pontban írtakat. A keleti részben a felsorolt négy szelvényben lehettek oltárok; az A5 és B5 szelvényeken található helyiségek a sekrestyék voltak.

³⁶ Az egyesítés pápai jóváhagyásáért történt folyamodás 1470. jún. 23-án történt: FRAKNÓI VILMOS – LUKCSICS JÓZSEF: *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. I–IV. Bp., 1896–1907. (továbbiakban: MREV) III. 200–201. p.

³⁷ = Veszprémi regeszták. (1301–1387) Összeáll.: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2.) (továbbiakban: VespReg.) 282. sz.

³⁸ Szent Afra és Szent Ulrik az augsburgi egyházmegyéhez kapcsolódó szentek; patrocíniumaik jellemzően 14. századi vagy korábbi alapítású templomoknál figyelhetők meg. Afra esetében az oltár korai, 11. századi eredete feltételezhető, mivel Veszprémen kívül csak Garamszentbenedeken és a székesfehérvári bazilikában adatolható oltára. MEZŐ, 2003. 32., 492. p.

³⁹ Jelentésére ld.: Magyarországi Középkori Latinság Szótára. Főszerk.: Harmatta János. II. Bp., 1991. „corpus” = hajótörzs (főhajó). (II. D. 3. jelentés) 410–411. p.

⁴⁰ Vö. C. TÓTH NORBERT: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája, 1387–1437. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.) (továbbiakban: C. TÓTH, 2013.) 72. p.; KARLINSZKY BALÁZS: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543. – Három prépost portréjával. In: *Turul*, 2014. 93–103. p. (továbbiakban: KARLINSZKY, 2014.) 96. p.

centor ajándékát, egy új miseruhát írtak össze (FEJÉRPATAKY, 1887. 176. p.), bár a donátor oltárigazgatói említése nem ismert. 1448. máj. 8-án oltárigazgatója tanúként volt jelen előbb akkor, amikor a káptalani tagok ügyvédet fogadtak (MEV 107. p.), majd amikor júl. 20-án az örkanonok a székeskáptalan Emődi Pál nagyprépost (1446–1455)⁴¹ elleni panaszával, a püspök ítéletével szemben Esztergomba fellebbezett (MEV 111. p.). 1499-ben sem papja, sem jövedelme nem volt („absque ministro sew sacerdote, immo et sine proventibus fore destitutus agnovissemus”).⁴²

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 68–69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 32. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Jakab 1336. szept. 14. (kinevezés: VO 124. p. = VeszpReg 282. sz.)
- Antal 1360. ápr. 17. (DL 101908.)
- Fábián 1366. ápr. 21. (DF 236496.); 1368. júl. 6. (DL 41754.)
- Tamás 1377. aug. 28. (ZO⁴³ II. 149.)
- Tamás, János fia 1390. (MREV II. 268. p. = ZsO I/1830. sz.); 1390. júl. 3. (DL 42459.), kanonok 1391. ápr. 14. (DL 42481.); 1397. aug. 12. (DL 42653.)
- Adrián, Tamás mester káplánja 1415. márc. 21. (VO 183. p.)
- Szakcsi Máté 1438. ápr. 28. (VOSuppl 392. p.); kanonok 1438. júl. 24. (VOSuppl 401. p.)
- Pál 1448. máj. 8. (MEV 107. p.); 1449. júl. 22. (DL 88243.)
- Újfalusi András kanonok, felsőörsi prépost⁴⁴ 1479. márc. 30. (MREV III. 256. p. = BÓNIS, 1997.⁴⁵ 3361. sz.)
- Rovenai Jakab zalai főesperes 1495. júl. 13. – 1508. júl. 13.⁴⁶
- Rajki Pál kanonok 1515. júl. 13. – 1527. júl. 13.
- *Igalí Kelemen v. Petrisevics N. v. N. somogyi főesperes kanonok 1528. júl. 13.*

4. Szent András apostol oltár:

Alapító: –

Első előfordulás: 1394. okt. 30. Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1395-re tette.

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház keleti oldalán (1556)

⁴¹ Vö. KARLINSZKY, 2014. 97. p.

⁴² Idézi: BÉKEFI, 1907. 24. p. (Eredetije: Veszprémi Főegyházmegeyi Levéltár, III.1.a.1. Patvására 17. = DF 201527)

⁴³ Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Gyula – Véghely Dezső. Bp., 1886–1890. (továbbiakban: ZO.)

⁴⁴ Felsőörsi prépost (1463–1479), veszprémi kanonok (1479–1490). Vö.: BEDY VINCE: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 3.) (továbbiakban: BEDY, 1934.) 53–56. p.

⁴⁵ BÓNIS GYÖRGY: Szentszéki regeszták. Budapest, 1997. (Jogtörténeti tár, 1/1.) (továbbiakban: BÓNIS, 1997.)

⁴⁶ Szent Margit ünnepén osztotta fel a jövedelmeket. A továbbiakban az 1495 és 1528 közötti periódusban július 13. napi dátummal jelölt rektorokra vonatkozó adatok a káptalani számadáskönyvből származnak, részletes indoklásukat hivatkozásokkal ld. az *Oltárigazgatók a káptalan számadáskönyve alapján* című korábbi alfejezetben.

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)⁴⁷

Birtokai: 1438. ápr. 28-án oltárigazgatója Jutason szomszédosa volt a Ker. Szent János-oltár birtokának. (VOSuppl 392. p.)

Egyéb: 1467. máj. 30-án Vetési püspök a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltár igazgatóságát az órkanonoki stallummal kötötte össze. Az alapítást követően az oltárt Újfalusi Gál órkanonok (1448–1472) saját vagyónából vásárolt felsőörsi és csopaki szőleivel, szántóival, rétjeivel, hajmáskéri fél malmával és veszprémi kanonoki kőházával dotálta. (VO 241–245. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 34. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Orbán 1394. okt. 30.⁴⁸; 1395. aug. 5. (HOKl⁴⁹ 325.)
- Imre sekrestyés 1438. ápr. 28. (VOSuppl 392. p.)
- Újfalusi Gál órkanonok 1467. máj. 30 (VO 242. p.)
- Aacheni János 1519. jún. 23.⁵⁰

5. Szent András és Benedek vértanúk oltár

Alapító: legkorábban 1083. aug. 15. után

Első előfordulás: 1435.

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: székesegyház keleti oldalán (1556)

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)

Birtokai: –

Egyéb: A Szent András és Benedek vértanúk oltár 1435-ben egyesítve volt Mária Magdolna oltárával. (FEJÉRPATAKY, 1887. 177. p.) 1467. máj. 30-án Vetési püspök a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltár igazgatóságát az órkanonoki stallummal kötötte össze. (VO 241–245. p.) Két ismert említése az 1435-ös kincstárjegyzék és az 1467 és 1470 között az órkanonoksággal történt összevonása, egyébként a forrásokban pusztán Szent András apostol oltárát említik.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 43. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

6. Szent Ágnes-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1435 előtt (FEJÉRPATAKY, 1887. 175. p.)⁵¹

Kegyúr: –

⁴⁷ A keleti részben a felsorolt négy szelvényben lehettek oltárok; az A5 és B5 szelvényeken található helyiségek a sekrestyék voltak.

⁴⁸ C. TÓTH NORBERT: A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387 és 1410 közötti oklevelei. Nyíregyháza, 2006. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 36.) 57. sz.

⁴⁹ NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA: Hazai oklevéltár, 1234–1536. Bp., 1879.

⁵⁰ DRESKA GÁBOR: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára, I–IV. Győr, 2007–2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 6., 8., 10. 19.) (továbbiakban: DRESKA.) IV. 202. p.

⁵¹ Tamás presbiter oltárterítőt adományozott az oltár számára a kincsjegyzék szerint.

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altare virginis beatissime Agnetis in ecclesia nostra fundatum” – VO 265. p.)

Birtokai: 1476. jan. 9-én a csopaki Parthus helyen volt szántója. (VO 259. p.)
1481. márc. 12-től a Krisztus Teste-oltár igazgatója az akkor kapott új püspöki adományból 20 mérő lisztet tartozott adni a Szent Ágnes-oltárnak az oltárjavadalom szükségessége miatt. (VO 265. p.)

Egyéb: Utoljára 1481-ben fordul elő oklevélben. A későbbiekben egyesíthették egy másik oltárral.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 32. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Tamás presbiter 1435 előtt (FEJÉRPATAKY, 1887. 175. p.)

7. Szent Balázs-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1453. márc. 30. (DL 93217.)

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyházban („altari sancti Blasii episcopi et maryris in cathedrali ecclesia Wesprimiensi fundato” – VOSuppl 440–441. p.), nyugati oldalán (1556)

(*a3 v. A2 v. A3 v. C1 v. C2 v. C3 v. B2 v. B3 v. b3 sz.*)⁵²

Birtokai: Több okleveles említése van a jutasi Vízközben található Izsórért nevezetű rétjének: 1462. jan. 11. (MEV 254. p.) – ekkor a Szent Ilona-oltárral közösen birtokolták –, 1467. máj. 30. (VO 243. p.), 1484. márc. 21-én itteni rétje a Szent Katalin domonkos kolostor (VOSuppl 451. p.), illetve aug. 21-én a Szent Miklós- és a Szent Gergely-oltárok birtokával (VO 276. p.) volt szomszédos. 1480. márc. 24-én javadalma vásárlás révén két, összesen 80 forint értékű veszprémi telekkel bővült. (VOSuppl 440–441. p.)

Egyéb: 1481. febr. 5-én Vetési püspök összekötötte az oltár igazgatóságát a segédpüspöki állással. (VO 264. p.)⁵³

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 51. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Novai Domonkos 1453. márc. 30. (DL 93217.)
- Szegedi Péter domonkos szerzetes, nándorfehérvári püspök, veszprémi segédpüspök⁵⁴ 1480. márc. 24. (VOSuppl 441. p.)

⁵² Pontos adat nincs, a felsorolt szelvények mindegyike a székesegyház nyugati részében található.

⁵³ 1487-ben Vetési Gergely somogyi főesperes megtámadta püspöke rendelkezését, hivatkozván arra, hogy az oltárjavadalmat korábban a főpásztor neki adományozta. A káptalan előtt Szegedi Péter segédpüspök (1475–1489) bemutatta azonban a püspök rendelkezését tartalmazó oklevelet, és így az oltárigazgatóságot a segédpüspöknél hagyták. (VO 285–287. p.) 1489-ben ismét ezt az ügyet erősítették meg, ezúttal királyi átírással. VOSuppl 454–455. p.

⁵⁴ Vö.: C. TÓTH NORBERT: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) (továbbiakban: C. TÓTH, 2017.) 116. p.

- Szentgyörgyvári (Szentgyörgyi Vince) Mihály 1502. febr. 10. (MREV IV. 107. p.)⁵⁵

8. Szent Erzsébet-oltár

Alapító: 1235 után

Első előfordulás: 1486. jún. 15. (VO 281. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altaris sancte Elizabeth in dicta ecclesia Wesprimiensi habiti” – VO 281. p.)

Birtokai: 1486. jún. 15-én a jutasi Víztő nevű helyen lévő Nagyrét szomszédságában volt rétje. (VO 281. p.)

Egyéb: Egyetlen előfordulása ismert (1486); nem szerepel sem az 1435-ös kincsjegyzékben, sem az 1556-os javadalomösszeírásában.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 74. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

9. Szent Gál és Miklós hitvallók-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1467. máj. 30. (VO 243. p.) Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1470-re tette.

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyház keleti oldalán

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)⁵⁶

Birtokai: –

Egyéb: 1467. máj. 30-án Vetési püspök a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Miklós és Gál hitvallók és Mária Magdolna tiszteletére alapított oltár igazgatóságát az örkanonoki stallummal kötötte össze. Az alapítást követően az oltárt Újfalusi Gál örkanonok saját vagyonából vásárolt felsőörsi és csopaki szőleivel, szántóival, rétjeivel, hajmáskéri fél malmával és veszprémi kanonoki kóházával dotálta. (VO 241–245. p.) Az oltárnak ez az egyetlen említése.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 87. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

10. Szent Gergely pápa és hitvalló oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1467. máj. 30. (VO 243. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: –

Birtokai: A Szent Balázs-oltárhoz hasonlóan Jutason, a (Két-) Vízközben volt rétje több okleveles adat szerint: 1467. máj. 30. (VO 243. p.), szomszédosa a Szent Katalin domonkos kolostor – 1484. márc. 21. (VOSuppl 451. p.) – és a Szent Miklós- és Szent Balázs-oltárok – 1484. aug. 21. (VO 276. p.) itteni birtokának.

⁵⁵ Szentgyörgyvári Mátyásra vagy Mihályra ld.: Szk 374. p. A Krisztus Teste stb. oltár igazgatója 1513-ban.

⁵⁶ Elhelyezkedésére nincs adatunk. A székesegyház keleti részre történő lokalizálását az teszi lehetővé, hogy 1467-ben már egyesítve volt az ismert helyzetű Szent András-oltárral. Vö. az *Egyéb* pontban írtakat.

Egyéb: Korábban megkülönböztettem a Szent Gergely pápa és Szent Gergely hitvalló oltárokat, de a kettő azonosnak bizonyult.⁵⁷ Mindkettőnek egy-egy esztendőből ismert említése.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 89. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

(Szent Gergely hitvalló oltára – azonos Szent Gergely pápáéval.)

11. Szent Ilona-oltár

Alapító: –

Első előfordulás 1462. jan. 11. (VO 233. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyház nyugati részében

(*a3 v. A2 v. A3 v. C1 v. C2 v. C3 v. B2 v. B3 v. b3 sz.*)⁵⁸

Birtokai: 1462. jan. 11-én Szent Balázs oltárral közös földje volt Jutason, az Izsóréten. (VO 233. p.)

Egyéb: Nem szerepel sem az 1435-ös kincsjegyzékben, sem az 1556-os javadalmjegyzékben. Egyetlen említése 1462-ből ismert, amikor közösen birtokolt egy földet a Szent Balázs-oltárral. A két oltárt ezért feltehetően korábban egyesítették.

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 117. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

12. Szent István király oltár

Alapító: 1083. aug. 15. után

Első előfordulás 1425. máj. 25. (ZsO XII/556. sz.). Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1471-re tette.

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház nyugati oldalán (1556)

(*a3 v. A2 v. A3 v. C1 v. C2 v. C3 v. B2 v. B3 v. b3 sz.*)

Birtokai: –

Egyéb: –

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 189. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Pál, Mihály fia⁵⁹ 1425. máj. 25. (ZsO XII/556. sz.)

⁵⁷ KARLINSZKY BALÁZS: Egy 15. századi veszprémi kápolnaalapítás margójára. A veszprémi Keresztelő Szent János-plébániatemplom Szűz Mária-kápolnája a 15–16. században. In: Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében, 10. Szerk.: Fogl Krisztián Sándor – Pilipkó Erzsébet. Veszprém, 2017. 64–84. p., 71–72. p.

⁵⁸ Mivel később a Szent Balázs-oltárral egyesítették, így annak 1556-os helyzete alapján tehető ide.

⁵⁹ Később a veszprémi székes- és a győri Szent Adalbert társaskáptalan kanonokja. Veszprémi kinevezése 1425. szept. 10-én: MREV III. 49. p. (reg.: LVI sz.); győri kinevezése néhány nappal később, szept. 15-én történt: LUKCSICS JÓZSEF – TUSOR PÉTER – FEDELES TAMÁS: Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae. (1297–1536) I–II. Bp.–Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae, 9–10.) (továbbiakban: Cameralia, 2014.) 1151a. sz. Előbbi stalluma után járó 40 dukát annátát 1426. jan. 23-án fizette meg: MREV III. 51. p. (reg.: LXII. sz.) = Cameralia, 2014. 1154. sz.

- Tamás 1439. jan. 18. (DL 102474.)
- István 1457. máj. 9. (DL 49569.); 1464. júl. 17. (DF 276948.); 1469. ápr. 12. (DL 66296.); 1471. ápr. 8. (DL 102179.)

13. Szent János evangélista oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1337. nov. 30. (VOSuppl 226. p. = VespReg 296.)

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altaris sancti Johannis ewangeliste in dicta ecclesia nostra fundatorum” – VO 177. p.), keleti oldalon (1556)

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)

Birtokai: 1337. nov. 30. előtt néhai [Ákos nb. Sági] Miklós volt somogyi főesperes (1331–1335)⁶⁰ lelke üdvéért az oltárnak adományozta a 4 márkát érő veszprémi telkét gyümölcsfákkal. (VOSuppl 226. p.) 1373. márc. 13-án Balázs zalai főesperes (1364–1373)⁶¹ adományából egy patvásári malomhelyhez (VO 316. p.), 1378. aug. 22-én pedig végrendeletének végrehajtása során egy veszprémi várbeli telekhez jutott az oltár a rajta található épületekkel, továbbá egy patvásári malomhoz, két berénhidai szőlőhöz és más liturgikus tárgyakhoz. (VO 316–317. p.) 1412. ápr. 13-án a veszprémi káptalani városrészben lévő vásárolt házról (VO 177. p.), 1435. nov. 8-án a jutasi Vízközben fekvő rétjéről és három holdnyi szántójáról van adatunk. (VOSuppl 381–382. p.)

Egyéb: 1415-ben oltárigazgatója tanú volt Pál fia Péter nagyprépost kiközösítésénél. (VO 184. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 25., p.; ÁDÁM, 1912. 68. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 152. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Mihály 1385. jún. 29. (DRESKA. I. 349. p.)
- Orboz István 1415. márc. 21. (VO 184. p.)
- Mihály 1429. ápr. 19. (PRT X. 650.)
- Zalai Mihály succentor 1435. (FEJÉRPATAKY, 1887. 175. p.)
- Tamás sublector 1435. nov. 8. (VOSuppl 381. p.); clericus 1435. nov. 10. (DL 44066.); 1435. dec. 8. (VOSuppl 383. p.)

14. Keresztelő Szent János és Szent Pál apostol oltár

Alapító: Koroknai János felsőörsi prépost (1388–1415)⁶²

Első előfordulás: 1401. jún. 24. (VO 175. p.)

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: a főhajóban (1401: „in corpore dicte ecclesie nostre” – VO 175. p.; 1404: „in corpore dicte ecclesie nostre constructe” – VOSuppl 369. p.), a székesegyház nyugati oldalán (1556)

(C1 v. C2 v. C3 sz.)

Birtokai: 1404. jan. 18-án egy jutasi malomra kapott az oltár adományt. (VOSuppl 369–370. p.) A donátor, jutasi Nagy (Kont) Miklós leszármazottjai az 1430-as években sikertelenül próbálták visszaperelni a malmot a javadalomból. (1430. júl. 25.: VOSuppl 381. p.; 1437. dec. 17.: MEV 21–23. p.; 1438. jan. 16.:

⁶⁰ ENGEL PÁL: Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (továbbiakban: ENGEL, 2011.) Ákos nem, 2. tábla: Sági.

⁶¹ Főesperességére az első adat: 1364. dec. 12. (VespReg 577. sz.)

⁶² Vö.: C. TÓTH, 2013. 53. p. (Fehérvári kanonoki kinevezése 1394. jan. 5-én kelt: MREV II. 294. p.)

VOSuppl 391. p.; 1438. ápr. 28.: VOSuppl 392. p.; 1438. júl. 24.: VOSuppl 393–401. p.) 1416. jan. 20-án Koroknai János örsi préposttól örökölt, a káptalani fürdővel szomszédos házát az oltárigazgató elcserélte Dubnicai János kanonok (1410–1418) egy veszprémi házával. (VO 189. p.) 1505. aug. 10-én a kisberényi Almádi szőlőhegyen volt szomszédos egy telekvásárlásnál (VO 311. p.); 1519. márc. 9-én pedig újabb szőlőt vásárolt itt rektora a javadalom meglévő szőlője szomszédosságában. (VOSuppl 486. p.)

Egyéb: –

Említi: BÉKEFI, 1907. 25. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 130. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Gergely 1416. jan. 20. (VO 189. p. = ZsO V/1450. sz.)
- Ötveni Domonkos⁶³ somogyi főesperes, 1430. júl. 25. (VOSuppl 381. p.); szörényi püspök 1437. dec. 17. (VOSuppl 387. p.); 1438. jan. 16. (VOSuppl 391. p.); 1438. ápr. 24. (VOSuppl 392. p.); 1438. júl. 24. (VOSuppl 393. p.)
- Verőcei Simon kanonok, felsőörsi prépost 1450. dec. 24. (MEV 158. p.); kanonok és oltárigazgató 1455. okt. 16. (VOSuppl 415. p.); kanonok⁶⁴ 1457. aug. 6. (DL 15180.)
- Kortói Mátyás kanonok 1495. júl. 13. – 1508. júl. 13.
- Vincenzo Baldo kanonok 1510. júl. 13. – 1515. júl. 13.
- György 1519. márc. 9. (VOSuppl 486. p.)
- Jacobus Merlini kanonok 1524. júl. 13. – 1528. júl. 13.

15. Szent Katalin és Szent Dorottya-oltár

Alapító: [Csitári] Miklós segesdi főesperes (1406/13–1453), vikárius⁶⁵

Első előfordulás: 1435 (FEJÉRPATAKY, 1887. 176. p.)⁶⁶

Kegyúr: veszprémi székeskáptalan (1556)⁶⁷

⁶³ Veszprémi kanonok, somogyi főesperes (1418–1438), szörényi püspök (1437–1444). Vö.: C. TÓTH, 2017. 101. p.

⁶⁴ Vö.: C. TÓTH NORBERT: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) (továbbiakban: C. TÓTH, 2015.) 103. p.; BEDY, 1934. 52. p.

⁶⁵ A kincsjegyzék keletkezése, az 1435. év előtti időben Csitári Miklós segesdi főesperes vikáriusságára a következő esztendőkből van adatunk: 1416–1417, 1420, 1426, 1428. 1440 után további adatok ld.: C. TÓTH, 2017. 115. p.; C. TÓTH, 2015. 129–130. p. A Csitári családra újabban ld.: HARASZTI SZABÓ PÉTER: Egy értelmiségi karrier a kúrián: Csitári Lőrinc nádori jegyző és családja. In: *Fons*, 2017. 323–346. p.

⁶⁶ A székesegyházi kincsjegyzék 1435-ben néhai Eperjesi Mátyás kanonok, illetve Liptói Miklós nagyprépost (1416–1438) – vö.: C. TÓTH, 2013. 72. p.; KARLINSZKY, 2014. 96., 102–103. p. – által az oltárnak adományozott felszereléseket vett számba.

⁶⁷ Az 1556-os javadalomjegyzék alapján a káptalan által adományozott rektorátusok esetében – ha csak nem rendelkezünk az oltár elhelyezkedésére vonatkozó más információval, mint amilyen például az altemplombeli Szűz Mária-, illetve a Krisztus Teste-oltár esetében birtokunkban van – nem szűkíthető tovább azok fekvése azon túlmenően, hogy nyilvánvalóan székesegyházon belül voltak. Kizárható ugyanakkor, hogy valamelyik mellékkápolnában vagy az altemplomban lettek volna, ezeket ugyanis minden forrás jelölte.

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altaris sancte Catherine in dicta ecclesia nostra Wesprimiensi constructi” – VO 259. p.)

Birtokai: A kettős titulusú oltár valamikori különállása tanújaként egyedül a Szent Katalin-oltár jutasi rétvét említették 1476. jan. 9-én (VO 259. p.), s az oltárok ugyancsak jutasi rétvét említették az éneklőkanonoki javadalom vizsgálata végett kiküldött bizottság által kihallgatott tanúk 1511. szept. 30-án. (VO 331–332. p.) A székeskáptalan 1518. jan. 29-én 100 forint értékű veszprémi házat adományozott az oltárnak. (VO 336. p.)

Egyéb: 1484. márc. 16-án egyesítve volt a Szent Borbála-oltárral. (VO 269. p.)

Ugyancsak e három titulussal sorolták fel az oltárt az 1556-os javadalomlistában is. (Szk 327. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 25. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 69. p. (Dorottya); ill. 162. p. (Katalin); BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Ambrus 1465. ápr. 19. (DL 102592.)
- Ceglédi Orbán kanonok⁶⁸ 1495. jún. 23. (MREV IV. 52. p.) – 1511. szept. 30. (VO 331. p.)
- Salamonvári Péter kanonok⁶⁹ 1518. jan. 29. előtt (VO 336. p.)
- Telekesi János kanonok⁷⁰ 1518. jan. 29. (VO 336. p.)

16. Szent Borbála-oltár

Alapító: Gatalóci Mátyás veszprémi püspök (1440–1457, VO 336. p.)

Első előfordulás: 1445. febr. 25. (MEV 73. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: –

Birtokai: –

Egyéb: 1484-ben már egyesítve volt a Szent Katalin és Szent Dorottya oltárral.

Ld. ott!

Említi: BÉKEFI, 1907. 25. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 61. p.

oltárigazgatók:

- Bálint 1445. febr. 25. (MEV 73. p.)

17. Szent Kereszt-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1354. márc. 21. (DF 208298.). Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1372-re tette.

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyházban („altari sancti crucis in prefata ecclesia nostra constructi” – VO 237. p.), nyugati oldalán (1556), a szentélyrekesztőnél⁷¹

(C3 sz.)

Birtokai: 1465. máj. 11-én jutasi nemesek két vámosi jobbágytelkét kapta adományként az oltár. (VO 236–237. p.) A Szent Kereszt-oltár javairól 1491 után

⁶⁸ Ceglédi Orbánra ld.: Szk 341. p.

⁶⁹ Salamonvári Péterre ld.: Szk 368. p.

⁷⁰ Telekesi Jánosra ld.: Szk 376. p.

⁷¹ A szentélyrekesztőnél található Szent Kereszt „népoltárokról” ld.: HAJÓS GÉZA: A pécsi román kori székesegyház „népoltára” története, helye, ikonográfiája és jelentősége. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1966. 185–193. p. Középkori veszprémi előzményéről, analógiák alapján: ÁDÁM, 1912. 72. p.

készült leltár, amely szerint több kanonok tett adományt javára, így néhai Somodari György (kanonok 1439 és 1491 előtt) Alsóörsön, Kornis Mihály segesdi főesperes (1473–1484) Felsőörsön, Gyulai Balázs olvasókanonok (1472–1515) Csapokon, néhai Vámosi Albert kanonok, oltárigazgató (1448–1471) pedig végrendeletileg Paloznakon. (VO 296. p.) 1516-ban Borhi Balázs somogyi főesperes (1498–1517)⁷² misealapítványt hozott létre az oltárnál szentmártonföldi birtoka fejében. (VO 325–327. p.)

Egyéb: 1417. nov. 26-án rektora, Balázs budai főesperes (1412–1419) részt vett Rozgonyi Péter dömösi prépost veszprémi püspökké (1417–1425) történő választásában. (VO 196. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 25. p.; ÁDÁM, 1912. 68. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 170. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- János 1354. márc. 21. (DF 208298.); 1355. szept. 19. (DL 41269.)
- Antal 1365. okt. 15. (DL 66164.); 1366. júl. 15. (DL 49936.); 1368. aug. 18. (DL 69986.); 1372. okt. 28. (ZO II. 66. p.); 1376. máj. 3. (DL 91827.)
- Kállói Balázs budai főesperes 1417. nov. 26. (VO 196. p.)
- Vámosi Albert kanonok 1491. előtt (VO 296. p.)
- Gyulai Balázs olvasókanonok 1495. júl. 13. – 1514. júl. 13.
†1515. szept. 8. előtt (VO 324–325. p.)
- Bikádi Ferenc, Statileo János gubernátor, örsi prépost speciális káplánja kinevezése 1515. szept. 8. (VO 324. p.); elcseréli javadalmát 1522. dec. 4. (VO 337. p.); 1523. febr. 4. (VO 338. p.)
- Körmenyi Balázs kanonok⁷³ csere révén jut hozzá a javadalomhoz 1522. dec. 4. (VO 337. p.); 1523. febr. 4. (VO 338. p.) – 1528. júl. 13.

18. Szent Péter apostol oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1353. máj. 2. (DL 41240.). Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1430-ra tette.

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altaris beatorum Petri et Pauli apostolorum similiter in ecclesia nostra prefata constructi” – VO 246. p.; „altari sancti Petri in eadem ecclesia Wesprimiensi fundato” – VOSuppl 479. p.), nyugati oldalán (1556)

(*a3 v. A2 v. A3 v. C1 v. C2 v. C3 v. B2 v. B3 v. b3 sz.*)

Birtokai: 1421. ápr. 20-án a Szent Mihály oltárral közös rétje volt Jutason. (VOSuppl 373. p.) 1467. jún. 1-én Csapokon a Szent Péter és Pál apostol oltárnak (VO 246. p.), 1505. aug. 20-án (VO 311. p.) és 1519. márc. 9-én (VOSuppl 486. p.) a Szent Péter apostol oltárnak a kisberényi Almádi szőlőhegyen fekvő

⁷² Kanonok 1495 és 1497 között, majd somogyi főesperes 1517-ben bekövetkezett haláláig. Vö.: KARLINSZKY BALÁZS: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Piliscsaba, 2013. (Kézirat. PhD-disszertáció. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.) 91–93. p.

⁷³ Körmenyi Balázs 1519-től kanonokként szerepelt a számadáskönyv adatai között, majd 1529 és 1533 között örkanonok lett. Győrött is viselt javadalmat: először oltárosként 1510-ben találkozunk a nevével, majd 1532 és 1545 között kanonok, 1545–1561-ben pedig örkanonok volt. BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, III.) 357–358. p.

birtoka adatolható. 1508. máj. 22-én a szentkirályszabadjai és veszprémi határ elkülönítésekor egy cserjés területét (rubetum) írták össze. (VOSuppl 477. p.)
 Egyéb: 15. század eleji létezését bizonyítja, hogy 1435-ben néhai (Koroknai) András vikárius (1387, 1389, 1394–1396, 1401–1403)⁷⁴ miseruha adományait vették leltárba. (FEJÉRPATAKY, 1887. 182. p.) 1399. szept. 28-án igazgatója tanúként jelen volt a Rakolupi Bereck nagyprépost (1397–1411)⁷⁵ elleni kereset ügyében hozott döntéskor. (VO 173. p.) 1509. ápr. 9-én [Dobszai?] Balázs kanonok végrendelete szerint Miklós, a Szent György-oltár igazgatója heti két misét volt köteles ennél az oltárnál is bemutatni. (VOSuppl 479. p.)
 Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 364. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Demeter 1353. máj. 2. (DL 41240.)
- Pál 1386. máj. 15. (VeszpReg 850. sz.)
- István, Domonkos fia 1395. dec. 13. (DL 8121.); 1399. szept. 28. (VO 173. p.); 1402. jún. 21. (DL 103402.); 1404. szept. 4. (DL 103406.)
- Vasvári László felsőörsi prépost⁷⁶ 1430. ápr. 5.⁷⁷
- Zirci Antal kanonok 1495. júl. 13. – 1499. júl. 13.
- Budai János kanonok 1501. júl. 13. – 1508. júl. 13.
- Pak(o)si Gergely kanonok 1512. júl. 13. – 1525. júl. 13.
- Enyerei János kanonok 1526. júl. 13. – 1528. júl. 13.

19. Szent Péter katedrása, Szent Péter vértanú⁷⁸ és Szent Miklós hitvalló oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1490

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház nyugati oldalán (1556)

(*A3 v. A2 v. A3 v. C1 v. C2 v. C3 v. B2 v. B3 v. b3 sz.*)

Birtokai: 1490-ben a veszprémi Sárszegen lévő házhelyet kapott adományként. (VO 295. p.)

Egyéb: –

Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Albert 1490. máj. 2. (VO 295. p.)

⁷⁴ Koroknai János felsőörsi prépost testvére (VO 175. p.), 1380 és 1403 között segesdi főesperes. 1380: VOSuppl 317. p.; 1387: VOSuppl 355. p.; 1389: ZsO I/1006–1007. sz.; 1394: ZsO I/3749. sz.; 1395: VO 169. p.; ill. ZsO I/3788. sz.; 1396: ZsO I/4312. sz.; 1401: VO 175. p.; ill. BÓNIS, 1997. 1738. sz.; 1402: ZsO II. 1837. sz.; 1403: ZsO II/2213. sz.

⁷⁵ Vö.: C. TÓTH, 2013.; KARLINSZKY, 2014. 96. p.

⁷⁶ C. TÓTH, 2013. 53. p.

⁷⁷ Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiad.: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (továbbiakban: HO.) III. 359. p.

⁷⁸ Kézenfekvő lenne azonosnak venni a két Szent Péter-oltárt, mivel a rendelkezésre álló adataik között nincs időbeli átfedés – kivételt képez az 1556-os javadalomjegyzék, amely világosan megkülönbözteti a Szent Péter apostol és a Szent Péter vértanú oltárokat a püspöki adományozásuk között. Szk 326. p.

20. Szent Ulrik-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1378. szept. 22. (DL 91848.). Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1399-re tette. A korábbi időpontot támasztja alá az is, hogy 1435-ben Deméni László váradi püspök (1378–1382) adományát vették leltárba, aki korábban veszprémi főpásztor (1373–1377) volt. (FEJÉRPATAKY, 1887. 180. p.)⁷⁹

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház keleti oldalán (1556)

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)

Birtokai: Az oltárigazgatónak a veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor környékén volt háza, a káptalan egyik elhagyott malma mellett.⁸⁰

Egyéb: 1448. máj. 8-án oltárigazgatója tanúként volt jelen előbb akkor, amikor a káptalani tagok ügyvédet fogadtak (MEV 107. p.), majd amikor júl. 20-án az órkanonok a székeskáptalan Emódi Pál nagyprépost (1446–1455) elleni panaszával, a püspök ítéletével szemben Esztergomba fellebbezett (MEV 111. p.). 1508. nov. 15-én Szentmihályfalvi Antal néhai kanonok (1495–1507) végrendeletének végrehajtásával a Szent Ulrik-oltár új alapítványt kapott a rajta újonnan létrehozandó Mária Mennybemenetele titulussal. A végrendelező adományából az oltárigazgató paloznaki és csopaki szőlőkhöz, illetve egy veszprémi házhoz jutott. (VO 318. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 492. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- János 1378. szept. 22. (DL 91848.)
- István karpap 1399. ápr. 27.⁸¹
- Kelemen 1415. márc. 21. (VO 184. p.)
- Mihály 1417. nov. 26. (VO 195. p.)
- Fábrián 1448. máj. 8. (MEV 107. p.); 1448. júl. 20. (MEV 111. p.); 1453. júl. 17. (DF 207891.); 1453. dec. 4. (HO V. 376. p.)
- Lovasi Imre⁸² 1457. aug. 6. (DL 15180.); káptalani ügyvéd 1462. aug. 9. (DF 201380.)

⁷⁹ Szent Afra és Szent Ulrik az augsburgi egyházmegyéhez kapcsolódó szentek; patrocíniumaik jellemzően 14. századi vagy korábbi alapítású templomoknál figyelhetők meg. MEZŐ, 2003. 32., 492. p.

⁸⁰ A ház korábban Rezi Imre kanonoké (1469–1495) lehetett, aki 1495. júl. 13-án volt jelen utoljára a kanonoki jövedelem-felosztások alkalmával. (1469: VO 247. p.) A számadáskönyv adatsoraiban olvasható malomkezelési felosztások felsorolásában második vagy harmadik helyen említett malmot 1510-ig „Rezi háza mellettiként” (ante domum Rezy), majd 1511-től már a Szent Ulrik-oltár háza mellettiként (ante domum Sancti Uldarlici) jegyezték fel, olykor hozzátéve, hogy a domonkosok vagy a Szent Katalin-kolostor mögött (retro claustrum beate Catharine / praedicatorum) állt. Szk passim.

⁸¹ FEJÉR, GYÖRGY: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII. Budae, 1829–1844. (továbbiakban: CD.) X/2. 696. p.

⁸² Korábban Gatalóci püspök káplánja (1453. okt. 24: DL 101858.), később esztergomi (1459–1483) és óbudai (1476). Előbbire: C. TÓTH, 2015. 136/21. sz.; utóbbira: KÖBLÖS JÓZSEF: Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri

- Szentmihályfalvi Antal 1495. júl. 13. – 1507. júl. 13.
- Igali Kelemen v. Petrisevics N. kanonokok v. N. somogyi főesperes 1528. júl. 13.

21. Szent István protomártír oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1467. máj. 30. (VO 243. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyházban („sancti Stephani prothomartiris et sancti Gregorii confessoris altarium in prefata ecclesia nostra fundatorum” – VO 243. p.)

Birtokai: 1467-ben a jutasi Vízközben lévő rétje adatható. (VO 243. p.)

Egyéb: Egyedül 1467-es előfordulása ismeretes; sem az 1435-ös kincsjegyzékben, sem az 1556-os javadalomjegyzékben nem fordul elő. Feltehetően azonos a Szent István király oltárral.⁸³

22. Szűz Mária mennybemenetele oltár

Alapító: Szentmihályfalvi Antal kanonok (1495–1507)

Első előfordulás: 1508. nov. 15. (VO 318. p.)

Kegyúr: székesegyházbeli Krisztus Teste-oltár igazgatója (1556)⁸⁴

Elhelyezkedés: a Szent Ulrik-oltár „fölött” volt („novam fundationem nove Assumptionis Virginis Marie super altare sancti Uldarici” – VO 318. p.)

(C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)

Birtokai: –

Egyéb: –

Említi: MEZŐ, 2003. 398. p.

23. Szűz Mária mennybemenetele, Mindenszentek és Keresztelő Szent János fővétele oltár

Alapító: Polyáni (Somodori) János kanonok (1479–1494)

Első előfordulás: 1480. márc. 12. (VO 322. p.)

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: a székesegyház déli, kisebb v. alsó sekrestyéje mellett („Assumptionis Mariae ac Omnium Sanctorum, decolationis sancti Johannis Baptistae... iuxta ac secus sacristiam inferiorem meridiem” – VO 322. p.)

(A4 v. a4, esetleg A3 v. a3 sz.)

Birtokai: –

Egyéb: –

Említi: MEZŐ, 2003. 398. p. (A székesegyház két Szűz Mária-oltárát ismeri, azonban egyik közülük az altemplombeli.)

24. Krisztus Teste és Mindenszentek-oltár

Alapító: Kornis Mihály segedi főesperes (1473–1484)

Első előfordulás: 1483. dec. 15. (VO 267. p.)

Kegyúr: veszprémi székeskáptalan

Elhelyezkedés: a kórus oldalán, észak felől. („domino Michaeli Kornis et per eum altari Sacratissimi Corporis Dominici et Omnium Sanctorum in ecclesia

és pozsonyi káptalan adattárával. Bp., 1994. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.) 329/136. sz.

⁸³ A veszprémi pontifikálé sem emeli ki tiszteletét. SZIGETI, 1972. 7. p.

⁸⁴ Szk 328. p.

nostra Wesprimiensi supradicta iuxta et ad latus chori eiusdem ecclesie nostre a parte septemtrionali per ipsum de novo constructo.” – VOSuppl 450. p.) Egy 1486-ban kiadott oklevél már csak egyetlen titulussal Krisztus Teste-oltárként említi a stallum közelében. („altaris Corporis Christi in ecclesia Wesprimiensi penes stallum fundati” – VO 281. p.)

(B3 v. b3, de legvalószínűbb: B4 sz.)

Birtokai: 1483. dec. 15-én két jutasi nemes a Kornis Mihály segesdi főesperestől egy jutasi malom rendbehozatalára felvett kölcsön fejében a kanonok által emelt, székesegyházbeli Krisztus Teste és Mindenszentek-oltárnak kötelezték magukat búza beszolgáltatásra. (VO 267–268. p.) A következő évben, jún. 14-én, mivel az adósok egyike a vállalt kötelezettséget nem tudta teljesíteni, a jutasi malmot, illetve egyéb birtokai közül szántókat és réteket, valamint egy berényi szőlőt az oltárnak adományozott. (VO 273–274. p.) Nem sokkal később, aug. 21-én Gál veszprémi domonkos perjel a veszprémi Sárszegen lévő kúriás telkét, Jutason a Kétvízközben fekvő rétjét, illetve ugyanitt a Sárszeg-hegy Kádárta felé eső részén lévő 24 hold szántóját 40 forintért eladta Kornis Mihály főesperesnek, és rajta keresztül az újonnan létrehozott oltárnak. (VO 275. p.) 1486. jún. 15-én a jutasi Víztó nevű helyen lévő Nagyret szomszédságában lévő rétje adatolható. (VO 281. p.) 1513. nov. 11-én Körmenyi Balázs oltárigazgató saját javaiból tett hozzá az oltár javadalmához két szőlőt: egy paloznakit 32, és egy alsóörsit 28 forint értékben. (VOSuppl 482–483. p.)

Egyéb: Kornis Mihály főesperes, az oltár alapítója 1484. márc. 16-án kelt végrendeletében több oltárfelszerelést (liturgikus tárgyak, misekönyvek stb.), illetve készpénzbeli alapítványokat tett az oltár javára. (VO 269–270. p.) Az 1556-os javadalomjegyzék két önálló oltárként említi: a Krisztus Teste-kápolna (!) igazgatóságát a káptalan, a Mindenszentek-oltárát a püspök adományozta. (Szk 326–327. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 22. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p. (előbbieket a Szent György-kápolnában lévő Krisztus Teste-oltárral keverték); MEZŐ, 2003. 207. p.

oltárigazgatók:

- Gombai Gergely 1484. márc. 16. (VO 270. p.); 1484. márc. 21. (VOSuppl 450. p.); 1484. jún. 14. (VO 274. p.); 1484. aug. 21. (VO 276. p.)
- Körmenyi Balázs 1513. nov. 11. (VOSuppl 482. p.); kanonok 1522. dec. 4. (VO 337. p.), ekkor elcsereéli javadalmát Bikádi Ferencsel
- Bikádi Ferenc 1522. dec. 4. (VO 337. p.); 1523. febr. 4. (VO 338. p.)

25. Szentháromság-oltár

Alapító: Jenői Mátyás kanonok (1496–1528)⁸⁵

Első előfordulás: 1556.

Kegyúr: veszprémi székeskáptalan (1556)

Elhelyezkedés: –

Birtokai: –

Egyéb: Egyedül az 1556. évi javadalomjegyzékben szerepel.

Említi: MEZŐ, 2003. 485. p.

26. Szent Megváltó-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1556.

⁸⁵ „Rectoratus Sancte Trinitatis per magistrum Mathiam Ienew fundatus cum domo et vineis simul.” – Szk 327. p.; Jenői Mátyásra ld.: Szk 352–353. p.

Kegyúr: veszprémi székeskáptalan (1556)
 Elhelyezkedés: –
 Birtokai: –
 Egyéb: Egyedül az 1556. évi javadalomjegyzékben szerepel.
 Említi: MEZŐ, 2003. 392. p.

27. Mindenszentek-oltár

Alapító: –
 Első előfordulás: 1556.
 Kegyúr: veszprémi püspök (1556)
 Elhelyezkedés: székesegyház keleti oldalán (1556)
 (C4 v. C5 v. A4 v. B4 sz.)
 Birtokai: –
 Egyéb: Egyedül az 1556. évi javadalomjegyzékben szerepel.
 Említi: SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 338. p.

28. Elhunytak oltára

Alapító: –
 Első előfordulás: 1556.
 Kegyúr: veszprémi székeskáptalan (1556)
 Elhelyezkedés: –
 Birtokai: –
 Egyéb: Egyedül az 1556. évi javadalomjegyzékben szerepel.
 Említi: MEZŐ, 2003. 73. p.

II. A veszprémi székesegyház Szűz Máriáról nevezett altemplomának oltárai

29. Szűz Mária-oltár

Alapító: –
 Első előfordulás: 1304. febr. 19. előtt (VO 101. p.)
 Kegyúr: veszprémi székeskáptalan (1556)
 Elhelyezkedés: az altemplomban („altaris beate Virginis de cripta Wesprimiensis ecclesie” – VO 101. p.)
 (C4 v. C5 v. C6 sz.)
 Birtokai: –
 Egyéb: 14. század eleji eredetéről tanúskodik Márton fehérvári főesperes 1318 körülre keltezhető végrendelete (VO 43. p.), illetve Sebestyén somogyi (1340), később zalai főesperes (1341–1345 és 1360 között) kehely adománya, amelyet 1435-ben jegyeztek fel. (FEJÉRPATAKY, 1886. 568. p.)
 Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; ÁDÁM, 1912. 68. p.; MEZŐ, 2003. 398. p.; BALASSA-BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Jekmynus dékán, kanonok 1304. febr. 19. előtt (VO 101. p.)
- Mátyás prebendarius 1304. febr. 19. (VO 101. p.)
- Tamás presbiter 1318. (VO 43. p.)
- Tamás succentor 1343. jan. 14. (DL 40903.)
- János, Simon fia 1415. jan. 2. (MREV II. 378. p.), későbbi veszprémi örkanonok (1415–1435)

30. Szent Imre-oltár

Alapító: 1083. aug. 15. után

Első előfordulás: 1368. szept. 9.

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: az altemplomban („altari beati Emerici ducis et confessoris in cripta ecclesie nostre antedictae” – VO 149. p.; „altare sancti Emerici in eadem cripta” – FEJÉRPATAKY, 1887. 175. p.), a székesegyház déli oldalán (BEDY, 1934. 66. p.), székesegyház keleti oldalán (1556)

(C4 v. C5 v. C6 sz.)

Birtokai: Egy patvásári malomtelket adományozott az oltárnak Zsámboki László püspök (1358–1371) 1368. szept. 9-én. (VO 149. p.) 1467. jún. 1-én egy csopaki szőlőjét említi egy oklevél. (VO 246. p.) 1484. febr. 24-én az oltár a Veszprém megyei Szőlősön 27 hold rétet és szántót kapott adományként. (VO 268–269. p.)

Egyéb: –

Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 119. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Demeter 1486. jún. 11. (DF 262510.)
- Petri Miklós v. Julianus Merlini kanonok 1510. júl. 13. – 1527. júl. 13.
- Rezi Gál örsi prépost 1548. jún. 27. (BEDY, 1934. 66. p.)

31. Szent Miklós-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1381

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: az altemplomban (1435: „altare sancti Nicolai in eadem cripta” – FEJÉRPATAKY, 1887. 175. p.),⁸⁶ a székesegyházban („in ecclesia nostra Wesprimiensi prefata constructi” – VO 272. p.), székesegyház keleti oldalán (1556)

(C4 v. C5 v. C6 sz.)

Birtokai: 1484. máj. 25-én a veszprémi Sárszegen, a káptalani városrészben rendelkezett egy házhellyel (VO 272. p.; VOSuppl 450. p.), illetve augusztus 21-én Jutason a Kévízköz nevű helyen rétje volt a Szent Balázs- és a Szent Gerely-oltároké szomszédságában. (VO 276. p.)

Egyéb: 1399. szept. 28-án igazgatója tanúként jelen volt a Rakolupi Bereck nagyprépost elleni kereset ügyében hozott döntéskor. (VO 173. p.)

Többször említenek a források Szent Miklós-oltárt a székesegyházban, az altemplom megjelölése nélkül. Ezeket az említéseket jobb híján az altemplommal azonosnak feltételeztem. Sőt, 1467-ben ismert egy Szent Miklós-oltár, amelyet a Szent András apostol, Szent András és Benedek vértanúk, Szent Gál hitvalló és Mária Magdolna oltárral együtt az örkanonoki stallummal von össze Vetési Albert püspök.⁸⁷ 1490-ben Szent Péter katedrája és vértanú, valamint Szent Miklós hitvalló oltárra van adatunk. Ezeket különbözőnek tekinthetjük az altemplombeli Szent Miklós-oltártól, mivel mindhárom (Szent András, Szent Péter, illetve Szent Miklós) titulus szerepel az 1556-os jegyzékben. Utóbbi ese-

⁸⁶ Egyik kazuláját felhasználták Körmenyi Pál kanonok temetésére (akire származik), amelynek végrehajtója (Csanádi) Péter vikárius volt. Előbbi személyére az egyetlen forrás 1417-ből, utóbbi tisztségviselésre pedig 1434-es adatunk van. (1417: VO 196. p.; ill. 1434: BÓNIS, 1997. 2385. sz.)

⁸⁷ Ld. korábban: VO 241–245. p.

tében a biztosan altemplombeli Szent Imre-oltárral együtt nem jelölték annak kriptabeli elhelyezkedését.

Említi: BÉKEFI, 1907. 26. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 308. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Péter 1381. ápr. 26. (CD IX/5. 536. p.)
- Tamás 1384- ápr. 26. (DL 7074.)
- János, Lukács fia 1399. szept. 28. (VO 173. p.)
- László 1417. nov. 26. (VO 195. p.)
- Ósi László 1478. jan. 12. (HO V. 345. p.)
- Hajmáskéri Damján kanonok 1501. júl. 13. – 1525. júl. 13.

III. A veszprémi székesegyház Szent László-kápolnájának oltára

32. Szent László-oltár⁸⁸

Alapító: Himfi Benedek pilisi ispán és ősei⁸⁹

Első előfordulás: 1359. máj. 18. előtt.⁹⁰

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: a székesegyházban („altaris eiusdem sancti Ladislai regis in ecclesia cathedrali Wesprimiensi” – VO 225. p.), székesegyház nyugati oldalán (1556) – Az alaprajz, illetve az azon biztosan lokalizálható Szent György- és Szentlélek-kápolnák fekvése miatt kizárólag a székesegyház déli oldalán képzelhető el további kápolna.⁹¹

(a2, a3, esetleg a4 sz.)

Birtokai: Az alapító dotálta 1363. márc. 12. előtt a két darabban fekvő berénhidi szőlővel. (VeszpReg 560. sz.⁹²) 1412. ápr. 13-án háza a veszprémi káptalani városrészbe adatható. (VO 177. p.) 1471. aug. 24-én ugyanakkor már a veszprémi vár sziklája alatt, az ellenkező, nyugati oldalon volt. (VO 249. p.) 1453-ban Döbrönte Tamás pannonhalmi kommandátor, az alapító leszármazója új adományt kapott az uralkodótól az oltár egy vászolyi birtokára. (VO 225. p.) 1462. jan. 17-én a jutasi Izsóréten volt rétje (MEV 254. p.), 1484. máj. 25-én pedig az ugyancsak jutasi Sárszeghegyen szántóföldje. (VO 272. p.) 1522-ben Bucsó

⁸⁸ A források egyetlen kivételtől eltekintve oltárról beszélnek; kápolnáról egyedül az 1359-es, pápai udvarból származó búcsúengedély szól.

⁸⁹ A család adományairól az 1435-ös leltárban is olvashatunk: Debrentei Him fia Benedek (†1380) özvegye [Essegvári Dorottya, †1393] több adományáról. FEJÉRPATAKY, 1887. 176., 181. p. A családra: ENGEL, 1996. II. 100. p.; ENGEL, 2001. Him rokonsága, 2. tábla: Himfi.

⁹⁰ A forráskiadványban április szerepel. Javítva a szöveg alapján: „quintodecimo kalendas Junii”. MREV II. 182. p.

⁹¹ A katolikus lexikon is erre az oldalra helyezi: BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

⁹² = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium. Szerk.: Kristó Gyula – Blazovich László – Gécz Lajos – Almási Tibor – Kőfalvi Tamás – Tóth Ildikó – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – B. Halász Éva – Rábai Krisztina. I–XLVII. Bp.–Szeged, 1990–2017. (továbbiakban: AOkI.) 1363. 122. sz.

Simon berénhidi jobbágy végrendekezett az oltár számára egy mámai szőlőről.⁹³

Egyéb: Oltárigazgatója 1484. márc. 16-án Kornis Mihály segesdi főesperes végrendeletének egyik végrehajtója volt. (VO 270. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 23. p.; ÁDÁM, 1912. 69–70. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 211. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Fajszi Pál kanonok 1453. máj. 27. (MEV 171. p.)
- Péter 1471. máj. 31. (DL 45467.)
- Tamás 1484. márc. 16. (VO 270. p.)
- András 1532. (ETE II. 228. p.)
- Péter 1541. okt. 16. (ETE III. 557. p.)

IV. A veszprémi székesegyház Szentlélek-kápolnájának oltára

33. Szentlélek-oltár

Alapító: –

Első előfordulás 1358. aug. 27. után (AOkl 1358. 955. sz.)

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: A székesegyház északi oldalán (1503: „capella Sancti Spiritus ad latus ecclesie cathedralis Wesprimiensis a parte aquilonali constructa” – VO 305. p.; 1509: „ad latus aquilonare dicte ecclesie Wesprimiensis fundate” – VOSuppl 478. p.),⁹⁴ a székesegyház nyugati oldalán (1556)

(b2 sz.)

Birtokai: 1395. febr. 2-án a Veszprémvíze melletti veszprémi nyugati káptalani városrészben volt Mihály kóruspap, oltárigazgatónak telke. (VO 168. p.)

Első előtti forrásaink oltárról beszélnek, azonban már korábban tervbe vehették kápolna építését. Helyén kisebb, 11. századi bővítmény állhatott, melyet már a román korban elbontottak.⁹⁵ Jánoki Demeter püspök (1387–1392, 1395–1398) adományt tett a kápolna építésére, így például 4 könyvet adományozott erre a célra. 1447-ben továbbra is a kápolna építése volt napirenden: Szabadi Tamás éneklőkanonok és oltárigazgató egy breviáriumot vett el az e célból történő értékesítésre az oltár vagyonából. (FEJÉRPATAKY, 1886. 574. p.)

1503-ban itt gyűltek össze a kanonokok a somogyi tizedekkel kapcsolatos döntések elleni tiltakozásuk oklevélbe foglalása alkalmával. (VO 305. p.) 1510-ben szintén kanonoki gyűlés színhelye volt. (Szk 150. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 23. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; MEZŐ, 2003. 222. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Domonkos 1358. aug. 27. után (AOkl 1358. 955. sz.)
- Miklós 1371. aug. 9. (ZO II. 72. p.)
- Mihály karpap 1395. febr. 2. (VO 168. p.)
- Jakab 1435. (FEJÉRPATAKY, 1887. 184. p.)

⁹³ BUNYITAY VINCE – RAPAICS RAJMUND – KARÁCSONYI JÁNOS – KOLLÁNYI FERENC – LUKCSICS JÓZSEF: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. Bp., 1902–1912. (továbbiakban: ETE.) I. 75–76. p.

⁹⁴ Erre az oldalra helyezi: BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

⁹⁵ TÓTH, 1993–1994. 330–331. p., 11. sz. jegyz. (Vö. a bevezetőben említett II. építési fázis.)

- Szabadi Tamás éneklőkanonok 1447. (FEJÉRPATAKY, 1886. 574. p.)
- Dobszai Balázs kanonok 1495. júl. 13. – 1497. júl. 13.
[néhai Balázs kanonok 1509. ápr. 9. (VOSuppl 478. p.)]
- Szentgyörgyi János kanonok 1498. júl. 13. – 1528. júl. 13.

V. A veszprémi székesegyház Szent Márton-kápolnájának oltára

34. Szent Márton-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1417 előtt⁹⁶

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház nyugati oldalán (1556). Az alaprajz, illetve az azon biztosan lokalizálható Szent György- és Szentlélek-kápolnák fekvése miatt a székesegyház déli oldalán. A hosszház déli oldalához csatlakozó két román kori mellékteret azonban már a román korban átalakítják, felszámolják.⁹⁷

(a2 v. a3 v. a4 sz.)

Birtokai: 1485. aug. 5-én Csopakon rendelkezett egy szőlővel. (VO 279. p.) 1507. júl. 13-án Tommaso Bellorusso kormányzó, helynök és oltárigazgató⁹⁸ évi 1 forintos cenzusért birtokba vette a káptalantól az oltár számára átengedett házat a veszprémi Szent Margit-egyház közelében, a nyugati káptalani városrészben. (VO 313–315. p.)

Egyéb: Oltárigazgatóját, Adriánt 1438-ban szentszéki perben bíróság elé történő idézés végrehajtásával bízzák meg. (VOSuppl 392. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 24. p.; ÁDÁM, 1912. 70. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 253. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Adrián 1438. ápr. 28. (VOSuppl 392. p.)
- Tommaso Bellorusso gubernátor és vic. gen 1507. júl. 13. (VO 313–315. p.)

VI. A veszprémi székesegyház Szent György-kápolnájának oltárai

35. Szent György-oltár

Alapító: –

Első előfordulás: 1358. jún. 14. (VeszpReg 490. sz.)

Kegyúr: veszprémi püspök (1556)

Elhelyezkedés: székesegyház keleti oldalán (1556), a székesegyház északi oldalán⁹⁹

⁹⁶ Az 1435-ben felvett leltár szerint Domonkos fehérvári főesperes (1410–1417) egy breviáriumot hagyott a kápolna oltárának. (1410: ZsO II/7286. sz.; 1417: VO 196. p.) Adományozó volt még [Csitári] Miklós segesi főesperes (1413–1454) és Köröshegyi László kanonok „quondam succentor”. FEJÉRPATAKY, 1887. 177. p.

⁹⁷ Erre az oldalra helyezi: BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.; TÓTH, 1963. 130. p.; TÓTH, 1993–1994. 330. p., 11. sz. jegyz. A hivatkozott Turco-féle alaprajz (1569) pontatlan, értelmezését Tóth Sándor 1967–1973-as kutatásai megkérdőjelezi.

⁹⁸ Vö.: NEMES GÁBOR: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Folytonosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2018. 9–46. p.

⁹⁹ Erre az oldalra helyezi: BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.; GUTHEIL JENŐ: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.)

(II. sz.)

Birtokai: 1509-ben két misealapítványt tettek az oltár javára. Előbb április 9-én Beriszló Péter kommandátor és helynök – későbbi veszprémi püspök – néhai [Dobszai?] Balázs kanonok veszprémi sárszegi házát és egy csopaki szőlőt, (VOSuppl 478–479. p.), majd április 26-án Zádori Mátyás deák végrendeletében egy 40 forintos misealapítványt hozott létre, illetve két paloznaki szőlővel is gazdagította az oltár javadalmát. (VOSuppl 480. p.)

Egyéb: 1415. márc. 21-én oltárigazgatója tanúként volt jelen Pál fia Péter nagyprépost kiközösítésénél. (VO 183. p.) 1448. júl. 20-án rektora ismét tanú volt, amikor a káptalan örkanonokja az Emódi Pál nagyprépost elleni ügyben a püspök ítéletével szemben Esztergomba fellebbezett. (VO 219. p.) 1465-ben védőszentjének búcsúja adatolható. (VO 240. p.)

Említi: BÉKEFI, 1907. 21. p.; ÁDÁM, 1912. 69. p.; SZIGETI, 1972. 7. p.; MEZŐ, 2003. 92. p.; BALASSA–BARANYA, 2010. 138. p.

oltárigazgatók:

- Fábán 1363. dec. 16. (AOkl 1363. 646. sz.)
- Miklós 1370. okt. 14. (DL 101914.); 1375. máj. 3. (DL 91827.), 1376. ápr. 27. (DL 91825.); 1376. máj. 5. (DL 91828.); 1377. máj. 5. (DL 106182.)
- Gergely 1415. márc. 21. (VO 183. p.); 1417. nov. 26. (VO 195. p.)
- Mátyás 1435. (FEJÉRPATAKY, 1886. 569. p.)
- Lukács 1448. júl. 20. (MEV 111. p.); 1448. (MEV 118. p.)
- Mátyás 1478. jan. 12. (HO V. 345. p.)
- Miklós 1509. ápr. 9. (VOSuppl 479. p.) egyúttal a veszprémi székesegyház konzisztóriumú jegyzője; 1509. ápr. 26. (VOSuppl 480. p.)
- Petri Miklós v. Julianus Merlini kanonok 1510. júl. 13. – 1527. júl. 13.

36. Krisztus Teste és Szent Albert, Lőrinc, Sebestyén, Januarius és mártírtársaik oltár

Alapító: Vetési Albert püspök 1473. január 13. előtt. (VO 250–251. p.)

Első előfordulás: 1473. január 13. (VO 250. p.) Békefi alább hivatkozott munkájában első említését 1476-ra tette.

Kegyúr: –

Elhelyezkedés: Az oltár a székesegyház északi oldalán álló Szent Györgykápolnában, jobb felől állt.¹⁰⁰

(továbbiakban: GUTHEIL, 1977.) 74–85. p.; a kápolna helyzetéhez küln. 25., 32. és 33. sz. jegyz., amelyek a hivatkozott levéltári forrásokra utalnak. Vö. a Krisztus Teste és a mártírok oltárának helymeghatározásával.

¹⁰⁰ 1473. jan. 13.: „altare Sacratissimi Corporis Christi, sanctorumque Adalberti, Laurentii, Sebastiani ac [Ja]nuarii cum sociis suis martirum, quod ipse prelatus et dominus noster [sc. Albertus episcopus] colendissimus vivis ex marmoribus mire excisus in devota capella Sancti Georgii martiris etiam magnifice per eundem picturis et imaginibus illustratis fundavit et erexit” – VO 250–251. p. 1473. szept. 16.: „situm in capella Sancti Georgii in ecclesia Vesprimiensi” – VOSuppl 431. p. 1476. jan. 9.: „in capella beati Georgii martirii, que ad latus ecclesie Sancti Mchaelis archangelii in castro Wesprimiensi aquilonem versus est constructa” – VO 258. p. 1481. febr. 18.: „in capella Sancti Gergii martiris ad latus eiusdem ecclesie Wesprimiensis a parte quilonali constructa per ipsum dominum Albertum episcopum de novo fundato et dotato, ac in latere [dextr]o” – VOSuppl 445. p.

(II sz.)

Birtokai: 1473. jan. 13-án a székeskáptalan az oltárnak adományozta néhai társuk, Hadadi Demeter kanonok váralján lévő házát. (VO 251. p.) 1476. jan. 9-én Vetési püspök az oltárnak Füreden és Csupakon 2-2 szőlőt, Pókaföldön egy malmot és egy rétet, Jutason egy jobbágytelket és egy rétet adományozott. (VO 258–259. p.) 1481. febr. 18-án ugyancsak a püspök 40 forintért egy pókaföldi malomhelyet vásárolt magának és az oltárnak (VOSuppl 444–445. p., ill. megerősítése: uo., 446–447. p.),¹⁰¹ majd nem sokkal később, márc. 12-én az oltárnál az elhunyt püspökökért kedden mondandó szentmisékre Szentistvánban lévő malmát adta azzal a kikötéssel, hogy annak jövedelméből 20 mérő lisztet a Szent Ágnes-oltár igazgatója kapjon. (VO 265. p.) 1485. aug. 5-én Polyáni János kanonok, oltárigazgató elcserélte előbb az oltár egyik alsóörsi szőlőjét egy csopaki szőlőre (VO 279. p.), majd 1486. febr. 15-én egy másik alsóörsi szőlőt egy újabb csopaki szőlőre. (VO 279–280. p.) 1494. aug. 4-én egy nemes, Kövesi Mihály adományából újabb szőlőhöz jutott Csupakon az oltár. (VO 298. p.) 1513. jan. 24-én az oltárigazgatóság legalább kétszobás házában („in domo rectoratus altaris Corporis Christi in capella Sancti Georgii ad latus ecclesie Wesprimiensis fundati in stuba maiori”) állítottak ki közjegyzői okiratot. (VO 321. p.)

Egyéb: A Szent György-kápolnában álló oltár 1473. szept. 16-án búcsút nyert. (VOSuppl 431. p.)

Említi: MEZŐ, 2003. 207. p. (Krisztus Teste – a székesegyházbelit is ismeri.), 230. p. (Lőrinc), 160. p. (Januarius), 390. p. (Sebestyén)¹⁰²

oltárigazgatók:

- Polyáni János kanonok 1480. márc. 21. (VO 321. p.); 1486. febr. 15. (VO 279. p.); 1494. aug. 4. (VO 298. p.); örkanonok: 1498. júl. 7. (VO 304. p.)
- Szentgyörgyvári (Szentgyörgyi Vince) Mátyás kanonok¹⁰³ 1513. jan. 24. (VO 321. p.)

Az oltár nem azonos a székesegyházban álló Krisztus Teste és Mindenszentek-oltárral. A Szent György-kápolnában lévénél minden esetben megjegyezték az oklevelekben, hogy az a kápolnában található, a Mindenszentek oltárral kapcsolatban pedig annak székesegyházbeli elhelyezkedését említették a források. Mindkét oltár alapítója ismert továbbá: a kápolnabélit Vetési Albert püspök alapította 1473-ban vagy nem sokkal korábban, a székesegyházbeli Krisztus Teste és Mindenszentek-oltár fundátora pedig Kornis Mihály segesdi főesperes volt.¹⁰⁴ Az oltárigazgatók személye is különböző: a kápolnabéli oltáré Polyáni János kanonok 1480 és 1498 között, míg a székesegyházié Gombai Gergely volt 1484-ben.¹⁰⁵

Felmerült, hogy a 16. század középső harmadának időszakában a gyakori ostromok következtében a Szent György-kápolnát olyan súlyos károk érték, hogy felszerelését és oltárait a székesegyházban helyezték biztonságba. Ez a feltevés abból indul ki, hogy az 1556-ban készített javadalomjegyzék nem tesz említést a

¹⁰¹ Vö. VO 256–257. p.

¹⁰² A veszprémi pontifikálé kapcsán kiemelik, hogy Szent Lőrinc különösebb tiszteletének nincs helyben nyoma. SZIGETI, 1972. 7. p.

¹⁰³ Szentgyörgyvári Mátyásra ld.: Szk 374. p. A Szent Balázs-oltár igazgatója 1502-ben.

¹⁰⁴ Vetési-alapítására: VO 250–251., 256–258. p.; Korniséra: VO 272., 276. p.; VOSuppl 450. p.

¹⁰⁵ Polyánira: VO 303–305., 321. p.; Gombaira: VO 277–278. p.

kápolnának a székesegyháztól elkülönülten álló helyzetéről. Az itt található Szent György-, illetve a Krisztus Teste (és a mártírok) oltárai a felsorolásban a székesegyház többi oltárával vegyesen fordulnak elő: előbbi a püspöki adományozásúak között a szentélytérben (keleti részben), míg utóbbi a kanonokok kegyurasága alá tartozóan szűkebb helyének említése nélkül.

Ez a feltételezés azonban több ponton is vitatható. Az előbb láttuk ugyanis, hogy a Kornis Mihály alapította, a székesegyházban a kórus mellett, a stallumok közelében álló Krisztus Teste és Mindenszentek-oltár nem azonos a Vetési Albert püspök által a Szent György-kápolnában alapított Krisztus Teste és Szent Albert, Lőrinc stb. tiszteletére szentelt oltárral. Az 1556-os javadalomjegyzékben balszerencsénkre csupán az egy titulú Krisztus Teste-kápolna, illetve a szentélybeli Szent György-oltár és a Mindenszentek oltára szerepel. A mártírok neveire szentelt oltár ebben az összeírásban nem található. Kézenfekvő magyarázat lenne a székesegyházba behozott egykori Szent György-kápolna oltárainak szentélyben történő elhelyezésére és püspöki adományozására, ha a mártírok oltártitulusa Mindenszentekre (altare omnium sanctorum), esetleg Elhunytak vagy Halottak (altare defunctorum) nevére változott volna, azonban ez hagiográfiailag nem alátámasztható. (Ez esetben a kanonokok által adományozható, 1556-os Krisztus Teste-oltár megfeleltethető lenne a Kornis-féle kanonoki alapításnak.) Bár a javadalomjegyzéket Sopronban, négy évvel a vár oszmánok által történt bevétele után, készítették az életben maradt kanonokok, nincs okunk feltételezni, hogy ne emlékeznének pontosan a javadalommal is járó oltárok és igazgatóságuk titulusaira. Mindez azt jelenti, hogy az 1556-os javadalomjegyzék Mindenszentek-oltárának ez az egyetlen ismert említése, illetve a Szent György-kápolnában lévő Krisztus Teste és Mindenszentek-oltár a 16. század közepére megszűnt e néven létezni.

Kitekintés: a 18–19. századi székesegyház oltárai

Az 1723-ban felszentelt háromhajós, altemplomos, karzat- és keresztház-szerű bővítmény nélkül, a szentélyhatár elrendezésének átalakításával újjáépített barokk székesegyházban középkori elődjéhez képest lényegesen kevesebb oltárt helyeztek el. A korábban különálló Szent György-kápolnát és a székesegyház többi kápolnáját nem építették újjá. A sekrestyék alsó szintje alkalmas lehetett ugyan kápolnának, a déliben azonban Padányi Bíró Márton síremléke kapott helyet 1762-ben; az északi funkciója nem ismert. A többször átalakított barokk oltárok templombeli helyzete a fennmaradt fotóalbumnak köszönhetően 1907-es állapotukban ismert. Összesen nyolc oltár volt az ekkor lebontásra ítélt székesegyházban; érdekes ezek patrocíniumait és elhelyezkedését összevetni az előzményekkel. A főoltáron természetesen Szent Mihályt tisztelték. Az északi mellékszentélyben (B4 szelvény) Szent György, az északi mellékhajó falán Szent Imre (B3 sz.) és Nepomuki Szent János (B2 sz.) tiszteletére szentelt oltár állt.¹⁰⁶ A déli mellékszentélyben a Szent Kereszt (A4 sz.), a mellékhajó déli falán pedig Mária mennybemenetele (A3 sz.) és Szent Anna oltára (A2 sz.) helyezkedett el.¹⁰⁷ Az altemplom Szűz Mária titulusa nem változott.¹⁰⁸

Ezek alapján a következő megállapítások tehetők. A főoltár és az altemplom patrocíniuma változatlan maradt a középkor után. Két új titulust

¹⁰⁶ Centenárium album, 2010. IV., VI. és V. tábla., átnézeti kép: XX. tábla.

¹⁰⁷ Centenárium album, 2010. II., III. és VII. tábla, átnézeti kép: XVIII. tábla.

¹⁰⁸ Centenárium album, 2010. XXIII. tábla.

találunk a barokk templomban: Nepomuki Szent Jánosnak 1729-ben történt szentté avatása folytán nyilvánvalóan nem lehetett középkori oltára, Szent Annát pedig az egyházmegye védőszentjeként Volkra Ottó püspök (1710–1720) idejétől tartják csupán számon.¹⁰⁹

A Szent Imre és Mária Mennybemenetele oltárnak voltak középkori előzményei, ahogy a két mellékszentélyben vagy oldalkápolnában lévő oltároknak is. Ez utóbbiakat – Szent György és Szent Márton tiszteletére – Padányi Biró Márton püspök (1745–1762) emeltette 1754-ben. Utóbbi később Szent Kereszt titulusúra változtatták.¹¹⁰ Az ismert megkötés – egy templomban egy szentnek csak egy oltára állhatott – azt is jelentette, hogy a 18. század közepén egyik, azonos titulusú középkori kápolna sem létezett már, ahogy ezt az építéstörténeti kutatások is megállapították. A Padányi-féle kápolnalapítások titulusaiban megegyeznek az egykori középkori kápolnákkal: a Szent György-kápolna az északi oldalon, míg a Szent Márton titulusú a déli oldalon állt. Csábító feltételezés tehát arra gondolni, hogy a 18. század közepén még tisztában lehettek a középkori kápolnák helyzetével és titulusával, és igyekeztek azokat az újak patrocíniumának kiválasztásánál követni.¹¹¹ Ezt a logikát követve pedig a középkori Szent Márton-kápolna helyzetét is szűkíthetjük (a déli oldalra, esetleg az a4-es szelvényre), amiből következhetne, hogy a Szent László-kápolna pedig az a3-as vagy az a2-es szelvényben lehetett.

Szent Imre oltára a középkorban az altemplomban volt, a barokk időszakban az északi mellékhajó középső részén kapott helyet. A Mária mennybemenetele oltár 1552 előtt a „Szent Ulrik oltár fölött” volt, amelyről tudható, hogy a szentélyben állt; újkori helye a déli mellékhajó középső harmadába került. E két oltártitulus a hagyományokon túl egyúttal illeszkedik a barokk ikonográfiai koncepcióba is. Ekkor ismét hangsúlyossá vált a püspökség rangját megalapozó szentistváni eredetre történő hivatkozás, aminek része volt a Szentkorona felajánlása Szűz Máriának, Szent Imre veszprémi fogadalma itt, Mária mennybemenetele stb.

A nyolc újkori oltár esetében tehát éppen ezek feléről, négyről állapítható meg, hogy templombeli helyük közel megegyezett középkori helyze-

¹⁰⁹ KÖRMENDY JÓZSEF: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. (1665–1720) Veszprém, 1995. (A veszprémi egyházmegye múltjából 16.) 61. p.

¹¹⁰ ÁDÁM, 1912. II. 71. p.

¹¹¹ A történeti emlékezet azonban néha megbicsaklott. Az egykori püspöki palotához tartozó Gizella-kápolna eredeti titulusa már a 18. században sem volt ismert: „A kétszintes kápolna csodamód épen maradt a török kor folyamán. A XVIII. században a földszinti helyiséget a szomszédos ház pincéjeként használták, s számon tartották igen régi voltát. Hol Szt. György, hol Szt. Imre kápolnának nevezték (ezt vagy a fölötte lévőt) annak emlékeképpen, hogy tudták: Imre herceg Veszprémben, a Szt. György-kápolnában tett szüzességi fogadalmat. S mert a székesegyháztól északra fekvő Szent György-kápolna nyomtalanul elpusztult, a becses emlékekkel ezt az épületet azonosították.” DÁVID FERENC: A Gizella-kápolna Veszprémben. (1766–1938) In: Tanulmányok Csatka Endre emlékére. Szerk.: Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron, 1996. (A Soproni Múzeum kiadványai, 2.) 219–224. p., 221. p. Hasonlóképpen írt korábban a középkori Veszprém monográfiája is. Vö.: GUTHEIL, 1977. 71. p.

tükkel. Kettő közülük, az altemplomi Szűz Mária, illetve a főoltáron Szent Mihály pozíciója megegyezett korábbi elhelyezkedésével, kettő pedig – Szent György és Márton azok közelébe került. Feltűnő, hogy a korábban kiemelt szerepű patrocíniumú Szent György- és Szent Kereszt-oltárok a barokk templomtérben is kiemelt helyre, a mellékszentélyekbe kerültek.

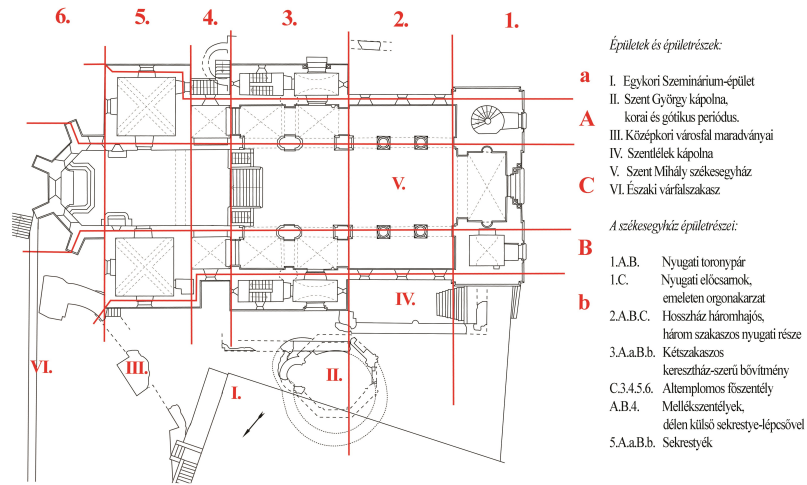
Zárszó

A fentiekben összegeztem a veszprémi Szent Mihály-székesegyház középkori oltáiról az írott források alapján tudhatókat. Megkíséreltem az oltárokat a bazilika alaprajzán lokalizálni, azonban látható, hogy továbbra is szerfelett bizonytalan néhányuk elhelyezkedése. A főszentély – emelt szentély és altemplom –, valamint a hosszház határa a 11. századi építéstől fogva a középkor folyamán végig a keresztház középvonalánál húzódott. Ezen a vonalon létesülhetett a Vetési püspök-féle szentélyrekesztő is. A C3 szelvény ezáltal megoszlik, ami szempontunkból azt jelenti, hogy a szentélyrekesztőhöz kapcsolódó, az 1556-os javadalomjegyzékben az oltárok keleti-nyugati pozíciójának határa is itt, és nem a C3-C4 szelvények vonalában keresendő. A főszentélyhez csatlakozó mai – barokk sekrestyék – szintén többszintes, gótikus előzményei eleinte nem nyíltak egybe az altemplom terével, sekrestye- és levéltár-funkciók mellett itt ugyancsak lehetőség nyílhatott oltárok, és ezzel párhuzamosan oltárigazgatóságok létesítésére.¹¹² Úgy tűnik továbbá, hogy a két mellékszentély alsó tere (A4 és B4) azonban kezdettől közlekedési célokat szolgált, kevésbé valószínű itt szentségimádásra alkalmas tér. Az egyes oltárok elhelyezkedésénél figyelembe kell venni, hogy a keresztház (3a – 3b szelvény) feltehetően karzattal rendelkezett, ahol oltárokat is elhelyezhettek. Falkutatás és régészeti feltárás alapján számolni kell továbbá mindkét mellékhajó két keleti szakasza előtt egy román korban épült és hamar elbontott melléktérrel (a2, b2 szelvény). Közülük az északi helyén épült fel később a Szentlélek-kápolna valamivel nagyobb alapterületen, és a nyugati torony északi falához csatlakozott. A déli mellékhajó első nyugati szakasza mellett egy további, 11. századi melléktér állt (a1 szelvény). Ezek újabb oltárok elhelyezésére nyújtottak lehetőséget, még akkor is, ha figyelembe vesszük azt, hogy ezeket az Árpád-kor vége előtt elbontották, és az Anjou-korban nem állt ezeken a helyeken építmény. A székesegyház középkori, nyugati építménye kevésbé ismert, de toronyaljban, karzaton itt sem zárható ki oltár elhelyezése. Feltételezéseinket további régészeti megfigyelések, szerencsés esetben feltárások és leletek pontosíthatják.

Az oltárigazgatók személyének meghatározása révén a középkori veszprémi egyházi társadalom alsó rétegének vizsgálatához olvashatók adalékok a szövegben, amelyet a későbbiekben vizsgálandó székesegyházi személyzet – alolvasó-, alkántor- és alórkanonokok, valamint a karpapok, illetve a püspöki székvárosi plébániák plébánosainak sora – egészít majd ki.

¹¹² Vö. A 23. számú, Szűz Mária mennybemenetele-oltár elhelyezkedésére vonatkozó megjegyzéssel: „iuxta ac secus sacristiam inferiorem meridiem” – VO 322. p.

FÜGGELÉK

A középkori veszprémi Szent Mihály-székesegyház helyszínrajza.¹¹³

(Karlinszky Balázs)

¹¹³ FÜLÖP–SIMON, 2011. 257. p. (19. ábra.)

Szociális gondoskodás az iszlámban a magyarországi közösségek példáján keresztül

A szociális gondoskodás a mai napig szoros összefüggésben áll a vallással, ami nem meglepő, hiszen a világ majdhogynem összes vallási tanításának, ha különböző arányban is, de szerves részét képezi az elesettek megsegítésére való törekvés és a rászorulókat iránti empátia ösztönzése a hívekben. A három nagy ábrahámiai vallás, a kereszténység, a zsidóság és az iszlám szentírásai egész fejezeteket szentelnek a szegénygyámolításra való ösztönzésnek, melyben a legnagyobb motiváló erő a mennyei jutalom ígérete. Jézus is efféleképpen buzdítja tanítványait Lukács evangéliumában: „Ha nem ha vendégséget rendezel, szegényeket, nyomorékokat, sántákat, vakokat hívjál meg, és boldog leszel, mert nincs miből viszonzniuk. Te pedig viszonzásban részesülsz majd az igazak feltámadásakor.” (Lk. 14,13–14.) A Tóra pedig így fogalmaz: „Amikor földet termését learatjátok, ne arassátok le egészen a mező széléig, és az aratás közben elhullottat ne szedjétek föl. Hagyd ott azokat a nyomorultnak és a jövevénynek. Én, az ÚR, vagyok a ti Istenetek!” (3Móz. 23,22.) A jelen tanulmányban tárgyalt iszlám vallás központi tanításait tartalmazó szent könyvben ezt olvassuk a szegények megsegítéséről: „Aki állhatatosak imájukban, és akiknek vagyonából elismert rész illeti a kéregetőket és a kifosztottakat [...], azok megbecsülteként a kertekben lesznek.” „Ne adományozz felhánytorgatva, többet várva!” „S enni adnak az ételből – holott szeretik azt – a rászorulóknak, az árvának és a fogolynak. »Csupán Allah arcáért adunk enni nektek, nem akarunk tőletek sem jutalmat, sem pedig köszönetet. Mi bizony egy Urunktól eredő komor és végzetes naptól félünk.«”¹

A hazánkban működő szeretetszolgálatok közül a szociális szférában laikusok számára is ismeretes lehet a Baptista Szeretetszolgálat, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Katolikus Karitás, az Ökomenikus Szeretetszolgálat, a Magyar Református Szeretetszolgálat, a Hit Gyülekezete Szeretetszolgálata, valamint az Evangélikus Egyházhoz tartozó Oltalom Szeretetszolgálat. A keresztény karitás sokrétűsége Magyarországon nem véletlen, hiszen a kereszténység központi szerepe hazánkban tagadhatatlan.

Azonban mindig is voltak olyan vallási mikroközösségek, melyek hosszabb-rövidebb ideig megvetették a lábukat az ország területén. Ezek között akad olyan, amelynek a századvég előtt semmilyen hagyománya nem volt hazánkban, például a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége vagy a Tan Kapuja Buddhista Egyház, de e dolgozat témája egy olyan vallás szociális tevékenységét fedi le, amely történelmünk során számottevő kulturális örökséget hagyott ránk.

A muszlim egyházak szakértői által megközelítőleg negyvenezres lélekszámra becsült² hazai muszlim közösség és az őket egybefogó három

¹ Kegyes Korán. Szerk.: Dr. Adel Ahmed Alsabahi. Ford.: Karasszon Attila. Bp., 2004/1425. 70:23–25,35.; 74:6.; 76:8–10.

² Magyarországon hány főre tehető az iszlám hívők száma és a többség síita, vagy szunnita? In: Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja: www.islam.com/ Kérdés, válasz / Általános kérdések. – 2017. május.; Interjú Sulok Zoltánnal

muszlim felekezet, a Magyar Iszlám Közösség, a Magyarországi Muszlimok Egyháza és az Iszlám Egyház, valamint az iszlámhoz köthető karitatív tevékenységet folytató intézmények közül a Dialógus Platform Egyesület szociális gondoskodással összefüggő működését kutattam abból a célból, hogy feltérképezhessem, hogyan tud megvalósulni az iszlám szociális parancsolata egy nem muszlim országban.

Ez a szociális parancsolat pedig nem más, mint az iszlám öt alappilére közül a harmadik, a zakát, vagyis az ínségadó. Adó lévén ez egy intézményszerű formája a szegénygyámolításnak, melyet a legtöbb vallás erkölcsi kötelességnek tekint. Nagyfokú szociális érzékenységről és egyben államszervezői képességről árulkodik a szegények közpénzből való megsegítésének ez a valláserkölcsi alapú megszervezése.

Mielőtt részletezném, amit a zakátról érdemes tudni, egy fogalmi tisztázásba bocsátkoznék. Alamizsna, adomány, jótékonyosság, adó – főleg ezek azok a fogalmak, melyek az adakozás kapcsán felmerülnek, és a zakát mindezeket együttesen foglalja magában.³ Viszont különböző helyzetekben más megítélés alá esnek. Például a börtömbörtetés (a Ramadán utolsó napja) idején, aki az ünnepi ima előtt kiadja a saját és a felelőssége alá tartozók étkeztetési szükségletein túli élelmét a szegényeknek, annak ez elfogadott zakának fog számítani; aki viszont az ünnepi ima után adja ki, annak ez már egyszerű adományként (szadáka) lesz elkönyvelve Allahnál.⁴ Más súlya van tehát a szervezett és a spontán adakozásnak.

Mivel Mohammednek mindenképpen meg kellett nyernie a módosabb rétegeket az iszlám ügyének, hogy az tért hódíthasson az Arab-félszigeten, ezért a jótékonyosságra vonatkozó parancsolatokat is úgy kellett megfogalmaznia, hogy annak ők is meglássák a hasznát, nemcsak az üdvösség, hanem az evilági gyakorlatiasság szempontjából is. Míg a bibliai tized, tehát a javak egytizedének az egyház részére történő beszolgáltatása mindenkire vonatkozik (vö. 3Móz. 27,30.), addig a zakát fizetése csupán azon muszlimok számára kötelező, akiknek van olyan vagyona, amely egy holdév (hidzsri) eltelte alatt folyamatosan a küszöbérték (nizáb) felett volt, ami aranyban mérve 85 gramm 24 karátos aranyat jelent.⁵ Ha a vagyon értéke a saját nyeresége által gyarapodott, úgy azt is hozzá kell tenni az ínségadó kiszámításához, ami a huszadrész fele, vagyis 2,5 %. Nem róható ki ugyanis zakát olyan vagyonra, amely természetéből fakadóan nem gyarapszik, így például ingatlanra (kivételez az annak kiadásából vagy eladásából származó jövedelem), lakberendezésre, háttas állatra (autóra) sem.⁶ Az iszlám értelmesei az ezüstön, aranyon és pénzen túl zakátra kötelezhető tulajdonokat pedig a következő csoportokba sorolják, melyekre jellegükénél fogva sajátos szabályozások érvényesülnek: állatállomány, mezőgazdasági vagyon, kereskedelmi árucikk, méz, ásványkincsek és egyéb hasznot hozó dolgok

(Magyarországi Muszlimok Egyháza) Budapest, 2017. szeptember 16. (továbbiakban: Sulok-interjú, 2017.)

³ A zakát (adakozás). In: Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja: www.islam.com / Az iszlám pillérei. – 2017. május.

⁴ A börtömbörtetés megszakításának adománya (zakátul-fitr). In: Uo.

⁵ SHUBAIL MOHAMMED EISA: Az adakozás könyve. A börtömbörtetés könyve. Bp., 2014. (továbbiakban: SHUBAIL, 2004.) 27. p.

⁶ Uo., 20. p.

(például bérebe adott lakás).⁷ Egy ilyen gyakorlatias megfogalmazás után el se lehetne titkolni, hogy az iszlám kinyilatkoztatás egy kereskedő tollán keresztül jött erre a világra.

Mivel napjainkban a muszlimok vagyona is főleg pénz vagy ahhoz mérhető vagyontárgyak formájában van, ezért a zakát kiszámítását az arany tőzsdei árfolyamához mérik.⁸ Mellékesen hozzáteszem, hogy ha csak a közelmúltat nézzük, ebben az árfolyamban igen nagy ingadozás figyelhető meg. 2005 és 2012 között ugyanis a gazdasági világválság hatására ~400-ról majdhogynem ~1900 USD/unciára ugrott,⁹ így ez jelentősen befolyásolta a zakát értékét is.

Az muszlim egyház kizárólag társadalmi egyenlőtlenségek kompenzálására továbbíthatja a hívek hozzájárulását. Az iszlám társadalombiztosítási rendszere tehát e tekintetben egy vallási köntösbe bujtatott változata a jóléti társadalom modelljének, mivel a feltételek egyenlőségének a megteremtése a célja, ugyanakkor az ebben való szerepvállalás a jövedelem és vagyon mértékével egyenesen arányos. De nem egyezne a valósággal, ha az iszlámot egyfajta szocialista teokráciának tartanánk, jóllehet a muszlim többségű országokban a zakátot általában beépítik a személyi jövedelemadóba és az állam kötelességévé válik annak szétosztása.¹⁰

A zakát jogosultjait szintén részletesen taglalja a muszlim szociális jogrendszer. Szegénynek minősíti mindazokat, akik nem képesek a mindennapi létfenntartó szükségleteiket kielégíteni, és a zakátból pontosan annyi jár nekik, amennyi ezt a hézagot betölti. Továbbá rokkantsági támogatásként is adható, amennyiben az egyén olyan sérülést szenved, amely után nem képes munkavégzésre. Ugyanakkor a munkavégzésre alkalmas szegények, akik nem törekednek helyzetük jobbításán, és a zakáton élőködni, vagy kéregetnek, holott tudnának dolgozni, ők kiesnek a jogosultak kategóriájából.¹¹ Tehát megfigyelhető az iszlám törekvése a koldulás megszüntetésére.

Folytatván a sort, a szegényeken és rokkantakon kívül jár a juttatás mindazoknak, akik valamely gyógyíthatatlan betegségben szenvednek, valamint azoknak a börtönviselt muszlimoknak is, akiknek nincsen hozzátartozójuk, aki támogatná őket – így a zakát hozzájárul a társadalomba való reintegrációjukhoz. Részesülhetnek belőle azok is, akik adósságukat nem képesek saját erőből törleszteni, továbbá a fiatal házasulandók, végül pedig az átutazók és jövevények, valamint az őket befogadó gazda is élvezheti a muszlim társadalombiztosítás előnyeit.¹²

⁷ Uo., 22–35. p.

⁸ Segítség a zakát kiszámításához. In: Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja: www.iszlam.com / Az iszlám pillérei. – 2017. május.

⁹ Az arany 1270 dolláros szintig mehet – de vigyázat, maradna a medvepiac. In: *Árfolyamfigyelő*, 2015. május 22. Online: www.arany-arfolyam.hu / Hírek – 2017. szeptember. 1 uncia = 28.34952 gramm

¹⁰ Interjú Tóth Istvánnal és Kovács Miklóssal (Magyar Iszlám Közösség), Budapest, 2017. 05. 17.

¹¹ SHUBAIL, 2004. 46. p.

¹² Uo., 18. p.

Érdekes a zakát szó gyöke is, ugyanis ez az arabban megegyezik a tisztaság, gyarapodás, áldás és dicséret szavak gyökével,¹³ ami egyrészt az érte járó túlvilági jutalomra, másrészt pedig a lelki és egzisztenciális állapotra gyakorolt jótékony hatására utal. A lelki megtisztulás az iszlámban szoros összefüggésben áll a szolidáris cselekedetekkel, amit a következő Korán-idézet is kifejez: „Vegyél javaikból szadaqát, hogy tisztátalanságukat megszüntesd és [a vétkeiktől] megtisztítsd őket (tuzakki him) azzal.” (9:103.)

Visszatérve a hazai közösségek kutatásához, fő kérdésem az volt, hogy a magyarországi muszlim mikroközösség is aktívan végrehajtja-e az iszlám szociális parancsolatát, és méretével arányosan, de hasonlóképpen működik-e, mint más olyan nem muszlim európai országban, ahol hangsúlyosabb az iszlám jelenléte.

Második hipotézisem a migrációs válság kapcsán merült fel, ugyanis ennek a sajátos társadalmopolitikai krízisnek az áldozatai többségében muszlim országokból vándorolnak Európába,¹⁴ és jó páran közülük szociális gondoskodásra is szorulnak. Ebből kifolyólag az volt a felvetésem, hogy ez a helyzet lehetőséget adott annak, hogy a magyarországi muszlim közösségek szociális tevékenysége láthatóbbá váljék, szélesítve ezzel a hazai és nemzetközi segítségnyújtó szervezetekkel való kapcsolatukat. Külön kíváncsi voltam arra, hogy ha egy ilyen válság közepette, amikor a megszokottnál intenzívebben artikulálódnak az iszlámmal kapcsolatos előítéletek, vajon milyen hatása van annak, ha a muszlim karitatív tevékenység a társadalmi látómezőbe kerül.

A 2015-ben tetőpontjára hágott menekültválság és az azzal egy időben sűrűsödő terrorcselekmények által kiváltott sajtóvisszhang miatt az iszlám a nyugati kultúrkör közgondolkodásában a perifériáról beljebb csúszva rendszeresen előhúzó témává vált a kiskocsmáktól az egyetemekig. Ebből kifolyólag a muszlimokkal legfeljebb a kebabosnál találkozó kelet-európai átlagpolgár is kénytelen képet és véleményt kialakítani arról a közösségről, amely a fejlettebb nyugat-európai országok nagyvárosaiban egész negyedek arculatát határozza meg.

Ha a történelmünket nézzük, az iszlám korántsem idegen számunkra.¹⁵ Ami jelenleg itt működő közösségek szempontjából lényeges történelmi pillanat, az annak a törvényeknek a hatályba lépése, amikor Magyarországon - az első világháborús török-magyar szövetségnek köszönhetően - elismertnek nyilvánították az iszlám vallást (1916. évi XVII. törvények az iszlám vallás elismeréséről), ami azt jelentette, hogy a jövőben alakulandó muszlim vallásfelekezetekre ugyanazok a szabályok irányadók, mint amelyek a már bevett felekezetek esetében érvényesek. Tehát imaházat, egyházi, oktatási és jótékonyági alapítványt, intézetet, illetve az oktatásügyi törvényeknek megfelelően működő iskolát, kisdóvót és gyermekmenedékházat létesíthet, egyházi adót szedhet, fegyelmi eljárást indíthat tagjai ellen. Továbbá a magyar törvényeket és a közérkölcstiszteletet nem sértő hitelveket vallhat és istentiszteletet celebrálhat, valamint elnevezése nem

¹³ Uo., 13. p.

¹⁴ DE GUTTRY, A. - CAPONE, F. - PAULUSSEN, C.: *Foreign Fighters under International Law and Beyond*. Hága, 2016. 507. p.

¹⁵ Ld. erről részletesen: UDVARVÖLGYI ZSOLT: *Az iszlám története Magyarországon*. Bp., 2009. (továbbiakban: UDVARVÖLGYI, 2009.)

bírhat faji, nemzetiségi vagy a már bevett felekezeteket sértő jelleggel. Fontos még az a kitétel, hogy az egyházközségi előjárója kizárólag kifogástalan erkölcsű magyar állampolgár lehet (1895. évi XLIII. évi törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról 1. §, 9. §, 10. §, 13. §), ugyanis emiatt húzódtott el az első magyar iszlám felekezet megalakulása, mert az e tisztségre pályázó Abdul Latif állampolgársága török volt.¹⁶

A történelem viharai és a kommunizmus vallásellenes ideológiája miatt egészen 1988. augusztus 15-ig kellett várni az első hivatalosan elismert magyarországi muszlim felekezet, a Magyar Iszlám Közösség megszületéséig, melyet dr. Mihálffy Balázs alapított, és Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke hagyott jóvá¹⁷ a fent említett törvénycikkekre hivatkozva.

Magyarországon jelenleg két bejegyzett muszlim egyház, a Magyar Iszlám Közösség, valamint a Magyarországi Muszlimok Egyháza és egy egyesületként működő közösség, az Iszlám Egyház létezik, melyeknek közös gyökere az 1988-as időpont, mivel az újabb alapítású felekezet maga minden esetben az eggyel régebbiből kivált közösség.

A fent megnevezett három közösség mecseteiben lehetőséget kaptam, hogy a vezetőségnek feltegyem a szociális gondoskodást érintő témákkal kapcsolatos kérdéseimet, melyek a konkrét szociális tevékenységeken túlmenően kitértek a menekültválsághoz való hozzáállásra, a zakát rendszerére, a muszlim és nem muszlim családtagok közötti viszonyra, a muszlim diákok iskolai helyzetére, a magyarországi és külföldi, muszlim és nem muszlim karitatív szervezetekkel, egyházakkal és alapítványokkal való kapcsolatukra. A mecseteken kívül pedig a török Fethullah Gülen mozgalomhoz kötődő Dialógus Platform Egyesületet kerestem fel, melynek karitatív és kulturális tevékenységeire kérdeztem rá.

A hazai muszlim szervezetek jellemzése

1. A Magyar Iszlám Közösség (MIK)

A közösségben (MIK) Tóth István alelnökkel és Kovács Miklós (Ahmed) imámmal készítettem interjút. A közösség vezetését Mihálffy után Bolek Zoltán (Szultán) vette át, és székhelye jelenleg Budapesten, Zugló külterületén, a Paskál utca 60. szám alatt található egy nyugodt kertvárosi részen, ahova 2017 tavaszán (a hivatalos megnyitó március 31-én volt) költöztek a Róbert Károly körút 104. alatti Iszlám Centrumból, hogy a jelenlegi hívőlélekszámot befogadni képes mecsetet hozzanak létre az újonnan vásárolt ingatlanból. A mecsetet Durics Hilmi Huszeinről, a Horthy-korszakban tevékenykedő bosnyák származású budai főmuftiról nevezték el, aki nem mellesleg a Rongyos Gárdában is harcolt.¹⁸ A Róbert Károly körúti régi mecset helyén pedig a szeretetszolgálat által üzemeltetett népkonyha mű-

¹⁶ GERMANUS GYULA: Allah akbar! Bp., 1973. (továbbiakban: GERMANUS, 1973.) 97. p.

¹⁷ UDVARVÖLGYI ZSOLT: A Magyar Iszlám Közösség megalapítása. (1988) In: Egyháztörténeti Szemle, 2010. 4. sz. 133–147. p.

¹⁸ TÓTH ISTVÁN: Pár szó magunkról. In: A Magyar Iszlám Közösség honlapja. Online: magyariszlam.hu – 2017. október.

ködik. Budapesten kívül is tartanak fenn még mecsetet Debrecenben, Győrött és Siklóson.¹⁹

Az egyház honlapjából kiviláglik, hogy egy nyitott és együttműködésben motivált közösségről van szó, amely a Korán hirdetése mellett ki kívánja venni a részét az ország és az emberiség javát szolgáló tevékenységekből.²⁰ Ezzel egybehangzóan hangsúlyozza, hogy elítéli a faji, vallási, etnikai és nemzetek közötti megkülönböztetést.²¹

Ennek a közösségnek egyik fő ismérve a többihez képest, hogy tagságának jelentős hányada magyar állampolgárságú, azaz itt csoportosulnak leginkább azok az egyének, akik nem „beleszülettek”, hanem életük folyamán egy meghatározó fordulata az iszlám hitre térés. Érdekes megjegyezni, hogy a férfi-nő arány 3:7, azaz a női nem felülreprezentált a közösségen belül. Sokan közülük muszlim férfival való házasság után tértek át az iszlámra.²²

A zakátot kétféle módon hasznosítják: egyrészt az iszlám nemzeteken átívelő ügyének előmozdítására, másrészt a közösség rászorulóinak a megsegítésére. A hívek adói, közadakozásai és a muszlim segélyszervezetektől érkező adományok egyébként jelentősen hozzájárulnak az egyház fenntartásához és fejlesztéséhez, tehát egy kölcsönös folyamatról beszélhetünk az anyagi hozzájárulást illetően.²³

Az egyház a hívek lelkiismeretére bízta annak kiszámolását, hogy a javai értéke, a vagyona, illetve az afölött eltelt idő alapján a muszlim jogrend szerint kötelezhető-e a zakát fizetésére, avagy hogy éppen jogosult-e rá. Azonban az interjú elhangzottak szerint ezt kevesen számolják ki ennyire precízen, ami nem jelenti az adakozó kedv hiányát, ugyanis azoknak a muszlimoknak a többsége, akik saját belátásuk szerint gazdagok, azok rendszerint adakoznak is. Ez kétféle módon történhet. Ha valaki jól ismeri a rászorulókat, akkor közvetlenül neki adja, ha pedig nem vagy nincs is konkrét címettje az adományának, akkor a közösség kasszájába juttatja azt, bízva a vezetőség belátásában, amely ezt szadakának, azaz önkéntes adománynak tekinti, amely nem azonos a kötelezően fizetendő zakáttal, ahogy azt az előző fejezetben kifejtettem. Ebből következik, hogy bár az egyház vezetői külön hangsúlyozzák a zakát fontosságát, a közösségben, a gyakorlatban még sincs egyértelműen szétválasztva e két jótékonyági forma.

A társadalmi rétegeket illetően nincs különösebb eltérés az osztálytársadalomhoz, illetve a hagyományos egyházakhoz képest. Ebből egyből kizárható az a vélekedés, miszerint a könnyen befolyásolható marginális rétegeket céloznák meg térítő tevékenységükkel (mellesleg térítés sem jellemző rájuk olyan módon, ahogy azt egyéb kisegyházak esetében tapasztalhatjuk).

A szociális gondoskodásban való részvételük széleskörű. Egyfelől létrehozta egy önállóan működő szeretetszolgálatot, amely Észak- és Kelet-Magyarország, illetve Csongrád megye legszegényebb környékein segít a rászorulókon. Főleg a nyugat-európai, javarészt török segélyszervezetek

¹⁹ Interjú Tóth Istvánnal és Kovács Miklóssal. (Magyar Iszlám Közösség) Budapest, 2017. május 17. (továbbiakban: Tóth- és Kovács-interjú, 2017.)

²⁰ Ld. 18. sz. jegyz.

²¹ Tóth- és Kovács-interjú, 2017.

²² Uo.

²³ Uo.

(például WEFA) által a MIK számára szállított adományokat továbbítja a közösség a szeretetszolgálatnak, amely azt eljuttatja a legsanyarúbb körülmények között élő embereknek. Az adományozásnál nincs se vallási, se etnikai kitétel. Noha előfordulnak közös akciók, de a Közössegtől teljesen függetlenül működik, és a jelenlegi muszlimellenes közhangulat miatt az eddiginél is kevésbé hangsúlyozzák MIK-hez való kötődését.

A szeretetszolgálat mellett a Közösség maga is változó gyakorisággal, de rendszeresen szervez ételkészítési- és ruhaosztásokat. Ez a két nagy muszlim ünnep környékén sűrűsödik, tehát a Ramadán havi böjt vége, illetve a mekkai zarándoklat áldozati ünnepe idején. Ilyenkor a levágott marhák húsnak a 80%-át szegényeknek osztják szét. Az muszlim felfogásban a vallás egész társadalomra kiterjesztett érvényességére példa, hogy akár muszlimok, akár nem muszlimok részére csak olyan húsadományt enged meg, amelyet a hívó maga is megehet, tehát ami általuk ehető és az iszlám rendelkezései szerint levágott állatból származik, mert az hitük szerint nemcsak számukra, hanem mindenki számára jó.

A böjthónapban minden nap végén ünnepélyes keretek között zajlik az étkezés. A muszlimok ilyenkor böjtmegtörő (iftár) vacsorákon gyűlnek össze, hogy egymás társaságában készüljenek fel a következő napi önmegtartóztatásra. Ilyen iftárvacsorákat szokott szervezni a MIK is a zuglói mecsetben, melynek a kerthelyisége ideális tér a közösségépítésre. Az esti ima után pedig az ebédlőben bőséges adagok kerülnek a tányérokra, hiszen aki komolyan veszi a böjtöt, annak egy egész napon át kell beérnie azzal, amit ilyenkor eszik. De nemcsak annak osztnak ilyenkor, aki böjttől, sőt nem muszlimokkal is szívesen megosztják az asztalukat. Olykor a szomszédok is eljönnek hozzájuk. A mecset felavatására, valamint a Ramadán első napja előtti ünnepi vacsorára külön meg is hívták őket, és közülük valaki alkalmasint a főzésben is segít az iftárokon. Tehát ezeknek az alkalmaknak egy lokális közösségépítő és egyben elítélet-bontó funkciója is van, valamint a közös célú szervezetekkel való kapcsolatépítésre is alkalmas terepet nyújtanak. A zsidókból és muszlimokból álló Salaam-Shalom nevű egyesület néhány tagja például részt is vett a böjthónapot megnyitó vacsorán.²⁴

A menekültválság csúcspontjában segélyakciókat szerveztek a Keleti-pályaúdvár területén, ahol ételt és ruhát, takarót és hálósákat osztottak, valamint a röszkei határra is lementek, ahol szintén hatalmas lélekszámú menekült csoportosult. Majd miután a kerítésépítés miatt Horvátország irányába fordult a menekültek útja, a Közösség a horvát határ környékén is folytatta segélyező munkáját, ahol a határon túlra is könnyebben tudtak segélycsomagokat juttatni, mint Szerbiába, ahol a különféle engedélyek beszerzésének bonyolult folyamata miatt közvetlenül nem, hanem a szabadkai mecseten keresztül volt lehetőségük hozzájárulni a Horgos környékén levő menekülttáborok körülményeinek jobbá tételéhez.²⁵

Nem folytak bele annak boncolgatásába, hogy valóban menekültek-e, vagy abba, hogy hova mennek, ők csupán a Korán szociális parancsolatának tettek eleget. Nem volt számukra jelentősége annak sem, hogy muszlimok-e, akiken segítenek, és fordítva, a menekültek részéről is csak elvétve volt bizalmi jelentősége annak, hogy muszlim szervezet gondoskodik róluk.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

Mivel a menekültáradat „frontvonalához” közeli közösségről van szó, ezért több európai muszlim szervezet is felkereste őket Svédországból, az Egyesült Királyságból és Németországból, akik mind hozzá akartak járulni a menekülteket segítő munkához. Angliából például több kamionnyi élelmiszer, ruha és sátor érkezett a Magyar Iszlám Közösséghez, melynek szétosztásához komoly szervezőmunkára volt szükség. Tehát a menekültválság és a MIK abban tanúsított szolgálata lehetővé tette, hogy a szociális gondoskodás nemzetközi szintjén is bővítsék a kapcsolataikat. Ezen felül helyi sajtóorgániumokban is szó esett arról – még ha nem is központi helyen –, hogy Magyar Iszlám Közösség ellátmányt oszt a menekülteknek.²⁶

A válság témáján túlmenően a magyarországi karitatív szervezetek közül említésre méltó a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének ifjúsági szervezetével való kooperációjuk. Nagyjából évente egyszer egy-egy szegényebb faluban (például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) osztanak közösen ruhaneműt és élelmiszert. A zsidó szervezetek közül a már említett Salaam-Shalom egyesülettel is együttműködnek, de inkább kulturális, mint jótékonyági területen. A vallási szervezetek közül tehát a zsidókkal a legszorosabb a kapcsolatuk, és az interjú elhangzottak alapján a keresztények a leginkább elzárkóztak, holott a MIK több keresztény felekezettel is próbálta felvenni a kapcsolatot.

A muszlim szervezetek közül a Közösség a szeretetszolgálat kapcsán említett WEFA mellett az IHH és a Hasene nevű török segélyszervezettel is kooperál egy-egy közös adományosztás erejéig. A 2017-es zárandoklati ünnephez például a Hasene segítségével csomagoltak tíz marha levágásából származó több tonnányi húst a jászszentandrászi vágóhídon. Együttműködnek továbbá a Danish Muslim Aid nevű dániai segélyszervezettel, ez a többivel együtt szintén olyan alapítvány, amely javarészt Nyugat-Európában végez jótékonyági munkát, de hatáskörét nézve globális muszlim segélyszervezetnek tekinthető. Valamennyiről elmondható, hogy a menekültválság kapcsán erősödött meg velük a MIK kapcsolata.²⁷

A bevándorlási hullámmal egy időben kiburjánzó terrorizmus, melyet a tömegkommunikáció rendszerint egybemos az iszlámmal, egybeesik a MIK adóegyszázalék-felajánlásainak visszaesésével, ami számokban kifejezhető példa a Magyarországon fellángolt muszlimellenességre, azonban így is ezernél többen támogatják ily módon a Magyar Iszlám Közösséget. Ez a szám az alelnök szerint annak köszönhető, hogy ez a muszlim egyház végzi a leginkább szerteágazó szociális munkát, melynek hatásaként sokan az adóegyszázalékkal fejezik ki hálájukat. Szegényekről lévén szó, ez csupán darabszámra szerepel az első helyen és csupán töredéke a MIK költségvetésének.

Mivel ebbe a közösségbe jár a legtöbb olyan hívő, aki nem muszlim családból származik, így a megtértek és családjuk közti viszonytal kapcsolatos kérdések itt a legrelevánsabbak. Konfliktus ritkán fordul elő, és főleg olyan esetben, amikor a család valamely másik tagja olyan vallási közösséghez tartozik, amely határozottan muszlimellenes. Arra is van példa, hogy az iszlám iránt érdeklődő gyermek aggódó szülei látogatják meg a

²⁶ Ruha és takaró érkezett a Keletibe. In: *hvg.hu*, 2015. szeptember 3. Online: hvg.hu – 2017. szeptember.

²⁷ Uo.

közösséget, hogy információt szerezzenek a magyarországi muszlimokról, és ekkor kellemes csalódásban részesülnek, melynek hatására többé-kevésbé megnyugodnak.

A gyermekneveléssel kapcsolatban az elfogadott norma az, hogy ha a friss megtértek már vannak gyermekei, akkor az ő nevelésüket csak a fogékonyságuk és érdeklődésük mértékével arányosan hozza közel a muszlim értékrendhez, és tiszteletben tartja a már kialakult világképüket. Nem vár el tőlük olyat, ami kifejezetten muszlimokra vonatkozó előírás (például étkezési szabályok, imádkozás, böjtölés stb.), de ezen felül az erkölcsös életvitelre nevelés ugyanúgy mérvadó. Hasonló ez ahhoz, ahogyan a muszlim országoknak kell viszonyulni a Korán szerint a nem muszlim állampolgáraikhoz. Viszont az újonnan született gyermekeket már a teljesség igényével neveli a muszlim hitre, de ők is csak akkor lesznek valóban muszlimok, ha már a belátóképességük birtokában elmondták a sahadát – így ez a hozzáállás a felnőttkori keresztséget valló keresztény felekezetek attitűdjével rokon.

A magyarországi muszlim diákok iskolai helyzetéről is szó esett. Az általános iskoláknak törvény által előírt kötelessége, hogy valamennyi diák részt vehessen a vallási hovatartozásának megfelelő hitoktatásban (avagy vallásos háttér híján etika órákon), a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 35. §-a értelmében. Mivel Magyarországon két elismert muszlim egyház is működik, így a muszlim diák kérheti iskoláját, hogy az azonos felekezethez tartozó hitoktatót keresse meg. A Magyar Iszlám Közösség erre a célra külön hittanárt alkalmaz, de rajta kívül az alemnök és az imám is rendszeresen járnak különböző iskolákba, hogy a muszlim gyermekek a koruknak megfelelő, ellenőrzött forrásból származó hitéleti nevelésben részesülhessenek. A magyarországi muszlimok maroknyi számából fakadóan csupán elvétve találni muszlim tanulókat az iskolákban, de a Magyar Iszlám Közösség akár egyetlen diákhöz is küld hitoktatót.²⁸

A napjainkban burjánzó muszlimellenes hangulat a szülőknél és a médián keresztül gyakran kihatással van a gyermekekre is, és egyes esetekben ennek az ellenszenvnek muszlim osztálytársuk lesz az áldozata. Kiemelendő, hogy konfliktusokat inkább a diáktársak gerjesztenek, mintsem a tanárok vagy az iskola²⁹ (a rájuk vonatkozó törvények eleve ellehetetlenítik a diszkriminációt), bár korántsem elhanyagolható a pedagógus szerepe ennek megelőzésében.

A Közösség 1995 óta tervezi egy muszlim óvoda létesítését a XV. kerületben, de ezt a célt máig nem sikerült megvalósítani, pedig a kötelező óvodáztatás törvénye miatt feltételezhető a jelentkezők számának bővülése, azonban ez mégsem éri el azt a szintet, amivel el lehet indítani egy óvodai csoportot. (Az említett, nemzeti köznevelésről szóló törvény 8. § (2) bek. és 4. melléklete értelmében.) A kellő muszlim gyermekszám adott, az akadály inkább a muszlim szülők motivációjában keresendő. Kérdéses, hogy ezen belül milyen okok milyen arányban játszanak közre. Egyrésztől felmerülhet az eljutás nehézsége, melyet a Magyar Iszlám Közösség hajlandó lenne orvosolni a gyermekek szállításának kivitelezésével, másrésztől viszont felvethető a szegregált neveléssel kapcsolatos ellenérzések és félelmek je-

²⁸ Tóth- és Kovács-interjú, 2017.

²⁹ Uo.

lenléte is. Szintén kellő számú érdeklődőt vonzana egy muszlim általános iskola terve is, melyet ugyancsak kitűztek célul, azonban ez az óvodánál is merészebb vállalkozás lenne, elsősorban anyagi szinten, így egyelőre ez a terv is várja az akadályok elhárulását.

2. A Magyarországi Muszlimok Egyháza

Ez az egyház a Magyar Iszlám Közösséggel együtt része a Magyarországi Iszlám Tanácsnak, amely arra hivatott, hogy e két egyházi rangú felekezet működését technikailag megkönnyítse, miközben egymástól teljesen függetlenül végzik a munkájukat és külön technikai számmal rendelkeznek.³⁰ A Magyarországi Muszlimok Egyházát zömében arabok alapították, akik bizonyos nézeteltérések miatt külön akartak válni a Magyar Iszlám Közösségtől.³¹ Az új egyház létrejöttének dátuma 2000. szeptember 22-re tehető. Vezetője azóta is Sulok Zoltán (Szultán) közgazdász, az iszlám közgazdaságtan kutatója. A vele készített interjú során alkothattam képet a Magyarországi Muszlimok Egyháza (MME) szociális gondoskodásban betöltött szerepéről. Ugyanazokat a kérdésköröket boncoltuk, mint a Magyar Iszlám Közösségnél, bár egyes kérdések relevanciája változik a magyar származású tagok kisebb aránya miatt, így például az áttérés családra gyakorolt hatásáról kevesebbet beszéltünk, annál inkább az összehasonlíthatóságra leginkább alapot szolgáltató témákról, mint például a karitatív tevékenységükről – külön kitérve a menekültválság idejére -, illetve annak a kapcsolati hálójukra és a társadalomra gyakorolt hatásairól, valamint a zakát rendszeréről.

Az MME hasonló célkitűzéseket fogalmaz meg, mint a MIK. Kötelességének tartja a Magyarországon élő muszlimok vallásgyakorlásának az elősegítését, hogy az iszlám öt alappillérenek megfelelő életvitelt tudjanak folytatni – ezen belül hangsúlyozza a kötelező jótékonyság gyakorlását (zakát) is. Valamint törekszik a vallásközi párbeszéd előmozdítására és az iszlám vallás és a muszlimok jelenlétének meg- és elismertetésére a magyar társadalommal, illetve a muszlim – nem muszlim kapcsolatok fejlesztésére társadalmi és gazdasági szinten egyaránt.³²

Az egyház központja 2011 óta Budapesten a XI. kerületben, a Fehérvári út 41. szám alatt található mecset, amely jelenleg a legnagyobb muszlim intézmény az országban, de ezen kívül a VIII. kerületi Dobozi utcában, Szegeden és Pécsen (Jakováli Hasszán Dzsámi) is tartanak fenn mecsetet, de létezik közösségük Salgótarjánban és debreceni muszlim diákokkal is kapcsolatot ápolnak.³³

Mivel a regisztráció nem feltétele a tagságnak, és vallási mikroközösség lévén minimális a regisztrációs hajlandóság, ezért ha ez alapján akaránk megbecsülni az egyház tagságát, igen csekély létszámot kapnánk. Sokkal árulkodóbb azonban a mecsetben imádkozók átlagos száma, melyet az elnök 300-500 főre becsül. Ennek többszöröse az ünnepi imákon való részvétel a böjtmegtörés ünnepén, valamint a zarándoklati ünnepen, ami-

³⁰ Uo.

³¹ UDVARVÖLGYI, 2009. 63. p.

³² A Magyarországi Muszlimok Egyházáról. In: Magyarországi Muszlimok Egyházának honlapja: www.iszlam.com / MME. – 2017. október.

³³ Sulok-interjú, 2017.

kor nőket és gyermekeket is beleértve megközelítőleg 2000 muszlim hajt egyszerre térdet Isten előtt a mecsetben.

A központi mecsetnek az imahely biztosítása mellett oktatási funkciója is van. Hétfégi iskolát tart fenn, ahol több mint 200 diák tanulhat vallási jellegű tárgyakat délelőtti és délutáni turnusban. Jelenleg csupán az igény szintjén fogalmazódott meg egy a nemzeti tantervbe beilleszkedő közoktatási intézmény létrehozása, ahol külön hangsúlyt kapna a muszlim hit és az arab nyelv tanítása. Fontos hozzátenni, hogy ezt nem szegregált formában, hanem a nyugat-európai mintához hasonlóan képzelik el, vagyis az iskola csupán fel lenne készülve a muszlim diákok eltérő szokásaira, és biztosítaná a vallásuknak megfelelő hitoktatást, és mivel a Korán megértését az arab nyelvoktatás meglehetősen elősegíti, ezért az is szerepelne a választható nyelvek között.³⁴

Az oktatási tevékenység mellett a szociális segítségnyújtás területén is igyekeznek szerepet vállalni, viszont jelenleg egy szeretetszolgálat létrehozásához nincsenek meg a megfelelő feltételeik. Állami támogatást nem kapnak és nem is kérnek egyéb szociális intézmények létrehozásához sem, de a meglévő lehetőségeikhez mérten elkötelezettek abban, hogy az általuk elérhető szegényeket és elesetteket segítsék.

A jótékonyág működésére kitérve, a zakát és a szadaka felajánlásának direkt és indirekt formáját egyaránt alkalmazzák a hívők, tehát van rá példa, hogy valaki nemcsak az önkéntes adományt, hanem a zakátot is közvetlenül az általa kiszemelt rászorulóknak osztja szét, aminek általában a személyes ismeretség az oka; némelyek pedig az egyházra bízzák annak felmérését, hogy hova kerüljön az adomány. Akad arra is példa, hogy valakik abból a célból keresik fel az egyházat, hogy az szóljon nekik, ha valaki bármilyen vagy egy általuk megnevezett szükséghelyzetben szenved, és ők készek adományukkal támogatni. Ahogy a MIK-ben, úgy az MME-ben sincs ellenőrizve a zakát kötelezettségének pontos teljesítése.³⁵

A közösség összetartását jól jellemzi, hogy krízishelyzetek idején támogatják egymást szervezett adakozás formájában is. Amikor például haláleset történik, és a hozzátartozóknak nincs pénze a temetés finanszírozására, akkor az összejöveleken és a faliújságon meghirdetik, hogy egy testvér támogatásra szorul, tehát célzott adománygyűjtés is történik a közösségben. De nemcsak a sajátjairól gondoskodik ily módon az egyház, hanem például, amikor a menekültek közül többen meghaltak öregségben, különböző betegségekben vagy egyéb okok miatt, akkor szintén gyűjtést szerveznek, hogy méltó temetést kaphassanak, és aki közülük muszlim, az muszlim temetőbe kerüljön. Egyébként Magyarországon Pécssett és a budapesti Új Köztemető 124-es parcellájában található muszlim temető, amely állami kézen van és a Magyar Iszlám Közösség tartja fenn. Mivel az elégetéses temetés tiltott az iszlámban, ezért egy muszlim temetés a legszerényebb számítás szerint is legalább 300000 Ft-ba kerül.³⁶

Habár az MME-nek nincs külön alapítványa rá, de szociális tevékenységének része az ételosztások szervezése is, melyek lebonyolítását a nagy-követségek finanszírozása segíti. Ezek alkalmával a környékbeli hajléktala-

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

nokat juttatják meleg ételhez Ramadán havában. De az egyház részt vállalt egy vallásközi projektben is, melyet a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közossége szervez, és amelyen buddhisták, zsidók és különböző keresztény felekezetek is részt vesznek. Ennek keretén belül a főváros szegényeinek osztanak élelmiszercsomagokat és meleg ételt a Blaha Lujza téren. A projektet a résztvevők a kapacitásuknak megfelelően támogatják hol pénzzel, hol természetben, melynek fogantjaként egy-egy alkalommal ezer-kétezer adag élelem kerül kiosztásra. A Magyarországi Muszlimok Egyháza ilyenkor többnyire a muszlim élelmiszerárusok által felajánlott ételt csatornázza a projekt közös csomagjába.³⁷

A Ramadán havi estéken az MME is szervez böjtmegtörő vacsorákat, melyeken átlagosan 250 ember vesz részt (hétfvégeken akár 400 is). Ezeknek az estéknek a finanszírozása komoly feladatot jelent. Mivel a böjtölő étkeztetése jutalmas cselekedet, ez számos vagyonos muszlimot ösztönöz arra, hogy anyagilag hozzájáruljon a vacsorához, a kereskedők pedig ezekhez az alkalmakhoz is szolgáltatnak alapanyagokat, melyeket közvetlenül abba az étterembe visznek, mellyel az egyház megállapodott a főzés tekintetében.³⁸ Ez a közös tehervállalás jótékony hatással van az egyházon belüli kapcsolatokra, valamint a közösségtudatra, és az MME egész mentalitását áthatja.

A menekültválság idején szükségszerű óvatossággal, de aktívan részt vett az egyház a menekültekről való gondoskodásban. Óvatosságra azért kényszerültek, mert attól tartottak, hogy a segítségnyújtás hatékonyságát csorbítaná, ha az akcióik során nyíltan feltüntetnék muszlim mivoltukat. Erre megvolt az okuk, hiszen a muszlimellenes kommunikáció hatásait magukon érezhették. Abban az időben a mecsetbe járók létszáma is lecsökkent. Gyakran előfordult viszont, hogy akkortájt menekült muszlimok léptek be a mecsetbe, és a közösség lehetőséget biztosított nekik a vallásgyakorlásra, és amennyiben mondták, hogy segítségre szorulnak, próbálták betölteni a szükségüket.³⁹

A segítségnyújtás során tehát csak a menekültekkel való közvetlen érintkezéskor derült fény arra, hogy egy muszlim szervezet önkénteseiről van szó. Árulkodó jel lehet például a nyelvismeret és a „Salem alejkum!” („Béke legyen veled!”) köszöntés. Ahogy írtam, az óvatosságuk megalapozott volt, hiszen volt rá példa, hogy amikor egy Egyesült Királyságból érkezett muszlim jótékonsági szervezet tagjai tradicionális ruhában, turbánnal a fejükön osztottak segélycsomagokat, azzal a váddal illette őket a sajtó, hogy a tálibok toboroznak.⁴⁰

A MigSzol és a Migration Aid nevű informális szervezetekkel volt szoros együttműködésük a 2015-ös krízis idején, akik rendszeresen menekültekkel zsúfolt terepeken munkálkodtak. Ők szolgáltatták az MME-nek az információt arról, hogy mik az aktuális szükségletek a helyszínen. Volt, hogy tisztasági betétekből volt hiány, volt, amikor takarók kellettek a hideg miatt az alapvető élelmezésen felül. Ilyenkor a közösségen belül terjedt a

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A Keletiben járt az Al-Kaida? Röszkénél gyülekeznek a terroristák? (Az MNO nyomán.) In: *orientalista.hu. A Kelet hangja*. Online: orientalista.hu – 2017. október.

hír az előbb felvázolt módon, és aki tudott és akart, hozzájárult a segélyezéshez. A közösség kereskedői itt is aktívan kivették a részüket. Egy muszlim pizzériatulajdonos például százötven pizzát osztott szét naponta.⁴¹

Mivel 2015-ben a Ramadán hónap beleesett a válság legsúlyosabb időszakába, a megmaradt ételt rendszeresen kivitték az MME aktivistái a Keleti pályaudvarra és a központi mecsethez közel eső Kelenföld vasútállomásra is. A legtávolabbi ételosztó pont Szegeden volt, ahol az MME önkéntesei százötven adag ételmet adtak a menekülteknek, melyet egy helyi étterem főzött.

Amikor a nagyobb szeretetszolgálatok is részt vettek a segélyezésben, a civil önkéntesek háttérbe szorultak és csak azokon keresztül tudtak adományt osztani, ami részben megnehezítette az MME munkáját is. Ez még egy okot szolgáltatott arra, hogy feltűnésmentesen tevékenykedjenek.⁴²

A segélyakciók során az MME se tett különbséget muszlim és nem muszlim között, hiszen a menekültek között is gyakran vegyültek akár keresztények is a muszlim csoportokba, akik a legtöbb esetben akadálymentesen integrálódtak. Akadt arra is példa, hogy egy hindu nem volt biztos abban, hogy muszlim segélyezőktől is kérhet ételmet, és ilyenkor az ételosztók felvilágosították arról, hogy nem tesznek különbséget rászoruló és rászoruló között. A muszlimok számára ugyanakkor bizalmi jelentősége volt annak, hogy muszlimtól kap ételt, ugyanis ez a korábban említett halal törvények értelmében garanciát jelent arra, hogy tiszta és megfelelő módon elkészített húst tartalmaz az étel.

A tárgyi segítségnyújtáson kívül tolmácsokat is küldött a közösség, hiszen az MME köreiből a legszélesebb a paletta az etnikumokat illetően. Így az arabon kívül pastu, urdu és perzsa tolmácsokat is tudtak küldeni mind a pályaudvarokra, mind a határra, ahol az állam által kirendelt tolmács iránti bizalmatlanság indokolta, hogy olyan személy közvetítsen a hatóság és a menekültek között, aki vallásilag és kulturálisan közel áll hozzájuk, és akit egy nem hatósági szervezet rendelt oda. Így sikerült például elérni, hogy felszálljanak a nekik rendelt buszra, és ne gyalog folytassák az útjukat az osztrák határ felé.⁴³

Az egyház tagjai és a nem muszlim családtagokkal való viszony minősége széles skálán mozog. Függetlenül attól, hogy magyar származású áttért egyénről van-e szó, vagy olyan Magyarországon letelepedett, külföldről származó muszlimról, aki nem muszlim családba nősült vagy ment férjhez – amely helyzet szintén elkülönítendő nemek szerint az esetleges konfliktusok mibenlétét illetően.

Az iskoláztatás témájához érve az interjú során kiderült, hogy nincsenek preferált iskolák a muszlim diákok számára,⁴⁴ akik – ahogy arról az előző interjúban is szó volt – elszórtan járnak különböző iskolákba, így az MME köreiből tartozó gyermekek is csak ritkán tanulnak ugyanazon a helyen, tehát az átlagos arányuk az osztályokban reprezentálja az arányukat a magyar társadalomban.

⁴¹ Sulok-interjú, 2017.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

A muszlim diákok igényei közül először a speciális étkeztetés került szóba, melynek biztosítása ugyebár minden iskolának kötelező. Hogy a halál étkezés megvalósításával kapcsolatos súrlódásokat elkerüljék, az egyház a vegetáriánus étkeztetés választását javasolja a szülőknek.

A közös ételosztáson túl a vallásközi párbeszédnek egyéb területein is képviseli magát az egyház, például a Világvallások Együttműködési Fórumában, melynek a Magyarországi Muszlimok Egyháza mellett hat bevett egyház a tagja, köztük buddhisták, krisnások, zsidók és unitáriusok. A fórumot a nyugati keresztény felekezetek hiánya miatt újabban Keleti Egyházak Tanácsának nevezik. A tanács a vallásközi párbeszéd előmozdítása mellett ismeretterjesztő és jótékonyági programokat is szervez.⁴⁵

Az MME az Európai Unióba való 2004-es belépésünk óta tagja az Európai Iszlám Szervezetek Szövetségének, valamint az Európai Muszlim Ifjúsági és Diákszervezetek Szövetségének, melyeken keresztül nemzetközi tapasztalatcsere valósulhat meg, így például az ifjúsággal végzett munka területén is, amelyről meg kell említeni, hogy az MME esetében nem egy külön szervezeti egységben történik, ahogy az sok egyháznál jellemző.

A vezető az iszlámmal kapcsolatos előítéletek leépítésének kulcsát a hiteles információkon alapuló tudásban látja, amely nem az iszlámot kívülről szemlélő „szakértőktől”, hanem a vallást hitelesen gyakorló muszlimoktól származik. Mindemellett a muszlimok jelenkori helyzetének megértéséhez elengedhetetlen a közel-keleti események ok-okozati összefüggéseinek helyes ismerete, valamint a nyugati hatalmak történelmi felelősségének belátása.

Az iszlám szociális gondoskodáshoz való hozzáállásának magvát annak közösségtudatában és ebből kifolyólag a szegények iránti felelősségérzetében látja, melyek példaértékűek a magyar társadalom számára, ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a szociális érzékenyítés megfelelő figyelmet kapjon az állam részéről is. A változás kulcsa pedig a fiatal generáció felelősségvállalásra nevelésében rejlik, melyre Sulok szerint várhatóan eredményes példának fog bizonyulni a diákoknak kötelezően megszabott ötven óra önkéntes társadalmi munka – a nemzeti köznevelésről szóló törvény 6. § (4) bek. értelmében –, amely paradoxon ugyan, de egyben lehetőség is arra, hogy a fiatalok az aktuális társadalmi problémákkal való közvetlen találkozás révén reflektálhassanak azokra. Így akár a menekültkrízisről és ezen keresztül a muszlim országokból származó emberekről is realisabb képet alkothatnak.⁴⁶

Nyugat-Európában az iszlám magasabb arányú jelenléte miatt a társadalomnak eleve lehetősége nyílt személyes tapasztalatokat szerezni a muszlim emberekről, így a róluk alkotott kép kevésbé befolyásolható, mint nálunk, és itt visszakanyarodhatunk annak égető szükségére, hogy hiteles ismereteink legyenek erről a vallásról és kultúráról.

⁴⁵ Bevett Keleti Egyházak Tanácsának honlapja. Online: bket.hu – 2018. február.

⁴⁶ Sulok-interjú, 2017.

3. Az Iszlám Egyház

A harmadik és egyben utolsó vallási közösség, amelyet meglátogattam, a 2011-es egyházügyi törvény hatályba lépése óta kívül esik az egyház kategórián (2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról, 14. §), és jelenleg az általa 1996. április 3-án alapított Jótékonyági Béke Alapítványon keresztül működik.⁴⁷ A korábbi egyházi jogállásba 2003-ban jegyezték be. Az Alapítvány és vele együtt az Iszlám Egyház székhelye Budapesten, szintén a XI. kerületben, a Bartók Béla út 29. szám alatt található Dárusszalam Mecset, melynek alapvető funkciója a korábban bemutatott mecsetekkel egybehangzóan az iszlám öt pillérének biztosítása, a hívők vallási jellegű ügyeinek intézése (ideértve a házasságkötést is), valamint a hit terjesztése a mecseten belül a nem muszlim érdeklődők számára is nyitott szombati előadásokon és kiadványokon (például a Kegyes Korán magyar nyelven) keresztül. Amellett, hogy a pénteki arabul elhangzott prédikációt lefordítják magyarra, az arab nyelv tanításával is foglalkoznak, továbbá, ha valaki külföldön iszlám tanulmányokat kíván folytatni, azt igyekeznek ösztöndíjhoz juttatni.⁴⁸ Elnökük Saleh Tayseer palesztin származású fogorvos, aki az alapítás óta feje a közösségnek. Mindemellett az alapítvány célja a rászorulóknak segítése is.⁴⁹

A létszámot tekintve a mecsetben egy pénteki imán átlagosan 200-300-an vesznek részt, azon kívül pedig napszaktól, munka-, illetve szabadnaptól és időjárástól függően 5-10-20 körül mozog az imádkozók száma. Bár a többség külföldi származású, azonban ide is járnak magyarok, a társadalmi státuszt illetően pedig az eddig tárgyalt felekezetekhez hasonlóan vegyes a felhozatal.⁵⁰

Karitatív tevékenységük – noha törekszenek rá – az előző két egyházhoz képest szűkebb terepen mozog. Ezek között első helyen szerepel a Ramadán havi böjtmegtörési vacsora során a szegények élelmezése a feleslegből. Ezek az estek az Iszlám Egyházban is nyitottak, és az ő esetükben ilyenkor jellemző csak az, hogy nem muszlim rászorulóknak is adományért fordulnak hozzájuk. Ez indokolható azzal, hogy egy bizonyos rászorulói körben elterjedt, hogy a muszlimok Ramadán hónap estéin ételt osztanak, és így szokássá vált, hogy ekkor egy-egy közösséget felkeresnek, holott az IE máskor sem rejtőzik el a segítségkérők elől és nem tesz közöttük vallási különbséget sem. A zarándoklati ünnep során pedig ismerős hentesek által feldolgozott bárányhúst oszt szét a közösség a tagjai között. Ez az alkalom is nyitott, de erre kevesebben jönnek célzottan az adomány miatt, míg a böjtmegtörési alkalmakon akár hajléktalanok is megfordulnak. Ha pedig valamelyik vacsora után maradt még étel, azt szétosztják az utcán.⁵¹

A böjtmegtörési élelmezést leszámítva tehát főleg muszlimok fordulnak hozzájuk szociális segítségért. Erre első példaként a menekültválság került szóba, ugyanis ekkor néhányan a Magyarországon tartózkodási en-

⁴⁷ Magunkról. In: A Jótékonyági Béke Alapítvány honlapja. Online: iszlam.hu – 2017. október.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Interjú az Iszlám Egyház egyik vezetőjével. Budapest, 2017. október 8.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

gedélyt kapott muszlimok közül az Iszlám Egyházat keresték fel, ahol segítséget kaptak az anyagiak, az élelmezés és ruházkodás problémáin túlmenően a munkavállalás területén is, így többnyire az egyház kapcsolatain keresztül találtak maguknak munkahelyet, ahol a munkaadó jó eséllyel muszlim volt.⁵² De nemcsak a jelenlegi helyzetben idekerültek, hanem a már 20-30 éve Magyarországra letelepült muszlim családok is havi-félhavi rendszerességgel fordulnak hozzájuk hasonló segítségért.

Amikor 2015-ben a Keleti pályaudvar zsúfolásig volt menekültekkel, az Iszlám Egyház a lehetőségeihez mérten igyekezett ellátni őket élelemmel. Egy időszakban napi szinten vásároltak nekik kenyeret, sajtot és különböző konzerveket.⁵³

A hazai muszlim közösségekkel való kapcsolataikat illetően annyit lehet elmondani, hogy bár a megalakulás utáni időkben az ünnepi imákon közösen vettek részt, jelenleg nincs említésre méltó kooperációjuk se a Magyarországi Muszlimok Egyházával, se a Magyar Iszlám Közösséggel, ahogy – a névleges Magyarországi Iszlám Tanácsot leszámítva – e kettőnek sincs egymással; kapcsolatuk mindazonáltal viszályoktól mentes. Habár az IE nyitott rá, más vallású felekezetekkel sincs különösebb együttműködésük egy-egy kisebb konferenciát leszámítva, illetve egyéb helyi karitatív szervezettel sem állnak kapcsolatban.

Törekcsenek arra, hogy ne kerüljenek anyagilag függő viszonyba semmilyen külső szervezettel, így a támogatói rendszerüket igyeckcsenek inkább maguk között kiépíteni. Ebben különösen sokat segítenek nekik a különböző vállalkozásokat vezető, kereskedelembe jártas módosabb hívők.⁵⁴

Külföldi muszlim segélyszervezetekkel csupán alkalmi jellegű kooperációk vannak, amire jó példa az a londoni muszlim alapítvány, amely az Iszlám Egyház segítségével juttatott élelmiszeradományokat a Keleti pályaudvaron tengődő menekülteknek. Vélhetően ugyanarról a szervezetről van szó, amelynek a Magyar Iszlám Közösséggel való együttműködéséről már szó esett. Ebben a kétnapos akcióban az IE az élelemhez való hozzájárulásban segített leginkább.

A tavalyi Ramadán idején pedig egy osztrák muszlim szervezet kereste meg őket azzal a céllal, hogy hozzájárulna a böjtölők étkeztetéséhez tésztaval, rizzsel, olajjal és különböző konzervekkel. Ezt az adományt az IE elfogadta és becsomagolta, majd a közösség családjinak továbbította. Mindkét szervezetet jól ismerték, és ezért voltak hajlandók együttműködni velük.⁵⁵ Összességében elmondható tehát, hogy a kooperáció területén fokozott óvatosság jellemzi őket.

Az adakozásra rákanyarodva, a zakát szintén az előzőekben tárgyalt rendszerben zajlik, ugyanúgy önkéntes alapon. Jellemzően Ramadán havában szokták befizetni, és aki nem az Iszlám Egyház szociális gondoskodásra elkülönített kasszájába fizeti, az – ha külföldi muszlim – általában hazaküldi a származási országában élő rászorulóknak.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

Az iszlámmal kapcsolatos előítéletek generálásában szerintük is központi szerepe van a médiának és a különböző politikai megfontolásokból létrehozott és támogatott terrrorszervezeteknek (Al-Kaida, Iszlám Állam), melyek tevékenységükkel egybemossák az iszlám és a terror fogalmát, ami a sajtóorgánumok közvetítésén keresztül torz képet tár az emberek elé az iszlámról. Ezt a bűnbakképzési folyamatot szerintük is tovább rontják az iszlámot felszínesen ismerő „szakértők” nyilatkozásai, így saját szerepüket a probléma megoldásában abban látják, hogy ismeretterjesztő tevékenységükön keresztül reális képet nyújtsanak a vallásokról olyan emberek példáján keresztül, akik hitelesen gyakorolják azt. A terrorizmussal kapcsolatban osztják azt a Koránon alapuló hozzáállást, mely szerint, ha valaki egyetlen ártatlan embert megöl, az Allah szemében olyan, mintha valamennyi ember életét kioltotta volna. Az ezt leíró szúra folytatása hasznos az iszlám szociális parancsolatának megértésében is: „és az, hogy valaki életben tartja, olyan mintha minden embert életben tartana”. (5:32)

4. A Dialógus Platform Egyesület

A szervezet egy török és magyar értelmiségiek által 2005-ben alapított egyesület, melynek munkája szorosan összefonódik az iszlám vallással és a török kultúrával. Nevéből lehet következtetni elköteleződésükre a kultúrák és vallások közötti párbeszéd előmozdításában, és honlapjukon is hangsúlyozzák, hogy a sokat hangoztatott „civilizációk összecsapásának” megelőzésén munkálkodnak.⁵⁶ Ennek a gyakorlati megvalósításáról is kérdeztem őket a karitatív tevékenységeik mellett Budapesten, az Andrássy út 16. szám alatt található központjukban, ahol az egyesület főtitkárával, Tütüncü Yunus Emrével készítettem interjút.

A szervezet elnöke dr. Szigeti Jenő vallástörténész, akihez tehát szakmai oldalról is közel áll a vallások közötti együttműködésről szóló diskurzus. Szigeti célja annak a bemutatása, hogy a három ábrahámiai vallás ugyanabban az Istenben hisz, és ezért elengedhetetlen, hogy a közös alapokat kihangsúlyozó párbeszéd alakuljon ki közöttük.⁵⁷ Muszlim részről azt emelik ki, hogy Mohammed próféta idejében is rengeteg kapcsolódási pont volt a három vallás között,⁵⁸ és ahogy arról már szó esett, a Korán tanításai közé tartozik a „könyv vallásai” iránti nyitottság is.

Az egyesület szorosan kötődik az 1999 óta amerikai száműzetésben élő Fethullah Gülen muszlim vallástudós nézeteihez, akinek a nevéhez a jelenlegi török kormány által – különösen a 2016-os „puccskísérlet”⁵⁹ óta – üldözött⁶⁰ Hizmet mozgalom kötődik.⁶¹ A török állam tavaly óta kéri Gülen

⁵⁶ Rólunk. In: A Dialógus Platform Egyesület honlapja. Online: dialogusplatform.hu – 2017. október.

⁵⁷ Szigeti Jenő előadása az Egység Ház Konferencián. Budapest, 2017. február 2. Online: youtube.com – 2017. október.

⁵⁸ GERMANUS, 1973. 224. p.

⁵⁹ TÓTH RICHÍ – KERNER ZSOLT: Katonai puccs van Törökországban, bomba robbant a parlamentnél. In: *24.hu*, 2016. július 15. Online: 24.hu – 2017. október.

⁶⁰ Törökország – újabb tömeges letartóztatás. In: *hvg.hu*, 2015. szeptember 3. Online: hvg.hu – 2017. október.

⁶¹ KRÁLIK TAMÁS: Az iszlamista politika a török politikai kultúrában. In: *Nemzet és Biztonság*, 2010. június. 23–25. p.

kiadatását, de mivel az USA szerint nem ő a felelős a puccskísérletért, ezért a hitszónok vélhetően még hosszú ideig fogja élvezni az Egyesül Államok nyújtotta biztonságot.⁶²

Nem meglepő a rokonszenv az Egyesület és Gülen között, hiszen azt a vallási toleranciára buzdító hangvételt, amely őt jellemzi, próbálják ők is meghonosítani Magyarországon, ezért példaértékű számukra a hitszónok mozgalmának tevékenysége. Ugyanezen okból ütköznek összetűzésbe olyan Magyarországon is működő török szervezetekkel, melyek Recep Tayyip Erdoğan török kormányfő radikális iszlamizmusához állnak közelebb. Mivel a „puccskísérlet” alkalmat adott a török kormánynak arra, hogy a számára ellenszenves szervezetekhez köthető személyeket a hatalom erőszakos megdöntésének szándékával vádoljon, ezért ezt a Gülenrel szimpatizáló külföldön élő török állampolgároknak is kiterjeszti, ami abban nyilvánult meg, hogy egyes török állampolgároknak egyéb lehetőség híján érvénytelenítették az útlevelét.⁶³

Visszakanyarodva az Egyesülethez, náluk a karitás sok esetben egybefolyik a kulturális rendezvényeikkel, így a ramadáni ételosztással egybekötve kulturális programokat szerveznek évente a Szent István Bazilikánál, ahol a nemzetek és vallások közötti megbékélést hirdetik a török művészet sajátosságait felvonultató programokon keresztül. A résztvevők a török kézművességbe és ízvilágba való belekóstolás mellett dervis táncot is láthatnak, amely reprezentálja a Mindenható szeretetét a teremtményei felé.⁶⁴

Említésre méltó még a „House of One” kezdeményezés népszerűsítésére szervezett konferenciájuk, melyről azt kell tudni, hogy a vallási megbékélést leginkább reprezentáló templom építésének előkészületei zajlanak Berlinben ezen a néven. A „House of One” mindhárom ábrahámí vallás számára biztosítana istentiszteleti helyet, melyeket egy közös társasági tér kötne össze, ahol a hívek párbeszédbe elegendhetnének egymással.⁶⁵ Ezen az itthon szervezett konferencián a három vallás képviselői tartottak előadásokat a közös gyökerek újra felfedezésének fontosságáról.⁶⁶

Rendszeresen tartanak fórumokat, melyeken aktuális problémákat tárgyalnak ki, például a migrációs válság, a közel-keleti konfliktusok, a balkáni helyzet és egyéb társadalmi, kulturális témakörökben. Ezekre a programokra sokszor olyan neves előadók is eljönnek, mint például Nógrádi György biztonságpolitikai szakértő.⁶⁷ Remek alkalmak ezek arra, hogy a résztvevők reális képet kapjanak többek között a muszlim emberekről és országokról, ami segít nekik a konstruktív attitűd kialakításában, tehát ezek a fórumok a muszlimokkal kapcsolatos érzékenyítő pedagógia terepei is egyben.

⁶² ARANGO, TIM: Erdoğan Seizes Failed Coup in Turkey as a Chance to Supplant Atatürk. In: *New York Times*, 2016. August 7. Online: nytimes.com – 2017. október.

⁶³ Interjú Tütüncü Yunus Emrével. (Dialogus Platform Egyesület) Budapest, 2017. augusztus 1. (továbbiakban: Tütüncü-interjú, 2017.)

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ House of One. Three Religions, One House. Online: house-of-one.org/en – 2017. október.

⁶⁶ Tütüncü-interjú, 2017.

⁶⁷ Uo.

Továbbá a török nyelv iránt érdeklődők számára nyelvtanfolyamokat tartanak, melyeken jelenleg 45-en tanulnak, zömében egyetemisták. Leginkább a török kultúra iránti érdeklődésből, valamint török emberekkel való munkakapcsolat miatt választják ezt a kurzust.⁶⁸

Az igen sokszínű magyarországi muszlim közéletben a fent tárgyalt három közösség közül a Magyarországi Muszlimok Egyházával volt példa együttműködésre, amikor az egyik fórumra az egyházból jött hozzájuk előadó, de a többi közösséggel nincs különösebb kapcsolatuk.

Következtetések és javaslatok

A magyarországi muszlim mikroközösségek tanulmányozása során körvonalazódott, hogy habár az iszlám magyarországi jelenléte korántsem számottevő, a hazai felekezetek munkássága mégsem elhanyagolható az országban jelenlevő vallási kisebbségek kulturális és szociális vérkeringésében. Az ismertetett közösségek alapján elmondható, hogy az iszlám Magyarországon egymástól jobbra elszeparált, de önmagukban aktív és összetartó közösségekből áll, melyek zömében Budapestre és néhány vidéki nagyvárosra (Pécs, Szeged, Debrecen, Győr) koncentrálnak. A vallásukat rendszeresen gyakorlók magas aránya miatt a felekezetek palettáján csekélynek ható létszámuk ellenére mecseteikben olykor több százan is megfordulnak, ennél fogva a közösségi életük igen fejlett, amely kihat a szociális gondoskodásban való részvételükre is.

A valamennyi közösség esetében szerteágazó karitatív tevékenység leggyakoribb megnyilvánulása az ételosztás, amely többnyire a Ramadán és a mekkai zarándoklat idejére, valamint az ezekhez köthető ünnepek köré koncentrálódik. Azonban az élelmezésen kívül egyéb felmerülő szükségleteket is igyekeznek betölteni, követve a Korán szociális parancsolatát. Habár a lehetőségeik függvényében mindegyik közösség más és más arányban gondoskodik a sajátjairól és másokról, mindazonáltal az alapelveik nem engedik meg a különbségtételt muszlim és nem muszlim között.

A komplex szociális tevékenység mellett olyan innovatív gondolatok is jellemzik őket, mint például muszlim óvoda vagy iskola alapítása, azonban ezek megvalósítását egyelőre meggátolja a valamennyi közösség működését megnehezítő forráshiány, valamint az országos és helyi hatóságok általában passzív vagy ellenséges attitűdje. Emellett problematikus a hazai muszlim közösségek kooperációjának a hiánya is.

Tehát arra a kérdésre, hogy az iszlám Magyarországon a lehetőségeihez mérten a nyugat-európai és a fejlett muszlim országok mintájára hajtja-e végre a Korán szociális parancsolatát, egyértelmű választ kaptam, hiszen a szociális gondoskodás területén valamennyi közösség motivált, és a megalakulásuk óta egyre kiterjedtebb a karitatív tevékenységük. A kapcsolati hálójukról elmondható, hogy belföldön leginkább a zsidó és a keleti vallásokat képviselő szervezetekkel működnek együtt különböző fórumokon és segélyakciókon, ami pedig a külföldi kapcsolataik közül kiemelendő, az inkább a nyugat-európai, mint a közel-keleti muszlim szervezetekkel való kooperáció. Ez lehet ad hoc jellegű, mint az Iszlám Egyház esetében a menekültválságra kiterjedő karitatív jellegű kapcsolatok, vagy pedig rend-

⁶⁸ Uo.

szerez, ahogy a Magyar Iszlám Közösség szervez közös akciókat különböző török szervezetekkel.

Arra a felvetésemre, miszerint a migrációs krízis során a magyarországi muszlim közösség élt azzal a lehetőséggel, hogy a menekültekkel kapcsolatos karitatív szolgálaton keresztül a társadalmi látómezőbe kerüljön, azt a megállapítást kell tennem, hogy bár megvan a szándék arra, hogy az emberek pozitív képet kapjanak az iszlámról, azonban mivel tartottak attól, hogy a muszlimokkal szembeni társadalmi ellenszenvet kihasználó és gerjesztő sajtóorgánumok látómezejébe is belekerülnek, ezért fokozott óvatossággal végezték a munkájukat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy maguk a segélyakciók is visszafogottan zajlottak volna, és a saját köreikben ne lett volna mindennek visszhangja.

Végül a magyarországi muszlim közösségek kilátásaival kapcsolatban elmondható, hogy ha egy ilyen időszakban, amikor a szokottnál nagyobb akadályokba ütközik a fejlődésük, ekkor is képesek pozitívan és a hitüket nem meghazudtolva végezni a rájuk bízott feladatot, ez egy békésebb és tisztább légkörű időszakban meg fogja hozni a gyümölcseit. Hiába kérdéses egy ilyen időszak eljövetele a közeljövőben, ez nem befolyásolja a hozzáállásukat, hiszen továbbra is a szemük előtt lebeg a sokat idézett ája: „Csupán Allah arcáért adunk enni nektek, nem akarunk tőletek sem jutalmat, sem pedig köszönetet. Mi bizony egy Urunktól eredő komor és végzetes naptól félünk.” (Korán, 76:9–10.)

(Verbényi Zoltán)

A gályarabok könyvei: Jablonczai Sámuel kötete

Szimonidesz Lajos 1941-ben írott cikkében szedte össze az azokról a könyvekről szóló adatokat, melyek a gályarabok 1674-es perében és a nyomorúságuk történetét rögzítő írásokban előfordultak.¹ Ebben a kis minisorozatban azokat a kiadványokat és könyvmásolatokat igyekszem majd sorra venni, amelyek ezen fenti adatokon túl a gályarabokhoz kötődnek: vagy ők szereztek be bizonyos köteteket, vagy az utódaik a rájuk vonatkozó bizonyítékokat, emlékeket őrizték nemzedékeken át.

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára őrzi Jablonczai Pethes János egyik rokonának a kéziratos kötetét.² A gályarab Jablonczai története, szellemi és tárgyi öröksége igen színes képet mutat, s úgy tűnik, hogy a gályarabok magyarországi recepciójában az ő hagyatékának hangsúlyozott szerepe van. Erre mutat a tárgyi relikviák őrzése,³ a mártírös festői témává válása a reformkorban (Kiss Bálint, 1846), és a család kurucos, rebellis múltjának megalkotása (Szabó Magda esetén).⁴

A fenti gályarab rokona, talán a fia, Jablonczai Sámuel volt a tulajdonosa annak a naplónak nevezett kötetnek, amelynek az első belső táblájára beírta a nevét: „Jure ac legitime possidet hod Diarium Samuel Jablonczai Anno 1717 Die 7 9mbris mint mindezeknek mindenek”. Mivel az ő kézirásával alig van szöveg a kötetben, feltehetően üres lapokat köttetett egybe, napló gyanánt. Ő 1720. november 4-én írt alá Debrecenben a törvényeknek, s lett nagydiák.⁵ Sokáig viszont nem birtokolhatta a kötetét, mivel időben sűrűn egymás után következnek a bejegyzések. Előbb a Solymosi nevű micskei lelkésztől érkezett vissza,⁶ majd Sókúti Jánosra szállt.⁷ Az utolsó lap tanúsága szerint Mazai Ferenc és Tölcseki István közti üzleti feljegyzések (tartozások) lebonyolítására is használták a kötetet.⁸ A hátlapon olvasható bejegyzés szerint pedig hosszú hányódás után jutott vissza a gályarab Jablonczai unokájának a birtokába, aki ezt a rokonsági fokot ki is

¹ SZIMONIDESZ LAJOS: A protestáns gályarabok könyvei. In: *Magyar Könyvszemle*, 1941. 4. sz. 354–362. p.

² Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Nagykönyvtár, jelzet: Kt. 63.

³ CSORBA DÁVID: A gályarabok emlékérméi. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 90–95. p.; BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND: Adalékok a gályarab prédikátorok emlékérméihez. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2017. 1. sz. 118–122. p.

⁴ CSORBA DÁVID: Jablonczai Petes János gályarab emléke. In: *Világosító lámpás. Tanulmányok a 60 éves Győri L. János tiszteletére*. Főszerk.: Fazakas Gergely Tamás. Debrecen, 2018. 247–258. p.

⁵ Ld.: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, 2013. (továbbiakban: Intézménytörténeti források, 2013.) I. köt. 391. p., Nr. 4685.

⁶ „Ao. 1725. die 18. Juny remisit Rev. Dnus Solymosi Miskeino”. Utóbbi helységnév valószínűleg nem a baranyai Miske, hanem a partiumi Micske lehet, ami az éppen ekkortájt debreceni főbírósgot viselő Baranyiak birtoka volt.

⁷ „Ao 1730. devenit in Poss. Joannis Sókútyj”.

⁸ „Memoriale 1735. Die 12. 9br.”

hangsúlyozta a possessori jegy rögzítésekor.⁹ Végül pedig jó száz évvel később Pély Nagy Gábor hagyatékából küldték el Patakra.¹⁰ Nagy Gábor (1780–1849) neves személy volt, Hadházon született, a Debreceni Református Kollégiumban tanult,¹¹ a Hajdúkerületben 1808–19-ig jegyzői, 1819–39-ig alkapitányi, majd 1839–49-ig főkapitányi tisztségben tevékenykedett, s a forradalom alatt nemzetőrséget szervezett: nevét ma a szülővárosában utca őrzi.

Valósággal érthetetlen, hogy miért kellett egy naplót a Jablonczai-örökösnek visszaszereznie, majd miért őrizte azt egy helyi politikus, s végül Debrecenből milyen okból kerülhetett Sárospatakra. A magyarázat erre a kötet tartalma: nem az előzéklapon található Cantio néven bejegyzett, *Rex tremendae majestatis* kezdetű középkori requiem-tétel 12 versszakos szövegközlési hagyományozása, hanem a kötet egészét kitevő gályarabdokumentum, az Otokócsi Főris Ferenc által írt *Furor bestiae* kézirat miatt. A szöveg szerzőjének a neve 19. század végi, kék ceruzás írással áll a dokumentumon, ami viszont 18. századi másolat, mely hitelesen követi a fejléctől a záró részekig az eredetit (*Furor bestiae... Trajecti ad Rhenum. Anno 1678. Mense Febr.*). Egy kéz írása, 18. század eleji tintás aláhúzások jelölik az egyidejű olvasói kiemeléseket, és akadnak sokkal későbbi, 19. századi ceruzás aláhúzások is. Ezek szerint egy itthoni Otokócsi-kéziratot másolt le a Jablonczai-rokon: származhatott ez az időközben katolizált Otokócsi református családtagjaitól, de a gömöri megszabadultak hagyatékából is, hiszen Jablonczai Pethes János is innen származott és itt szolgált.

Egy újabb generációban felbukkant egy hasonló nevű rokon, Jablonczai L. Sámuel, éspedig debreceni tógátus korából hagyott ránk egy hihetetlenül érdekes nyomot a gályarab őséről (időben a nagyapjáról vagy nagybácsijáról).¹² Ez a személy 1752-ben találkozott egy svájci diákkal, Petrus Dominicus Rosius á Portával, aki azért jött magyar földre, mert a gályarabok nyomában járva a magyar református kegyességben találta meg azt, ami akkor már Nyugat-Európában kiveszni látszott: az igaz keresztyénséget, s találkozott vele is, mint gályarab leszármazottal. Az unoka mutatott neki egy pénzérmét, amit a családi legendárium szerint a nagyapja a szabadulása emlékére kapott de Ruyter admirálistól.¹³

⁹ „Post longam inuestigationem successit in possessionem nepotis Joannis P. Jablonczai Debreczini 25 Febr. (17)57”.

¹⁰ „B. e. Pély Nagy Gábor volt hajdukerületi Főkapitány Úr hátramaradott könyvei közül szerezte és a' Sárospataki ref. főiskola könyvtárának ajándékol küldi Hadházzról (1)863 télutó (= február) 12kén Dr. Katona G.”

¹¹ 1798. április 24-én írt alá a törvényeknek, ld.: Intézménytörténeti források, 2013. II. köt. 866. p., Nr. 712.

¹² Samuel L. Jablonczai, 1752. ápr. 26. Született: Bana (Komárom-Esztergom m.), tanult előzőleg Kecskeméten, lett kissallói lelkész (SZRKE, Lévai járás). Ld.: Intézménytörténeti források, 2013. I. köt. 454. p., Nr. 6821.

¹³ ROSIUS Á PORTA, PETRUS DOMINICUS: Historia Reformationis Ecclesiarum Raeticarum. Chur/Lindau, 1771–1777. Tom. III., caput 7. = Chur, Svájc, Staatsarchiv Graubünden, jelzete: A SP III/11a, VI B 9, 28.

Mint hogy ennek a műnek a 20. század elejéig nem történt meg a magyarországi kiadása, sőt a fordítása sem,¹⁴ ez a kéziratos hagyományozás jelenti a hatástörténetének egyetlen látható vonalát. Jelenleg annyit tudunk erről, hogy a gályarabok hazatérte után Kocsi Csergő Bálint és rokonai is számba jöhetnek közvetítőként. Bálint zürichi és bázeli tanulmányokat követően itthon újra pápai rektorként folytatta munkáját. Testvére, János is tanult Zürichben (1676), majd Heidelbergben, hazajöve lett Debrecenben lelkész, tanár, s végül püspök. Bálint fia, István pedig 1722-ben járt Zürichben, Franekerben s Utrechtben. Egyelőre bizonytalan, hogy melyikük kezében és hagyatékában mi és merre maradt. Feltehető, hogy Bálint leveleinek egy része a testvérén, Jánoson keresztül jutott Debreceni Ember Pálhoz, aki tiszántúli püspökként felkarolta a készülő egyháztörténet ügyét és biztosított könyvtári hozzáférést, szervezői és nem utolsósorban anyagi háttérrel a szerkesztőnek, Ember Pálnak. Az utóbbi egyháztörténetének mellékletébe került Bálint egyik híres műve, a *Narratio brevis* egy része: ez pedig fiának, Istvánnak az utrechti hagyatékából is származhatott, mivel ő Zürichben nyomozott a gályarablevéltár és a családi hagyaték után, s éppen Otrókócsi *Furor bestiae*-jét innen szerezte be.¹⁵ A felsőmagyarországi gályarabságot megjárta lelkészek közül a rimaszombatiak (Harsányi M. István, Kaposi István, Karasznai Mihály) élénk kapcsolatot ápoltak halálukig a svájci támogatóikkal.¹⁶ Debrecen, Patak és Rimaszombat pedig egymástól kétnapnyi járásra egy kereskedelmi úton feküdt, tehát így vagy úgy könnyedén elérhették egymást a források utáni nyomozáskor a gályarabok leszármazottai.

Sok egyéb adat nem található ezekről a Jablonczai Sámuelekről, a *Furor bestiae*-másolatuk azonban végigjárt jó néhány olvasót, s végül nem véletlenül került Patakra és pedig éppen az 1860-as évek elején. Jablonczaiak ugyanis éltek előbb Gömörben, majd a Hajdúságban többen is, zömmel nemesi rangban, jogi, adminisztratív feladatkörökben, és sokan közülük Böszörmény környékén. A 19. század '60-as éveiben ezek szerint ők se tartottak igényt a kis kötetre. Különösen is egy szabadságharcot, majd amnesztiát követően már más témák és szövegek voltak aktuálisak. Ekkor indította útjára a *Sárospataki Füzeteket* a Pestről hazatért Erdélyi János (1861-), ami számos irodalmi, teológiai és közéleti írás mellett többek között a gályarabok történetének dokumentumait is elkezdte közreadni. A hadháziak tehát joggal vélhették úgy, hogy jó helyen lesz a gályarabság történetének egyik meghatározó forrása Sárospatakon, ahol nemcsak a politikai ellenállás, de a történelmi tisztánlátás kedvéért is kezdtek hozzá a Bodrog-partiak az elnyomottak, száműzöttek hagyományának a feltérképezéséhez.

¹⁴ OTROKÓCSI FÓRIS FERENC: Fenevad dühöngése. Ford., sajtó alá rend.: Herpay Gábor. Bev.: Csíkész Sándor. Bp., 1933. (Antiqua Bibliotheca Ecclesia Reformatae Hungariae, III/1).

¹⁵ Uo., VII. p.

¹⁶ Ld. a Pápai Református Gyűjteményekben őrzött O. 662. sz. iratcsomót.

A modern kori egyháztörténet-írás nagyszabású projektje.

Beszélgetés Balogh Margittal a zsinat- és nagygyűlés-kutatásokról

Még az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával, NK 83799 szám alatt 2011 és 2017 között valósult meg *A katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései Magyarországon (1790–2010)* című kutatási projekt. A projekt vezető kutatója dr. Balogh Margit, az MTA BTK Történettudományi Intézetének főmunkatársa volt, akit a kutatási programról és eredményeiről kérdeztünk.

– *Egy korábbi recenziómban úgy vélekedtem, hogy a zsinat- és nagygyűlés-kutatással kapcsolatos kutatási program a rendszerváltás utáni magyar egyháztörténet-írás legnagyobb szabású vállalkozása. Mit gondolsz ennek a kutatásnak a historiográfiai helyéről?*

– Nem szeretnék álszerű lenni és a kérdés részeként megfogalmazott dicséretet elhárítani. Mert valóban felelősséggel kijelenthető, hogy míg a 18. századig bezárólag a magyar zsinattörténeti kutatások mind minőségben, mind terjedelemben megelőzték a korabeli nyugati szakirodalmat, addig a legutóbbi kétszáz év magyar egyháztörténet-írása nem mutatott kellő figyelmet az egyháztartományi és egyházmegyei zsinatok dokumentumai iránt. Üdítő kivétel Adriányi Gábor, a 2016-ban az MTA külső tagjává választott, Németországban élő magyar professzor munkássága, aki a neoabszolútizmus éveiben tartott esztergomi és kalocsai tartományi zsinatokkal korábban is foglalkozott. A kutatócsoport nem kevesebbet merészelt kitűzni maga elé, mint hogy – legalább részben – pótolja ezt a hiányt.

Ami a konkrét historiográfiai előzményeket illeti, a magyar nemzeti és egyháztartományi zsinatok határozatait először Péterffy Károly jezsuita szerzetes eredeti levéltári források alapján *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata* címmel adta ki, amelynek első kötete 1742-ben Bécsben, második kötete pedig a következő évben Pozsonyban jelent meg. Az I. kötet az 1016-tól 1544-ig, a II. kötet pedig az 1547-től 1734-ig tartott magyarországi nemzeti zsinatokat öleli fel, és néhány nagyobb jelentőségű egyházmegyei zsinatra is kitér. Majd Szvorényi Mihály, pesti egyetemi hittudománykari professzor készített és jelentett meg 1807-ben egy zsinatgyűjteményt *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungaro-catholica aditorum* címen, amely szintén a 12. század óta tartott nemzeti tartományi és nevezetesebb egyházmegyei zsinatokra fókuszál. S itt említjük meg Batthyány Ignác püspök *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium* címmel Gyulafehérvárott 1785 és 1827 között megjelent háromkötetes munkáját is. Ennek a munkának azonban, mint a szoros teológiai kutatásoknak is, a felvilágosodás és a jozefinizmus határt szabott.

Ezzel szemben időközben messze előrébb jutottak a nemzetközi zsinattörténeti kutatásokban. A 17. században megjelent szakirodalomból érdemes kiemelni Jacques Sirmond jezsuitának a *Concilia antiqua Galliae...* című, 1629-ben Párizsban (reprintben [!] 1970–72-ben) megjelent háromkötetes munkáját vagy a spanyol Joseph Saenz de Aguirre: *Collectio*

maxima Conciliorum Hispaniae et novi orbis című, összesen hatkötetes publikációját. (I–IV. Salamanca, 1693; V–VI. Roma, 1753) Korszakos jelentőségű a német Karl Joseph von Hefele (1809–1893) rottenburgi püspöknek hét kötetben 1855 és 1874 között kiadott *Konziliengeschichte* című munkája. Hefele e nagy zsinattörténetét Josef Hergenröther würzburgi professzor folytatta. Ennek a folytatólagos zsinattörténetnek 8. és 9. kötete 1887-ben és 1890-ben jelent meg. Hefele munkáját átdolgozta és kiegészítette a francia Henri Leclercq *Histoire des Conciles* címen kilenc kötetben 1907 és 1921 között. Ezekon kívül említésre méltó zsinattörténeti kutatások folytak Belgiumban (Xavier de Ram: *Synodicon Belgicum, sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato Concilio Tridentino usque ad concordatum anni 1801*. I–IV. Mechelen, 1828. – Leuven, 1858.) és Nagy-Britanniában (David Wilkins: *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae*. I–IV. London, 1737.; W. Haddan – W. Stubbs: *Councils and Ecclesiastical documents relating to Great Britain and Island*. I–IV. Oxford, 1860–1878.). 1966-ban a mai napig működő kezdeményezésbe fogott Walter Brandmüller, az Augsburgi Egyetem Katolikus Teológiai Kar Közép- és Újkori Egyháztörténelmi Tanszék vezetője: elhatározta Hefele és Leclercq munkájának átdolgozását, illetve folytatását. E célból egy tudományos társaságot alapított, és *Annuarium Historiae Conciliorum* címmel folyóiratot, *Studien zur Konziliengeschichte* címmel sorozatot indított. A társaság két évente tudományos gyűlést tart, erre 2010-ben Esztergomban, 2012-ben Freiburgban, 2014-ben Bécsben, 2016-ban Berlinben került sor. Az esztergomi helyszín már jelzi, hogy – elsősorban Adriányi Gábornak, és a fiatalabb nemzedékből Tusor Péternek köszönhetően – a magyarországi zsinatkutatás ismét felkerült a nemzetközi palettára, amit azzal is elismeretek, hogy a kutatócsoportunkból Freiburgban hárman (Adriányi mellett Klestenitz Tibor és Lénár Andor), Bécsben már heten (Adriányi Gábor, Balogh Margit, Bárány Zsófia, Fejérdy András, Klestenitz Tibor, Lénár Andor, Tóth Tamás) jelenhettek meg egy-egy előadással.

– *Mi indokolta a témaválasztást, és hogy találtak rá? Miért pont a zsinatok és a nagygyűlések kerültek a középpontba, vagyis mi volt e rendezvényeknek a fontossága az egyházban, illetve az egyházon kívüli társadalomban és politikában?*

– Zsinat a püspök kánoni formák betartásával tartott gyűlése és tanácskozása hit és egyházfegyelmi ügyekben. A történelem folyamán sokféle zsinati típus alakult ki: az ókorban a zsinatok elsősorban krisztológiai (dogmatikus) és liturgikus kérdésekben (például a húsvéti vita) döntöttek, a középkortól kezdve azonban egyházfegyelmi kérdésekben is illetékesek voltak. A legfontosabb zsinatok négy típust képviselnek: az egyetemest (ökumenikust), a nemzetit, a tartományit és az egyházmegyeit. Az OTKA támogatását elnyert programunk az utóbbi három típus kutatását célozta meg az 1790-től 2010-ig terjedő bő kétszáz évet felölelve.

Közhelyesen hangozhat, mégis igaz, hogy ezek a zsinatok az egyháztörténet-írás fehér foltjainak számítottak. Amikor benyújtottuk pályázatunkat, még azt sem lehetett bizonyosan tudni, hogy hol és hány zsinat is volt pontosan. Holott ilyeneket gyakran tartottak: a 325. évi niceai zsinat a tartományi zsinatok két évenkénti összehívását rendelte el, az 1215-ös lateráni zsinat évente egyszer, a trienti zsinat (1545–63) minden harma-

dik évben írta elő. 1917-es *Codex Iuris Canonici* (CIC) szerint legalább minden huszadik évben össze kellett hívni ilyen zsinatot (egyházmegyei zsinatot meg még sűrűbben kellett tartani, a CIC szerint tízévenként).

Az állami abszolutizmus kialakulásával, főleg a felvilágosodás idején a zsinatok mindenütt állami felügyelet alá kerültek. Megtartásuk, sőt tanácskozási tárgyai is állami engedélytől függtek. Éppen ezért a zsinatok lassan elmaradtak, a püspökök lemondtak róluk. Így volt ez nemcsak a német nyelvterületen, hanem Magyarországon is. A Szentszék ezért a püspököknek zsinatok tartása helyett egyházmegyéjük úgynevezett kánoni vizitációját szorgalmazta. Ugyanakkor a Szentszék – a tapasztalatokon okulva – akadályozta a barokk korban a nemzeti és az egyházmegyei zsinatok tartását a tartományi zsinatok kivételével. Ezeket megengedte, mivel már 1588-ban V. Sixtus pápa elrendelte, hogy a tartományi zsinatok döntését jóváhagyás céljából fel kell terjeszteni a római *S. Congregatio Concilii*-hez. Ez azután az iratokat nemcsak átvizsgálta, de nem egyszer ki is egészítette vagy egyenesen törölte belőlük.

Magyarországon a jozefinista, majd késő-jozefinista egyházpolitika (II. József, II. Lipót, I. Ferenc 1780 és 1836 között) állami kontrollja olyan méreteket öltött, hogy amikor állítólagos egyházi visszaélések, botrányok merültek fel, a feljelentő nemhogy magához az egyházhoz, netán a Szentszékhez fordult volna, hanem a Bécsben székelő királyhoz és a kormánytanácsához. A megvádolt püspök (Somogy Lipót, Szombathely) igazolta magát, de a hazai egyházi bajok leküzdésére nemzeti zsinat tartását javasolta, amit 1822-ben Pozsonyban meg is tartottak. Erre készülvén a legtöbb egyházmegyében szinódusokat, tanácskozásokat vagy papi gyűléseket rendeztek. A magyarországi protestánsok a zsinattal kapcsolatban katolikus támadástól tartottak, aminek teológiai háttere a korabeli protestáns bibliakritika beszivárgása volt a katolikus teológiába. A zsinat így a pártok és a hivatalok keresztüztüzébe került, amit Rudnay primás egy anonim szerző írásával igyekezett kivédeni. Így is azonban a zsinatot támadás érte, sőt határozatai sohasem léptek hatályba. A zsinat története természetesen nem ismeretlen a magyar történettudomány előtt, a 90 oldal terjedelmű zsinati határozatok latin nyelvű szövegének elemzése és magyar fordítása a program vállalt és teljesített feladata.

Az 1848–1849-es események Magyarországon újra csak egy nemzeti zsinat tartását tették szükségessé. Erre előkészületek is történtek, de a szabadságharc történései a zsinatot elsodorták, csakúgy, mint Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, kultuszminiszter 1849-ben tervezett egyetemes egyházi „tanácskozmányát”, amely radikális követelményeivel (például a szerzetesrendek eltörlésével, a káptalanok és a papi nőtlenség megszüntetésével) nemcsak egy új katolikus egyházat hozott volna létre, hanem egy Rómától elszakadt nemzeti egyházat is.

Az 1855-ös osztrák konkordátum (Art. IV.) tartományi és egyházmegyei zsinatok tartását tette lehetővé, amit IX. Pius pápa kétszer is szorgalmazott (1855, 1856). Így jött létre 1858-ban Esztergomban és 1863-ban Kalocsán tartományi gyűlés, illetve tartottak egyházmegyei zsinatot Pécsen (1863), Kalocsán (1869 és 1882 között öt egyházmegyei tanácskozmányt, quasi zsinatokat határozatok nélkül).

Az 1917-ben megjelent egyházi törvénykönyv (*Codex Iuris Canonici*) új fejezetet nyitott az egyházmegyei zsinatok történetében, ugyanis előírta

(356–365. can.) azoknak tízévenkénti megtartását. Szükség volt az új törvénykönyv előírásainak a gyakorlatba ültetésére is, így az egész világegyházban lendületet kapott az egyházmegyei zsinatok szervezése. Magyarországon 1920 és 1945 között 14 egyházmegyei zsinatra került sor: kétszer Vácott (1921, 1930), kétszer Veszprémben (1923, 1934), kétszer Székesfehérvárott (1924, 1934), kétszer Egerben (1931, 1942), egyszer Kalocsán (1927), egyszer Győrben (1935), egyszer Pécsen (1936), kétszer Pannonhalmán (1926, 1940) és egyszer Esztergomban (1941). 1945 és 1989 között nem volt lehetőség zsinattartásra, szerepét a püspökkari konferenciák részben pótolták (de azok egyházzogi értelemben természetesen nem zsinatok).

A rendszerváltozás után kapott ismét lendületet ez az egyházi tanácskozási forma: az 1994 és 1999 között Magyarországon lefolytatott tíz egyházmegyei zsinatot (Esztergom 1994, Szeged-Csanád 1995, Kalocsa-Kecskemét 1995, Vác 1995, Veszprém 1996, Eger 1996, Székesfehérvár 1998, Szombathely 1998, Pécs 1998, Debrecen-Nyíregyháza 1999) a kiadott zsinati könyvek és a sajtóanyag alapján dolgoztuk fel. Nem volt zsinat a Győri Egyházmegyében, az 1993-ban a Veszprémi Egyházmegye déli területén felállított Kaposvári Egyházmegyében, a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegyében (a hozzá kapcsolt Miskolci Görögkatolikus Apostoli Exarchátussal), és nem volt zsinat a pannonhalmi főapátságban sem. A főapátság ugyan nem folytatott zsinatot, de az egyik plébániája Gyórszentivánban – meglehetősen unikális módon – igen. Ezt az ottani plébános, Nyiredy Maurus OSB hosszú előkészítés után hívta össze és vezette le 2001. április 20. és 22. között.

A kutatási program másik nagy feltárandó forráscsoportját a katolikus nagygyűlések anyagai képezték. Az első ún. német katolikus napot 1848-ban rendezték Mainzban a széttagolt Németország katolikusainak összefogására. 1877 után az osztrák katolikusok is tartottak hasonló nagygyűléseket, amelyek itt és Itáliában a kialakuló keresztényszocialista mozgalom népszerű helyszíneivé váltak. A német „Katholikentag”-ok csakhamar követésre találtak Svájcban is. Magyarországon az 1890-es évek egyházpolitikai reformtörvényei elleni tiltakozásul szervezték meg 1894-ben az első nagygyűlést a későbbi Katolikus Néppárt alapítói, Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric. Aztán a Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyletek Országos Szövetsége 1899 végén elhatározta, hogy német mintára több napig tartó, Országos Katolikus Nagygyűlést szervez 1900-ra, a kereszténység 900. évfordulója alkalmából. Ezt követően többé-kevésbé folyamatosan követték egymást az évente, ősszel tartott nagygyűlések. Összesen 1894-től 1947-ig – a regionális gyűléseket nem számolva – 33 ilyen rendezvény megtartására került sor. A hazai, de a nemzetközi történetírás is mindeddig adós volt a katolikus nagygyűlések feldolgozásával. E téren a nemzetközi kutatás sem járt előbbre: a németországi katolikus nagygyűléseket szervező Volksverein für das katholische Deutschland-ról született monográfia, de az összes Katholikentag dokumentumait nem publikálták.

Összességében kijelenthető, hogy a zsinatokat legfeljebb az egyes egyházmegye-történetek vagy püspök-életrajzok, a nagygyűléseket meg a politikai katolicizmussal foglalkozó munkák említik anélkül, hogy részletes elemzésükbe bocsátkoznának. Holott mind a zsinatok, mind a nagygyűlések túlmutatnak önmagukon: a helyzetképek kíméletlenül feltárták a valós

magyar katolikus életet, sőt azon túl is, azokban a társadalom egészének lenyomata is ott van. A programunkban eltervezett kutatást és publikálást tehát senki nem végezte el, ezért teljesen új alapkutatást végeztünk. Ezt elismerve a kutatás szellemi védnökségét Erdő Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek már az induláskor elvállalta.

– *Mi volt a hozzádka a programnak, vagyis pontosan milyen, számszerűsíthető eredmények jöttek létre?*

– A program zárásáig (2017. április 30-ig) 102 publikáció készült, ebből 18 önálló kötet. Két tanulmánykötet a Pécsi Hittudományi Főiskolával közösen (*A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Szerk.: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2012.; *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs–Bp., 2014.), egy monográfia (Tamási Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*. Bp., 2013.) a Gondolat Kiadónál jelent meg. 2015-től az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont gondozásában kiadott *Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytár* c. sorozaton belül (szerk.: Fodor Pál) elindítottuk az *Egyháztörténeti Források* c. alorozatot (szerk.: Balogh Margit), így egységes küllemben, lektorálva, mutatókkal, angol, illetve német nyelvű összefoglalókkal, fogalommagyarázatokkal, esetenként a hivatkozott kánonok magyar szövegével láttak napvilágot a zsinati dokumentumok. A sorozatot Beke Margit összeállításában a magyar katolikus püspökkari tanácskozások 1945 és 1948 közötti jegyzőkönyveinek kiadása indította útjára. Ezt követte az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat (Adriányi Gábor), majd sorra az egyes egyházmegyék zsinati dokumentumainak közlése: az egri egyházmegyét Tengely Adrienn, a csanádi egyházmegyét Zakar Péter, a székesfehérvári egyházmegyét Mózesy Gergely, a veszprémi egyházmegyét Gárdonyi Máté, a szombathelyi egyházmegyét Bakó Balázs, a pécsit Damásdi Zoltán, az erdélyi görögkatolikus egyházmegyéket Laura Stancia, a váci egyházmegyét Lénár Andor, az esztergomi főegyházmegyét Adriányi Gábor tárta fel és publikálta. Több kötet DVD-mellékletet is tartalmaz, így téve teljesebbé a forrásközlést.

Három kötetet tesz ki a katolikus nagygyűlések forrásanyaga, amelyek megalapozták a nagygyűlések történetét összefoglaló, 2017-ben megjelent monográfiát: a dualizmus és az 1920-as évek történetét Klestenitz Tibor, a Horthy-korszak második felét Gianone András dolgozta fel. Egy nagyon komoly és igényes műről van szó. Feldolgozza és bemutatja a nemzetközi előzményeket, bemutatja az első hazai szervezési kísérleteket, különös tekintettel a Szent László Társulat és a Katolikus Elvbarátok Szövetsége, valamint a katolikus folyóirat-irodalom szerepére. Elemzi az egyházpolitikai küzdelem folyamányait, az 1893–94-es vidéki nagygyűlések, illetve az 1894-es budapesti ünnepélyes tiltakozó gyűlés jelentőségét. Bemutatja a dualizmusban állandósuló nagygyűlések működését, a szervezeti keretek kialakulását és módosulását, és tematikus fejezetekben képet ad a nagygyűlések szónokainak, ill. a szervező Országos Katolikus Szövetségnek a politikai, gazdasági-társadalmi, kulturális és hitéleti törekvéseiről. Feltárja a Horthy-kor viszonyaihoz való alkalmazkodást, a rendezvénysorozat neobarokk látványossággá való átalakulását, nagy hangsúlyt fektetve a közéleti megnyilvánulásokra, valamint a felekezeti polémiák hátterére. Megvizsgál-

ja, hogy a nagy gazdasági világválság által kiváltott társadalmi feszültségek mennyire hagytak nyomot az eseménysorozat megszokott koreográfiáján. Végül elemzi a „lecsengés” időszakát, valamint az 1947-es impozáns Nemzeti Mária Kongresszust, amely akkor már csak múltó epizód lehetett a kor diktatúra irányába szigorodó egyházpolitikai körülményei között.

A már publikált 18 kötet mellett további 9, új eredményeket tartalmazó kézirat is elkészült. Ezek közül idén júniusban jelent meg Fejérdy András munkája, amely az 1822. évi nemzeti zsinat történetét dolgozza fel. Külön érdeme, hogy a határozatokat nemcsak latinul, hanem magyarul is közli Rihmer Zoltán fordításában. Már dolgozunk a pannonhalmi egyházmegye (Dénesi Tamás), az erdélyi római katolikus egyházmegye (Tamási Zsolt), illetve az 1863. évi pécsi egyházmegye (Damásdi Zoltán) zsinati dokumentumainak kiadásán. Vállalásunknak megfelelően összegyűjtöttük az 1966 és 1989 közötti püspökkari konferenciák anyagait is (jómagam), de ennek megjelentetése – egyházpolitikai megfontolásokból – egyelőre nem aktuális. Tagadhatatlan, hogy minden szorgosságunk ellenére maradtak még hézagok, így a kalocsai vagy a győri egyházmegyei zsinatok egyébként összegyűjtött anyagán még tovább kell és érdemes is dolgozni.

A publikációk mellett – legalább egy számszerű említés szintjén – ne feledkezzek meg a konferenciaszervezésről, illetve részvételről sem: a kutatócsoport tagjai – hol egyedül, hol többedmagukkal – kereken 50 hazai és 23 nemzetközi konferencián adtak elő.

Végül kitérnék a ma oly divatos „hasznosulásra” is. A résztvevő kutatók közül többen a program keretében vizsgált témával eredményesen pályáztak különböző ösztöndíjakra. Így Klestenitz Tibor és Tamási Zsolt Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíjat, Gianone András Bolyai János Kutatói Ösztöndíjat, Klestenitz Tibor MTA posztdoktori ösztöndíjat, Gianone András „Kutató tanár” minősítést nyert. Klestenitz Tibor az ELTE BTK-n, Fejérdy András a PPKE-en, Gárdonyi Máté a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán szentel szemináriumi órákat a zsinatkutatási eredményeknek. Ennek köszönhetően eseti jelleggel egyetemi hallgatókat is bevonhattunk a kutatásba. A Pécsi Tudományegyetemen a katolikus nagygyűlésekről írt disszertációjával 2015-ben summa cum laude védett Csibi Norbert, a munka során folyamatosan konzultált a program e témában illetékes kutatóival. A forráskiadások igazolhatóan bekerültek a szakmai vérkeringésbe, ezt a recenziók, a gyarapodó idézettség és a szórványos médiavisszhang igazolja. Egy növendék Rómában, a Pápai Magyar Intézetben 2016-ban az 1848-as tervezett nemzeti zsinat és püspöki kinevezések témájából írta olasz nyelven a licenciamunkáját. Fejérdy András az 1822. évi nemzeti zsinatról készített munkát nyújtotta be és summa cum laude minősítéssel habilitációs dolgozatként a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre. Ez év őszén Tengely Adrienn készül hasonló „hasznosításra” az egri Eszterházy Károly Egyetemen. Tehát a projekt lezárult ugyan, de a munka nem: számos további kutatáshoz kaptunk és adtunk inspirációt.

– *Kik voltak a résztvevők? Hogyan zajlott a munkamegosztás?*

– A kutatási program 2011. május 1-jével indult és – kétszer egy-egy évnyi hosszabbítással – 2017. április 30-val zárult. Kezdtük három senior kutatóval (Adriányi Gábor, Beke Margit, Szögi László) és 11 résztvevő kutatóval (Damásdi Zoltán, Fejérdy András, Gianone András, Gárdonyi Máté, Klestenitz Tibor, Lakatos Andor, Miklós Péter, Mózessy Gergely, Nemes Gábor,

Tóth Tamás, Tusor Péter). További 7 kutató menet közben kapcsolódott be: Bakó Balázs, Dénesi Tamás, Lénár Andor, Laura Claudia Stanciu (Gyulafehérvár), Tamási Zsolt (Marosvásárhely), Tengely Adrienn és Zakar Péter. Rövid ideig csapattag volt Rácz Kálmán felvidéki kolléga, ő 2016-ban kilépett a szlovákiai levéltárak kutathatatlansága és az ebből eredő forráshiány miatt. Végül a vezető kutatóval, azaz jómagammal együtt egy 22 fős kutatói csapat végezte el a magyar katolikus egyház 1790 és 2010 közötti zsinatainak, valamint a katolikus nagygyűléseinek hiánypótló vizsgálatát. A munkánkat egy asszisztens segítette, az induláskor Peres Szilvia, 2012–2015-ben Bárány Zsófia (aki 2017-ben megvédte PhD-értekezését), végül Kalotai Noémi (jelenleg fiatal kutatói státuszon az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontban). Az eredeti, kisebb lélegzetvételű és válogatott források kiadását célzó munkatervet már az első kutatási év végére „lecseréltük” egy nagyobb szabásúra: a csoport majd minden tagja lehetőséget kapott egy önálló kötet összeállítására. A munkamegosztást az előbbieken felsorolt művek tükrözik, azt, hogy ki melyik egyházmegyét kapta.

– *Beszélhetünk a pénzről is? Ha igen, mennyi támogatást kaptatok és hogyan használtátok fel? Soknak vagy kevésnek bizonyult a támogatás egy ilyen nagyságrendű projekthez?*

– Közpénzt kaptunk, felhasználása nemhogy titok, hanem egyenesen nyílt. Közel 86 millió forintot pályáztunk és nyertünk el a feladatra, ebből – mint minden OTKA-pályázatból – 17 százalék (az újabbaknál már húsz) a programot befogadó intézmény ún. általános költsége. Az eredeti futamidő alatt (ez négy évet jelent) két kutató volt alkalmazásban: Adriányi Gábor senior kutató félállású professzori állásban, Klestenitz Tibor doktorandusz-hallgató teljes munkaidőben tudományos segédmunkatársként. Rajtuk kívül egy fő ún. technikai segítő személyt alkalmazhattunk ugyancsak főállásban tudományos segédmunkatársként. A bevett kutatási „szokásjognak” megfelelően a 22 fős kutatói gárdából – az alkalmazásban álló két főn és a technikai munkatárson kívül – senki nem kapott nemhogy fizetést, de egyszeri honoráriumot sem. Ugyanakkor több külsős (azaz a kutatócsoporton kívüli személy) kapott megbízási szerződést egyéb feladatra, például a DVD-k technikai előkészítésére, gépelésre, levéltári anyaggyűjtésre, nyelvi lektorálásra. A személyi juttatások összesen cca negyvenmillió forintot tesznek ki, ennek járuléka megközelíti a tízmillió forintot. Külföldi konferencia-részvételre és kutatásra kb. hárommillió forintot költhettünk, e keretből finanszíroztuk például Damásdi Zoltán kutató (egyébként a Pécsi Egyházmegyei Levéltár vezetője) és a program „technikai segítője,” Bárány Zsófia egy-egy hónapos római kutatását. Adriányi Gábor a felvidéki levéltárakat járta végig, jómagam a moszkvai levéltárakban „kotorásztam”, ide egyébként eljutott Gárdonyi Máté és Tóth Tamás is. A felmerülő fénymásoltatási, CD-írási és egyéb, a közvetlen kutatásokkal összefüggő kiadásokat ugyancsak a programból fizettük. A legtöbb résztvevő kutatónak megjelent egy-egy könyve. A fentiekben felsorolt önálló kötetek tördelését részben, nyomdai előállítását teljes egészében a program állta, ami összességében tízmillió forintot meghaladó tétel. Végül egy belső adatbázist kezelő szoftvert is előállítottunk, ennek költsége csupán 395 ezer forint volt. Visszatekintve a feladatra és az eredményekre kijelenthetem: költségter-

vünk alapos és korrekt volt. Senki nem az anyagiakért, hanem belső elhivatottságból a kutatás izgalmaért dolgozott.

– *Hogyan tovább? Vagyis látsz-e hasonló nagyságrendű kutatásra lehetőséget a hazai egyháztörténet-írásban? Mi lehet a következő téma, amellyel össze lehetne fogni egy szervezett „csapatba” számos hazai egyháztörténészt?*

– A középkortól a modern korig az egyháztörténet-írás tárháza, ha nem is kimeríthetetlen, de igencsak bőséges, persze csak a forrásokat kezelni és érteni képes, megfelelő szakmai vértettségű kutatók számára. Amennyiben diszciplináris átjárhatóságot és érintkezéseket is feltételezünk – és miért ne feltételeznénk – a szorosan vett egyháztörténet-írás és más olyan tudományágak között, mint például néprajz, művészettörténet, liturgia vagy teológia, akkor még igazolhatóbban van lehetőség hasonló nagyságrendű kutatásra. Mit hasonlóra? Nagyságrendekkel nagyobbra! A Magyar Tudományos Akadémia 2018. évben támogatásra érdemesített 21 Lendület-pályázatából, ezen belül a nyertes nyolc bölcsészet- és társadalomtudományi témából négy hozható összefüggésbe egyháztörténettel. Bárh Dániel történeti–folklorisztikai kutatócsoportja a 18–20. századi magyarországi és erdélyi kisközösségekben szolgáló alsópapság mentalitását és szerepét fogja kutatni. Végheő Tamás, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektorának nyertes pályázata *A magyar görögkatolikusok identitáskeresése, önszerveződése és egyházszerkezeti fejlődése az első magyar nyelvű liturgikus szövegek megjelenésétől (18. század második fele) Dudás Miklós hajdúdorogi püspök haláláig (1972)* címmel nyert öt évre támogatást. Tóth Zsombor kollégám az Irodalomtudományi Intézetből – román és szlovák kutatókat is bevonva – a hosszú reformációt, Erdély és a Magyar Királyság 1500 és 1800 közötti felekezeti változásait fogja vizsgálni. Földváry Miklós kutatócsoportja a középkori római típusú liturgiaváltozatok rendszertanának és a magyar szertartáskönyvek ebben elfoglalt helyének meghatározását tűzte ki célul.

Hogy néhány „fehér foltot” is említsek. Még mindig hiányzik a legtöbb katolikus egyházmegye (és református és evangélikus egyházkerületek) korszerű feldolgozása, legalábbis a 19–20. századra vonatkozóan. A katolikus egyház történetéből igencsak hiányzik az Apostoli Szentszék és a hazai egyház, illetve a mindenkor magyar állam kapcsolatainak feldolgozása. A magyar vonatkozású vatikáni iratanyagok feltárása az Árpád-korig teljes, aztán ritkul, s elfogy valahol a 16. század tájékán. E téren a Tusor Péter vezette Lendület-, illetve 2017 óta a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport már igen sokat ledolgozott, és teszi közzé eredményeit a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozatban. Valamivel gazdagabb az egyes kiemelkedő egyháznagyok életútjának a tárgyalása, de itt is bőven vannak hiátusok, a meglévő művek pedig korszerűsítésre szorulnak. Meggyőződésem, hogy a zsinatkutatást is érdemes folytatni, ám a stafétát a középkorászoknak kéne átvenni.

Ha a szűk saját kutatási témámra, a 20. századi katolicizmusra gondolok, itt is bőven van további kínálkozó téma. Nagyon örülnék, ha valaki levezényelne egy 1945 utáni kelet-közép-európai összehasonlító egyháztörténeti, egyházpolitikai vizsgálatot, ami persze nem lenne vadonatúj a nemzetközi kutatói „piacon”, hiszen folyt már ilyen vizsgálat Oroszországban

vagy Németországban, jelentek is meg művek a legkülönbözőbb nyelveken, de azt hiszem, minden nemzetnek a saját szemüvegén keresztül is meg kéne néznie ugyanazt. Mik a hasonlóságok és a különbségek a szovjet blokk országokban? Megkezdődött a hivataltörténet művelése is (Köbel Szilvia, Soós Viktor Attila), de még bőven maradt tisztázandó arról, hogy miként működtek az ún. egyházügyi hivatalok. Miként és mit koordináltak? Milyen az Ostpolitik arca az érintett országok részéről? A defenzívába vonult egyház mellett miben és milyen eredménnyel volt offenzív az egyház? Nem csupán egyházpolitikai, hanem társadalomtörténeti síkon is. Ezt a kérdéssort bőven lehetne még folytatni, és a válaszok keresése közben túl kell lépniünk a nemzeti történetíráson, nyitottabbakká – sőt nyitottá – kell válnunk új módszerekre, paradigmákra, szemléletre. Várható egy tematikai megújulás is, hiszen jelenleg még mindig nagyobb az érdeklődés a politikatörténeti megközelítés iránt (az én kérdéssorom is inkább ilyen típusú). Miközben viszonylag sokat tudunk az egyház társadalmi alapjairól, egy-egy évszázad alapvető társadalmi erőinek egymásnak feszüléséről, ugyanakkor alig van konkrét képünk egy klerikus napi munkavégzéséről, életkörülményeiről, elkészüléséről, vigalmairól, szórakozásainak mikéntjéről. Gyorsan hozzáteszem: erről épp a zsinati forrásokból kaphatunk új és egyedi információkat! Úgy vélem, hogy a számos és jelentős eredmény mellett még sok évnyi, ha nem sok évtizednyi alapkutatás szükséges ennek a periódusnak a korrekt és hiteles tudományos feltárásához.

(készítette: *Fazekas Csaba*)

RECENZÍÓK

RINN, ANGELA: Die Kurze Form der Predigt. Interdisziplinäre Erwägungen zu einer Herausforderung für die Homiletik. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 237 old.

A kötet Angela Rinn 2015 februárjában, a Heidelbergi Egyetemre benyújtott habilitációs dolgozatának kötetbe szerkesztett változata, címe magyarul: *A prédikáció rövid alakzata, interdiszciplináris megfontolások a homiletika egy kihívásával kapcsolatban.* (Homiletika: egyházi szónoklat-tan, az igehirdetés tudománya.)

A hosszú és pontos – a figyelmet azonban nem különösebben megragadó – tudományos cím a gyakorlati teológia egy partikuláris problémájáról szóló fejtegetést ígér. Ennél azonban sokkal többet nyújt. A jól megírt, érdekes, a figyelmet végig ébren tartó szöveg, a feltett kérdéseket nem „házon belül” oldja meg, hanem bátran kilép a teológia szakterületéről és a még csak rokontudománynak sem tekinthető diszciplínák legújabb eredményeinek a beépítésére is vállalkozik.

A szerző személyénél érdemes a szokásos pár mondatnál hosszabban időzni. Dr. Angela Rinn ugyanis nem csupán egy hétköznapi lelkipásztor. Mainz-Gonsenheim evangélikus lelkésze, a Heidelbergi Egyetem teológiai karának habilitált egyetemi docense, tagja a német evangélikus egyház szinódusának. Nyolc tudományos monográfia, több tucat tanulmány és közlemény szerzője, kutatási területei a rádiós homiletika, a gyakorlati teológia (*Kasualtheorie*), a homiletika interdiszciplináris aspektusai és a lelki segítségnyújtás krízishelyzetekben. Fontosnak tartom kiemelni, hogy mindezen területeken a gyakorlati életben is aktív. Lelekipásztori munkája mellett tagja a mainzi tűzoltóság lelkisegély központjának, prédikációi és napindító gondolatai (*Wort zum Tag*) rendszeresen hallhatóak a stuttgarti rádióban (SWR). Publikációi hetente olvashatóak a *Die Zeit* című lapban, ahol saját rovatot vezet (*Hat das Sinn Frau Rinn?*), illetve a *Christ & Welt* című lapban. Rendszeres szerzője az *Evangelischen Sonntagszeitung*nak, és szerzője volt 2013-ig a Mainzban megjelenő *Rheinzeitung*nak is. Az igazság és az élet győzelméért a bűn és a halál felett nem csupán a szószékéről emel szót, szabadidejében Vera Bleibtreu álnéven krimiket ír, amelyek hősnője természetesen egy lelkésznő.

A címben említett kihívás valójában két kihívás. Egyfelől a modernitás praktikus kihívása, amellyel a szerző lelkészi gyakorlatában találkozott. Az SWR műsorszerkesztői 60 (*Wort*), 120 (*Gedanke*) vagy 300 másodpercben (*kurze Predigt*) határozták meg az adott megszólalás időtartamát, de Mainz város temetőiben a ravatalozó használati ideje sem lehet több 20 percnél, amelyből a prédikációra legfeljebb 5 perc fordítható. Rinn, a stuttgarti rádió egyházi szerkesztőségének állandó munkatársaként, illetve temetéseken és egyéb családi eseményeken, iskolai istentiszteleteken szolgáló lelkipásztorként gyakran kényszerült megválaszolni a kérdést: hogyan maradhat a feszes időkeretbe kényszerített szentbeszéd mégis méltóságteljes? Hogyan közvetítheti az evangélium üzenetét és tartalmazhat személyes üzenetet pár percben? Egyáltalán, hogyan működnek a rövid szentbeszéd-ek és miért?

A kihívás második értelmezése elméleti: a homiletika vajon miért csak kivételként, vagy egyáltalán nem vesz tudomást erről a lassan évszázados gyakorlatról, annak speciális követelményeiről? Mi az oka annak, hogy a

rádiós igehirdetés – noha tömegeket ér el – a mai napig peremterületnek számít, miért nincsenek célcsoport- és miliókutatások. Mi az oka a mélyen gyökerező szkepszisnek?

A szerző célja, hogy a rövid prédikációk gyakorlati követelményeit a vonatkozó elméleti tudással egyeztetve új homiletikát alkosson. Mindez a történettudomány felől szemlélve érdektelen vállalkozásnak tűnhet. Angela Rinn munkáját azért vettem mégis kézbe, mert a – jó szokás szerint az interneten is közzétett – tartalomjegyzék és az előszó alapján a kötet a klasszikus prédikáció alapos műfaji, szövegtani, tartalmi, bibliai és történeti vizsgálatát ígérte. Ami igencsak hasznos, amennyiben érdeklődésünk középpontjában a prédikációk, mint a történettudomány lehetséges forrásai állnak.

A kötet a göttingeni kiadó – Vandenhoeck & Ruprecht (V&R) – pasztorálteológiai, liturgiai és himnológiai sorozatában jelent meg, 237 oldalon, három nagy fejezetre tagolva. A bevezetés és a végkövetkeztetések közé ékelt fő fejezetben kerít sort Rinn a különböző tudományos megközelítések (az irodalomelmélet, a prédikáció szerzőjének személye, a neurológia és az agykutatás, az újszövetségi példázatok és a homiletikai diszkusszió) részletes kifejtésére. Az alfejezetek sorrendje jól átgondolt szekvenciát követ, annak ellenére, hogy biztosan sokan úgy vélik, a bibliai forráselemzésnek tartalmi és történeti szempontok alapján is meg kellene előznie minden mást. A szerző döntésével – miszerint egyedül a habilitációs dolgozat kötelező körének tekinthető szakirodalmi áttekintés került a jézusi példázatok tárgyalása mögé – mégis egyet kell értenünk, mivel ezzel válik lehetővé az irodalomelméleti és a neurológiai ismeretek azonnali, gyakorlati alkalmazása az idézett evangéliumi szövegre.

A távoli és kevésbé ismert téma miatt a szerzői leírásnak, a kötet tartalmi ismertetésének bővebb teret szentelek, miközben igyekszem mindvégig szem előtt tartani a recenzió műfaji korlátait. Evidencia, hogy a prédikáció szöveg (is). Mégis, mindeddig egyetlen homiletikai munka sem vállalkozott a műfaj és a rokonítható szövegtípusok összehasonlító vizsgálatára. Nyilván azért nem, mert a prédikációt, mint retorikai teljesítményt értelmezték, nem is teljesen alaptalanul. A szentbeszéd mint a vallásos kommunikáció alapvető aktusa valóban több, mint leírt szöveg. A prédikáció a szertartás része. Esemény, amelyet a hívők közössége szakrális térben, liturgikus keretek között *hallgat*.

Ezzel együtt érthető és szükséges a szövegtípus irodalomtudományi elemzése. Rinn elegánsan kikerüli a csapdát és nem a történeti implikációkat figyelembe véve keresi a rokon műfajokat (legenda, mítosz), hanem tisztán irodalomelméleti megfontolások alapján. Így jut el a traktátumhoz, az esszéhez és a feljegyzéshez.

A traktátum pontos formai követelmények szerint felépülő klasszikus műfaj, amelyet a késői antikvitás óta alkalmaznak etikai, apologetikai és dogmatikai kérdések tárgyalására. A szerző személye autoritás, a hallgatóság fölött helyezkedik el, tanít és ismereteket közöl. Nincs polémia, a szöveg zárt, didaktikus egységekből álló (*exordium, partitio, argumentatio, exemplum, conclusio*) diskurzust ismertet.

A legtöbb analógiát az esszé műfajával talál a szerző, a szövegből itt még nem derül ki, hogy a '70-es évek paradigmaváltása („*Ich auf der Kanzel*”) utáni prédikációkról van szó. A paradigmaváltásról egy későbbi feje-

zetben olvashatunk, de a megértést ez itt nem befolyásolja. A prédikáció és az esszé esetében közös a szerzői nézőpont. Mindkettő személyes tapasztalattól (és nem egy tézistől) indít, amelyet a külvilággal való dialógusba helyez. Nincsenek *ab start* kész válaszok, az eszköz a meglepetés. Ez kelt feszültséget és ébreszt figyelmet. A jó esszé a modernitás hiteles formájaként nem ismeri a traktátum emelkedett távolságtartását és fegyelmezett célra tartását, bátran szubjektív, közvetlen és spontán. Ez azonban nem jelentheti a struktúra hiányát, az esszé a megformált spontaneitás. Az esszé mintájára írott prédikációban nincs autoritás. Az indulat és a szenvedélyorientáció jellemzi, kihívás és kérdés a hívek felé, mindez aktív részvételt feltételez.

A harmadik elemzett műfaj a feljegyzés (*Aufzeichnung*), amely a magyar irodalmi műfajok felsorolásában nem szerepel, leginkább talán a karcolattal vagy a tárcával hasonlatos. A 19. század közepétől önálló műfaj, rövid, feszes szöveg, erős képi és emocionális karakterrel. Rinn a váratlan, meglepő hatásra építő prédikációkkal hozza összefüggésbe, és a Roland Bartheól ismert punctum fogalmával él (*Anmutung*).

Egyet kell értenünk a kötetről megjelent eddigi egyetlen fellelhető és a szerző által is szemlézett recenzióval; nagy kár, hogy ebből az érdekes és újszerű szempontból végzett összehasonlító elemzés megállt a feljegyzések műfajánál.¹

Az irodalomelméleti fejezetet követően a szerzői szubjektum fogalmához kapcsolva olvashatunk részletes ismertetést a prédikáló személye körüli diskurzusról. Az alkalmazott teológia berkein belül lezajlott teológiai vita ismertetésének kiindulópontja a Harmadik Birodalom és az NDK totalitárius rendszereiben működő lelkészek tapasztalata, miszerint úgy kell(ene) az életet Isten valóságával átvilágítaniuk, hogy ebben nem áll rendelkezésükre sem alkalmazható tapasztalati tudás, sem lelki és szellemi mozgáster. A kronológiai rendben továbblépve kiemelendő a '70-es években az NSZK-ban lezajlott paradigmaváltás (*Neubestimmung*), amely máig a legjelentősebb cezúraként a dialektikus teológia kimúlását hozta magával. Mindez a prédikációkra vonatkoztatva annyit jelentett, hogy a beszédek fókuszra az Istenről és az evangéliumi szöveg üzenetéről lassan átkerült a „predikáló én”-re, a személyes egzisztenciára és tapasztalatra, azaz az emberre. Megszületett a máig általánosan jellemző asszimilált prédikáció.

A prédikáló személyiségét Rinn Freud, Jung és Berne modelljei mentén tipizálja. Négy alaptípust különít el: a rend felelősségteljes prédikátora, a szabadság változásokra képes prédikátora, az elmélyült tudós és a megértő szeretet prédikátora.

A neurológiai fejtegetések egyik legfontosabb és a szerző részéről érthetően szívesen idézett állítása, hogy a rövid alakzat inkább megfelel a legtöbb mai ember figyelemhorizontjának, üzenete mélyebb és tartós, tartalma az emlékezetbe jobban beépül. Csattanós neurológiai válasz a klasszikus homiletika fölényes képviselőinek.

Az ember jutalmazási rendszerével, a figyelemciklusokkal, az érzelmeknek a tanulásban betöltött szerepével, a társadalmi interakciókkal, az

¹ RINN, ANGELA: Die Kurze Form der Predigt. Interdisziplinäre Erwägungen zu einer Herausforderung für die Homiletik. Göttingen, 2016. (APTLH, 86.) –Rezension von Peter Haigis: *Deutsches Pfarrerberblatt*, 2016. 658f.

együttérzéssel, illetve a szimbólumok segítségével zajló kommunikációval kapcsolatos legfrissebb neurológiai eredmények mind-mind helyet kapnak a kötetben. Bátor betekintés ez abba a tudományba, amelynek vezető kutatói a 21. századra teljesen új, az agykutatásra alapozott emberképet ígértek, és felvetették Isten (*Gott im Gehirn*) és a szabad akarat létének a cáfolatát. Némi elégtétel olvasható ki Rinn soraiból, amikor az agykutatók bő egy évtizede, 2004-ben kiadott manifesztumában² foglalt vállalások eredménytelenségét összegzi. Az agykutatás nem új metafizika. Az élő és működő emberi agy nem hagyja magát leképezni, a lélek és a szellem nem lokalizálható az emberen belül. A neurológusoknak is láthatóan problémát okozott az ember egyoldalúan racionális definíciója, az emberi szellem algoritmizálása. Az embert tisztán kognitív lényként lehetetlen felfogni.

Ezzel együtt a neurológia eredményei a prédikációkkal kapcsolatban közvetlenül felhasználhatóak. Ilyen például a humor, amely kitűnő kezdés, hiszen kiterjedt neuron-hálózatokat aktivál, agyi aktivitást eredményez, könnyíti a befogadást, illetve a beszélőt rokonszenves és hiteles színben tünteti fel. A spirituális, intellektuális élményt adó jó prédikáció örömet okoz. A neurológia nyelvén: dopaminválaszt eredményez. Tudnunk kell azonban, hogy csak növekvő volumenű önjutalmazási rendszer van, vagyis csak akkor van pozitív visszacsatolás, ha a siker, a meglepetés nagyobb az elvártnál (*prediction error*). Jung elméletével összhangban, a lét lényege csak képekben ragadható meg, a szimbólumok segítségével, a fogalmak erre nem alkalmasak. A későbbiekben szóba kerül a prozódia szerepe az első benyomás kialakításánál és a Hebb-szabály is, ezeknél azonban sokkal fontosabbnak tartom az érzelmek és a tanulás összefüggéseiről szóló részt. Az ember mindössze 5 percig képes ismeretlen témában koncentrált figyelemre (a rövid alakzatú prédikáció maximális hossza), de az érzelmileg érintett ember sokkal többre emlékezik, vagyis könnyebben tanul.

A következőkben a példázatok eredetével kapcsolatban kiderül, hogy Jézus metaforái a rabbinikus elbeszélő hagyományokból táplálkoznak, azokkal szoros rokonságban állnak. Hat alapvető tulajdonsággal jellemezhetőek: narratív, fiktív, reális (elképzelhető), metaforikus, appellatív (intést, felhívást tartalmaz) és kontextusba ágyazott. És rövid. Mondja Rinn (a leghosszabb, a tékozló fiú példázata sem hosszabb egy oldalnál), aki ezek alapján Jézus példázataira, mint a rövid alakzatú prédikációk evangéliumi előzményére tekint. Ez logikusnak tűnő gondolat, a hozzá fűzött indokláshoz azonban volna egy olvasói megjegyzésem, a példázatok rövidségének hangsúlyozása ugyanis nem a lényegét ragadja meg. A példázatok valóban Jézus szájából elhangzó szentbeszédek és valóban röviddek, de az evangélisták által Jézusról egyes szám harmadik személyben leírt történetek, csodák sem hosszabbak vagy kevésbé kompakta. Az evangéliumi példázatok nem tömörségük miatt alkalmas minták a gyakorló lelkészek számára, illetve tekinthetőek a rövid alakzatú prédikációk előzményének, hanem az evangélisták által megidézett szituáció alapján. Így beszélt Jézus az emberekhez, hasonlóan kell a mai lelkészeknek a híveihez.

A példázatok erős szövegek. A hallgatóságban ma is intenzív érzelmet keltenek annak ellenére, hogy számos beépített provokáció az ismerek-

² Das Manifest. Was wissen und können Hirnforscher heute? In: *spektrum.de*. Online: www.spektrum.de – 2018. február.

tek hiánya miatt már nem fejt ki hatását. Az irgalmas szamaritánus példázatában mára csak az értő olvasóknak egyértelmű, hogy a Jeruzsálemből hazatérő zsidó vallása előírásai miatt nem érhetett a halottnak hitt és ezért tisztátalannak tekintett testhez, illetve hogy a levita – izraelita – szamaritánus társadalmi ranglétra Jézus parabolájában az emberi értékek alapján a feje tetejére áll. Az irgalmas szamaritánus történetéhez a neurológia is szolgáltat háttérismereteket: a rasszizmusnak biológiai gyökerei vannak, illetve az együttérzés blokkolva van, amennyiben a bajbajutottat, mint ellenséget azonosítjuk.

Vagy a tékozló fiú példázatában a következetesen „rossz nők”-ként fordított kifejezés eredeti görög alakja egyaránt utalhat a léha életet élő nőkre és férfiakra is. A szerző a bibliai parabolák kifejező erejének közvetett bizonyítékaként az evangéliumi történetek modern átíratainak látványos kudarcát, a protestáns egyházakban a múlt század végén általános, ún. *Bibelmüdigkeit* jelenségét tárja elénk. Példákkal bizonyítja, hogy ezek a szövegek, jóllehet csak 20-30 évesek, de máris avíttak, porosnak, mesterkéntnek tűnnek, kifejezőerejük töredéke az eredetinek.

A bibliai szövegek irodalomelméleti és neurológiai szempontokat is mérlegelő elemzése során észrevehetően rövidül a távolság szerző és téma között. A tárgyilagos szakirodalmi ismertetés hivatalos hangnemét bizalmi viszony váltja, az olvasó a szerző válla felett egy homília elkészültének folyamatába pillanthat bele. Angela Rinn ebben a fejezetben nem a szakmájáról ír, hanem azt gyakorolja.

A téma hiteles interpretációját, a fejezet bensőséges műhelyhangulatát megzavarja, hogy a szövegben hosszan, sorokon, sőt kisebb bekezdéseken keresztül angol vendégszövegekbe botlunk. Nem szeretnék fogadatlan prókátorként a német nyelv őre lenni, de ha a szerző az evangéliumi szövegek görög etimológiájáig visszanyúlva keresgéli a szavak különböző jelentésváltozatait, akkor ezt akár az angol vendégszövegek német megfelelőivel is megtehetné. Az idegen nyelvű szöveg pedig mehetne, ahová tartozik: a lábjegyzetbe.

A hosszú – korábban kötelező gyakorlatként már említett – (II. 5) fejezetben Rinn a prédikációra vonatkozó diskurzusok ismertetésével foglalkozik. A prédikáló személy szubjektuma körüli vita ismertetésekor (II. 2) már alkalmazott módszer – a korszak jelentős teológusai vonatkozó műveinek kronologikus sorrendben történő ismertetése – helyett tematikus egységeket alkotva, tartalmi áttekintést ad a témáról. Rinn gyakorlott író, ügyesen kerül el a sablonosság csapdáját.

A tárgyalt tartalmi egységek a következők: a krízis, amely homiletikai kihívásként azonosítva lehetőséget nyit a konkrét társadalmi szituációk értelmezésére; a közlés, ahol a prédikáció, mint cselekmény értelmeződik. A prédikációt, mint nyitott művet (Umberto Eco) az esztétika, mint művészi értékű előadást a retorika perspektívájából tárgyalja. A szemiotika témakörében való tájékozódás során három kulcsfogalommal segíti az olvasót (*oralitur*, *auredit* és *leerstelle*). Zárásként a dramaturgia és az előadás szempontjai kerülnek elő, ahol előbbinél a film, a színház és az irodalom mint inspiráció (Barthes: *A szöveg öröme*) szolgálhatnak, utóbbinál némileg visszautalva a közlés és a szemiotika fejezeteire, a szóbeli közlés eszköze, maga a nyelv kerül tárgyalásra. A prédikáció ebben a tekintetben is

több, mint egyszerű jelrendszer, a beszéd szóbeli történése, nyelvi aktus (*Sprachakt*).

A tematikus egység zárásaként következik a rövid rádiós homiletika, amely az egyik leghasznosabb, közvetlenül is hasznosítható része az írásnak. Nagy kár, hogy nem lett bővebb 5-6 oldalnál. A szakirodalmi ismertetést átszövi a rövid alakzatú prédikációk létjogosultsága melletti érvelés, hivatkozással a rádiós igehirdetés immár évszázados hagyományára, az általa megszólítható hívek számosságára.

A rövid alakzatú prédikációk homiletikája a végkövetkeztetések között kapott helyet. A rendelkezésre álló elméleti tudás redukciójára és a hiányosságok pótlására tett kísérlet sikerrel járt, alapos elméleti igényvel megírt, a gyakorlatban is használható szöveg született. Ugyanitt egy fiktív, de nagyon is valóságos leírás (III.2.) olvasható egy lelkipásztor egy hetéről. A megelevenített teória szokatlan summázata a kötetben foglaltaknak. Érdekes lenne tudni, hogy a habilitációs dolgozat műfaja ezt elbírná-e ma Németországban, vagy ez a rész csak később, a kötet-változatba került-e bele.

Angela Rinn könyvét ajánlom gyakorló lelkészeknek és lelkipásztoroknak, a homiletika oktatóinak felekezettől függetlenül, irodalmároknak, neurológusoknak, de főleg az egyházi rádióadások szerkesztőinek. Amennyiben a reformáció 500 éves évfordulója kapcsán megnövekedett figyelem a források bővülésével is együtt jár, úgy az ajánlás címzettjei körébe a hazai protestáns kiadók szerkesztőit is felvenném. A németországi tapasztalatok ezen a téren biztosan nem állnak távol a hazai egyházak mindennapi gyakorlatától.

(ism.: *Baranyai Balázs*)

TAKÁCS GÁBOR: Johann Michael Sailer. A centrum unitatis újralfelfedezője. A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia. Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola, 2016. 358 old.

Takács Gábor, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola oktatója doktori disszertációjában Johann Michael Sailer (1751–1832) pályafutását és pasztorálteológiai munkásságát dolgozta fel, majd ezt a szöveget dolgozta át alapos szerkesztői munka révén monográfiává.

Komoly vállalkozás a szerző részéről, hogy az igen nagy szövegtömeget produkáló, ennek megfelelően bőséges szakirodalommal bíró és változó megítéléssel rendelkező teológus életének, munkásságának, valamint recepciójának szintetizálását vállalta. Sailer munkássága egykori tanítványának, Joseph Widmernek köszönhetően egységes kiadásban olvasható, kutatható, koherensen bemutatható.

Sailer 1770-ben fejezte be középiskolai tanulmányait Münchenben a jezsuitáknál, és ugyanebben az évben meg is kezdte noviciátusát a rendben, amelyet azonban három évvel később feloszlattak. Ez az esemény jelentős mértékben határozta meg Sailer szemléletét az egyházi struktúrával, valamint a kor szellemiségével, filozófiai, művelődési irányzataival kapcsolatban. Teológiai tanulmányait Ingolstadtban folytatta (itt szentelték pappá 1775-ben), aminek befejezését követően oktatói állást kapott az egyetemen. Ingolstadti működése (1777–1781) alatt fokozatosan alakult ki tanítói, egy-

több, mint egyszerű jelrendszer, a beszéd szóbeli történése, nyelvi aktus (*Sprachakt*).

A tematikus egység zárásaként következik a rövid rádiós homiletika, amely az egyik leghasznosabb, közvetlenül is hasznosítható része az írásnak. Nagy kár, hogy nem lett bővebb 5-6 oldalnál. A szakirodalmi ismertetést átszövi a rövid alakzatú prédikációk létjogosultsága melletti érvelés, hivatkozással a rádiós igehirdetés immár évszázados hagyományára, az általa megszólítható hívek számosságára.

A rövid alakzatú prédikációk homiletikája a végkövetkeztetések között kapott helyet. A rendelkezésre álló elméleti tudás redukciójára és a hiányosságok pótlására tett kísérlet sikerrel járt, alapos elméleti igényvel megírt, a gyakorlatban is használható szöveg született. Ugyanitt egy fiktív, de nagyon is valóságos leírás (III.2.) olvasható egy lelkipásztor egy hetéről. A meglevenített teória szokatlan summázata a kötetben foglaltaknak. Érdekes lenne tudni, hogy a habilitációs dolgozat műfaja ezt elbírná-e ma Németországban, vagy ez a rész csak később, a kötet-változatba került-e bele.

Angela Rinn könyvét ajánlom gyakorló lelkészeknek és lelkipásztoroknak, a homiletika oktatóinak felekezettől függetlenül, irodalmároknak, neurológusoknak, de főleg az egyházi rádióadások szerkesztőinek. Amennyiben a reformáció 500 éves évfordulója kapcsán megnövekedett figyelem a források bővülésével is együtt jár, úgy az ajánlás címzettjei körébe a hazai protestáns kiadók szerkesztőit is felvenném. A németországi tapasztalatok ezen a téren biztosan nem állnak távol a hazai egyházak mindennapi gyakorlatától.

(ism.: *Baranyai Balázs*)

TAKÁCS GÁBOR: Johann Michael Sailer. A centrum unitatis újrafelfedezője. A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia. Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola, 2016. 358 old.

Takács Gábor, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola oktatója doktori disszertációjában Johann Michael Sailer (1751–1832) pályafutását és pasztorálteológiai munkásságát dolgozta fel, majd ezt a szöveget dolgozta át alapos szerkesztői munka révén monográfiává.

Komoly vállalkozás a szerző részéről, hogy az igen nagy szövegtömeget produkáló, ennek megfelelően bőséges szakirodalommal bíró és változó megítéléssel rendelkező teológus életének, munkásságának, valamint recepciójának szintetizálását vállalta. Sailer munkássága egykori tanítványának, Joseph Widmernek köszönhetően egységes kiadásban olvasható, kutatható, koherensen bemutatható.

Sailer 1770-ben fejezte be középiskolai tanulmányait Münchenben a jezsuitáknál, és ugyanebben az évben meg is kezdte noviciátusát a rendben, amelyet azonban három évvel később feloszlattak. Ez az esemény jelentős mértékben határozta meg Sailer szemléletét az egyházi struktúrával, valamint a kor szellemiségével, filozófiai, művelődési irányzataival kapcsolatban. Teológiai tanulmányait Ingolstadtban folytatta (itt szentelték pappá 1775-ben), aminek befejezését követően oktatói állást kapott az egyetemen. Ingolstadti működése (1777–1781) alatt fokozatosan alakult ki tanítói, egy-

házi teoretikusi hitvallása, amit nem lehet különválasztani a kor szellemi áramlataitól. Miközben megjelent Kant *A tiszta ész kritikája*, Sailer eljutott addig a meggyőződésig, hogy az egyre dominánsabbá váló racionalista világ- és életfelfogás csak az elmélyült és személyes hitet nem képes meg-ingatni. Erre építve egy új egyházkép közvetítésére rendelte magát. Szim-bolikusnak hathat, hogy a kanti opusz megjelenésének évében bocsájtották el Sailert az egyetemről obskurantizmus vádjával. Háromévnyi pauza után Dillingenben kapott állást. Az itt töltött évek alatt (1784–1794) bontakozott ki Sailer egyéni karaktere, és mutatkozott meg az a karizmatikus erő, amellyel sok tanítványára komoly hatást gyakorolt. Intenzíven és közvetle-nül folyt bele hallgatósága életébe, egyszerre volt professzoruk, támogató-juk, lelki vezetőjük, gyóntató atyájuk, beszélgető partnerük. 1794-ben elbo-csájtották állásából, és öt éven keresztül Eberbergben tevékenykedett. Itt fordította le németre Kempis *Imitatio Christi*-jét, amelynek megjelenítése nagy visszhangot váltott ki. Kempis választása logikusnak hat, Sailer ebben a műben látta a helyes választ a kor elvallástalanodására. Az ingolstadt-i egyetem Landshutba költözése után Sailer újra oktatói állást kapott (1799–1821), itt írta meg főbb műveit. 1821-től egyházi tisztségeket töltött be Re-gensburgban. 1829-től az 1832-ben bekövetkezett haláláig Regensburg püspöke volt.

Sailerben a kezdetektől rögzült a hívek nevelésének szándéka, a dog-matikai, teológiai korrekció igénye, a folyamatos reagálás, reflexió az egy-házat ért kihívásokra, aminek következtében igen gazdag szellemi öröksé- get hagyott hátra. Művei nem csupán mennyiségi szempontból jelentősek, több tekintetben úttörő jellegűek, nagyszabású, figyelemreméltó, ugyanak-kor megalapozott válaszokat adtak a kor kihívásaira.

A felvilágosodás korának művelődési versenyében Sailer nagy hang-súlyt fektetett az egyház normakommunikációs szerepére, és ennek megfele-lően kiemelten kezelte a papképzést, leginkább a pasztorális teológiát. Ezzel kapcsolatban karakteres koncepciót dolgozott ki: a tantárgyat a szó szoros értelmében véve a pásztorok képzésére rendelt gyakorlati kurzusnak tartotta. Ennek megfelelően építette fel pasztorális teológiáját, melynek egyetlen célja a pap személyének felkészítése a pásztori hivatal betöltésére. Sailernél az eredményes lelkipásztorok egyik kritériuma a „meggyőző-déses lelkipásztor”, hiszen a „hitetlen pásztor” a nyáját is csak az üres for-malista vallásgyakorlat zsákutcájába képes bevezetni. Oktatóként a gyakor-lat-orientált képzést preferálta. A pasztorálteológia körüli vitákban tisztán teológiai alapon akart megnyilvánulni, ami alapvető különbség volt azokkal szemben, akik az alsópapsággal kapcsolatban a politikum érdekeit igyekez-tek érvényesíteni, továbbá társadalomfejlesztő, népnevelői attitűdöt társítot-tak a plébánosokhoz, és a hasznosság elvének szószólóit látták bennük. E kortársai nem tekintették a pasztorálist tisztán teológiai diszciplínának, nem dogmatikai premisszákból indultak ki, hanem pusztán hivatalviselők számára megírt gyakorlati receptek gyűjteményeként fogták fel.

Takács Gábor kutatói célkitűzését és szerzői perspektíváját már a címben megjeleníti: Sailert a *centrum unitatis* újrafelfedezőjeként bemu-tatni. Sailer egy változásokkal teli korszakban élt, amelyben az átmeneti-ség, az újszerűség alapvető elemként szerepelt, emiatt kereste az állandó-ságot, a hagyományos értékeket. Úgy vélte, hogy hosszú időszak alatt túlzottan sok járulékos elem rakódott rá az eredeti krisztusi tanításra, ezért

szisztematikus és hiteles munkával le kell választani mindazt, ami ezt az „éltető középpontot” eltakarja. Sailer programja így az „újráfelfedezés” volt: az elesett emberiség visszavezetése Istenhez. „Sokkal inkább szeretném, hogy mindazok, akik az igazságra szomjaznak, égető szomjukat először a forrásokból oltják, mintsem, hogy kikerülve a forrást, először az elvezetett (gyakran iszapos) patakból igyanak.” Sailer abban is egyedi és kiemelkedő teoretikus volt, hogy az újonnan jelentkező ideákat, szempontokat is be akarta és be tudta vonni az érvrendszerébe. Egyaránt reflektált a felvilágosodás racionalizmusára, valamint az azzal szemben megnyilvánuló korszellemáramlatokra, mint például a Sturm und Drang szellemében megjelent írásokra. Egyfajta középutat igyekezett megvalósítani, amennyiben a katolicizmust annak eredetiségében újra összekapcsolta a nemzeti kultúrával, és ezt a kapcsolatot képes volt fenntartani. Ezáltal hitelesen képviselte az egyházat, a felvilágosodást és a saját korát, így egy új szintézis hiteles képviselőjévé vált, ami „egyoldalú” kortársaival összehasonlítva szembetűnővé vált! Speciális helyzetbe került: a felvilágosodás ellenzői, a hagyományok tisztelői a reformátort, a felvilágosodás hívei a fejlődés ellenzőjét látták benne. Takács Gábor kötetének egyik érdeme, hogy megfelelő összefoglalást nyújt a felvilágosodás egykorú katolikus recepciójáról, illetve interpretációjáról.

Sailer ugyanakkor egyfajta újraegyesítést kívánt megvalósítani a hívek és Krisztus között. Ez a feladat az egyházé, amely kettős mozzanatban tudja ezt művelni és végrehajtani: egyrészt már önmagában megjeleníti ezt az egységet, másrészt pedig a történelemben folyamatosan jelen lévő szolgálata által eszközli. („Az egyházi tevékenység elsőrangú célja: a bukott emberiséget újra egyesítse Istennel.”) Az újraegyesítés mint praxis az egyház és hívek kapcsolatában értelmezhető, ami tovább növeli a saileri rendszerben a papképzés és azon belül a pasztorálteológia jelentőségét. („A lelkipásztori teológia az a tudomány, mely az embereket, akik Istentől elszigetelődtek és eltávolodtak [...] egymáshoz és Istenhez közelebb segíti, őket egymással és Istennel egyesíti, mégpedig Krisztus és az Egyház lelke szerint.”) Meggyőződése szerint a papságnak alaposabb és szerteágazóbb ismeretekre kell szert tennie: „A 19. század klerikusainak az igazi tudományokban korát meghaladó tudással kell rendelkeznie, részben azért, hogy megőrizze önmagát és státuszát a megvetéstől, részben pedig azért, hogy képes legyen bevezetni a vallás életét a hamis tudástól kihalt lelkekbe.” Sailer elsősorban a szellemi és spirituális pallérozottságban látta a klérussal kapcsolatos válság gyökeres orvoslásának lehetőségét, szellemileg és lelkiileg jól képzett lelkipásztorokra volt szükség, a belső vallásosság reformját szorgalmazta.

A kiváló pasztorálteológussal foglalkozó kötet több szempontból is érdekes lehet az egyháztörténet művelőinek. Tanulmányozhatóvá válik a változó korban élő, a változást permanens állapotként megélt történeti személy abban a tekintetben, hogy milyen már bevett, korábban megvalósult, vagy esetleg milyen új, egyedi válaszokat adott a jelentkező kérdésekre, kihívásokra. A társadalom, a gondolkodásmód, az életvitel változása, átalakulása az egyházat olyan szituációba helyezte, hogy reflektálnia kellett saját küldetésének megvalósítási közegére.

Sailer működése révén egy igen nehezen megragadható időszak, a 18–19. század fordulójának szellemi, kulturális viszonyaiba kapunk betekintést, mégpedig belülről. Sailer nézőpontja azért is unikális, mivel magát a

centrumba pozicionálja, és céljait is centrumként aposztrofálja, az általa nyújtott perspektíva – ha szubjektív módon is – centrális. Folyamatosan figyelte, intenzíven érzékelte korának szellemi áramlatait, „ujját állandóan a korszellem ütőerén tartva”. Csakis ebből a középpontból, illetve a középpont felé törekvésből értelmezhető és magyarázható adekvát módon Sailer teológiai munkássága. A korszakban meghatározó akció-reakció viszonylatban elsősorban a ratio-fides törésvonalon innen és túl születtek az írásai, így tanulmányozásuk fontos és izgalmas tudományos kihívás.

Takács Gábor ebben a transzformációs időszakban magát Sailert is egyfajta változásban mutatja be. Személyiségének, világnézetének fejlődését, alakulását logikusan láttatja, a rá ható tényezőket, az őt befolyásoló szellemi áramlatokat igyekszik folyamatosan felvillantani és értelmezni. Így a kötetben együtt „mozog” Sailerrel a korabeli filozófia, a teológia, és Sailer is együtt áramlik a szellemi mozgalmakkal, miközben igyekszik horgonyként, cölöpként viselkedni, a hajóját a „péteri sziklához” kötni. A felvilágosodás korának folyamataival folytatott dialógusában bontakozik ki és őt folyton megújuló formát gyakorlatias teológiai gondolatvilága. Ebben a tekintetben logikus és jó választás volt, hogy ez a „fejlődési folyamat biografikus úton” kerül bemutatásra. Ezen „az úton addig követjük Sailert, míg a speciális sailerit meg nem pillantjuk”. Sailer a saját magában meglévő változást, fejlődést átkonvertálta Krisztus megtalálásának útjává: az igazság nem adott eleve az ember számára, mint ahogy az erény sem, hanem az ember köteles keresni az igazságot és a jót, amit a szakadatlan úton levés állapota jellemez. Az igazság egyetlen valóság, amely felé az ember úton van. A jó pedagógus az út szolgája, aki úgy vezet el valakit az igazsághoz, hogy együtt halad a vezetettel. Sailer különlegessége és specialitása abban áll, hogy tanításait didaktikusan, logikusan, az egyházi szövegekre építve vezeti le, és korának megfelelően missziós formában adja elő. Különleges stílusa szinte megköveteli, hogy nagyobb egységekben megjelenjen e kötetben. Takács Gábor megfelelően szintetizálja a pasztorálteológus hatalmas korpuszát, ugyanakkor bátran és jó érzéssel emel be eredeti szövegeket. A könyv megengedi, hogy Sailer szerzőként maga szólaljon meg, több alkalommal hosszabb idézetekkel, sőt a kötet végén elhelyezett függelékben több komplex írását olvashatjuk. Ezek a szövegek megfelelően dokumentálják a katolikus egyház kortörténeti viszonyait, valamint a szerző vonatkozó álláspontját és nézeteit. Ebből a szempontból a saileri életút, valamint az alkotói és lelkipásztori tevékenység koherens és értékelhető képet ad. Ezen a ponton kell kiemelni és megdicsérni Görföl Balázst, aki a szerkesztésben közreműködött és Görföl Tibort, aki a német szövegek fordítását ellenőrizte.

Sailer recepciója nem csupán életében volt ellentmondásos, hanem a halálát követő évtizedekben is. Részben a nyitottsága, az új eszmék megértésének igénye, részben az eredeti krisztusi tanításhoz, az elmélyült hithez való feltétlen ragaszkodása miatt igen eltérően ítélték meg, több oldalról is sok kritikát kapott. A 20. század utolsó harmadában azonban fokozatosan megindult Sailer rehabilitációja, és a halálának 150. évfordulóján II. János Pál pápa és Joseph Ratzinger bíboros is ráirányították a figyelmet erre a kivételes pályára, valamint arra, hogy Sailer sokrétű és odaadó pásztori tevékenysége harmonizál az egyház céljaival, erényei átívelnek az egyház

történelmének korszakai felett, ezért alakja aktuális üzenet hordozója maradt.

(ism.: *Gózsy Zoltán*)

**CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...”
A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig.
Budapest, Zirci Ciszterci Apátság, 2017. 353 old.**

Mindig nagy öröm, ha egy fiatal történész doktori (PhD) disszertációja könyv alakban is megjelenik. Gyóni Eszter egy évtizedes kutatómunkájának megkoronázása e mű, amelyet nemcsak azoknak érdemes kézbe venniük, akik a ciszterciek, illetve tágabban a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti magyarországi történelme iránt érdeklődnek, de azoknak is, akik a kommunista diktatúra magyarországi kiépülését és annak jellemzőit szeretnék tanulmányozni, különös tekintettel az államvédelem tevékenységére.

A mű témáját az alcím pontosan tükrözi, a téma időbeli és intézményi lehatárolását a szerző a bevezetésében indokolja. A köztörténeti kezdődátum (1945) és a rendtörténeti záródátum (1981) egymás mellé állítása valóban magyarázatra szorul, a problémát a szerző azzal hidalja át, hogy Endrédy Vendel 1945 előtti működésének is szentel egy fejezetet. A mű címeként felvett idézettel, amely Baranyay Jusztin ciszterci egyházjogász egy 1946-os írásából való, Gyóni Eszter a magyar ciszterciek magatartását jellemzi igen frappánsan. A könyv témájához jól harmonizál a borítólapon fehér-fekete/sötétbarna, a rendre utaló színvilága és a kommunizmust jelképező ötágú csillagba illesztett fénykép.

A bevezetés után a monográfiák elmaradhatatlan elemeként a magyar katolikus egyház és a magyar ciszterciek 1945 utáni történetének historiográfiája következik, amely segítséget nyújt mindazoknak, akik a korszakkal foglalkozni szeretnének. Majd a ciszterci rend alapításának, fejlődésének és magyarországi működésének ismertetésével jut el a szerző Endrédy Vendel pályafutásáig, ezzel az olvasót belehelyezi a rend történetébe, és felvázolja azt az alaphelyzetet, amellyel a második világháború után indult a zirci apátság az új korszakba.

Az V. fejezetnél érkezik meg a mű az alcímében meghatározott időszak első részébe, a kommunista diktatúra kiépülésének éveibe (1945–1950). A szerző feltárja az 1945-ös földreform jelentőségét, visszasságait és a ciszterciek (elsősorban az országosan gazdasági szaktekintélynek számító Hagyó-Kovács Gyula és persze Endrédy Vendel) igyekezetét az intézmények újjáépítése miatt megnövekedett fontosságú gazdasági bázis legalább egy részének megtartására. Bemutatja, hogyan hatottak az oktatáspolitikai változások, különösen a nyolcosztályos általános iskola 1945-ös bevezetése és az egyházi iskolák három évvel későbbi államosítása a ciszterciek életére, és milyen szerepet játszottak, pontosabban kaptak egyes ciszterci szerzetesek a Mindszenty-perben. A fejezet a rendtörténeti korszakhatárt jelentő 1950-es esztendővel zárul, amikor sor került a katolikus egyház és az állam közötti kikényszerített megegyezésre és – négy kivétellel – a szerzetesrendek betiltására. A szerző alaposan körüljárva mutatja be azokat a

történelmének korszakai felett, ezért alakja aktuális üzenet hordozója maradt.

(ism.: *Gózszy Zoltán*)

**CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk...”
A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig.
Budapest, Zirci Ciszterci Apátság, 2017. 353 old.**

Mindig nagy öröm, ha egy fiatal történész doktori (PhD) disszertációja könyv alakban is megjelenik. Gyóni Eszter egy évtizedes kutatómunkájának megkoronázása e mű, amelyet nemcsak azoknak érdemes kézbe venniük, akik a ciszterciek, illetve tágabban a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti magyarországi történelme iránt érdeklődnek, de azoknak is, akik a kommunista diktatúra magyarországi kiépülését és annak jellemzőit szeretnék tanulmányozni, különös tekintettel az államvédelem tevékenységére.

A mű témáját az alcím pontosan tükrözi, a téma időbeli és intézményi lehatárolását a szerző a bevezetésében indokolja. A köztörténeti kezdődátum (1945) és a rendtörténeti záródátum (1981) egymás mellé állítása valóban magyarázatra szorul, a problémát a szerző azzal hidalja át, hogy Endrédy Vendel 1945 előtti működésének is szentel egy fejezetet. A mű címeként felvett idézettel, amely Baranyay Jusztin ciszterci egyházjogász egy 1946-os írásából való, Gyóni Eszter a magyar ciszterciek magatartását jellemzi igen frappánsan. A könyv témájához jól harmonizál a borítólapon fehér-fekete/sötétbarna, a rendre utaló színvilága és a kommunizmust jelképező ötágú csillagba illesztett fénykép.

A bevezetés után a monográfiák elmaradhatatlan elemeként a magyar katolikus egyház és a magyar ciszterciek 1945 utáni történetének historiógráfiája következik, amely segítséget nyújt mindazoknak, akik a korszakkal foglalkozni szeretnének. Majd a ciszterci rend alapításának, fejlődésének és magyarországi működésének ismertetésével jut el a szerző Endrédy Vendel pályafutásáig, ezzel az olvasót belehelyezi a rend történetébe, és felvázolja azt az alaphelyzetet, amellyel a második világháború után indult a zirci apátság az új korszakba.

Az V. fejezetnél érkezik meg a mű az alcímében meghatározott időszak első részébe, a kommunista diktatúra kiépülésének éveibe (1945–1950). A szerző feltárja az 1945-ös földreform jelentőségét, visszasságait és a ciszterciek (elsősorban az országosan gazdasági szaktekintélynek számító Hagyó-Kovács Gyula és persze Endrédy Vendel) igyekezetét az intézmények újjáépítése miatt megnövekedett fontosságú gazdasági bázis legalább egy részének megtartására. Bemutatja, hogyan hatottak az oktatáspolitikai változások, különösen a nyolcosztályos általános iskola 1945-ös bevezetése és az egyházi iskolák három évvel későbbi államosítása a ciszterciek életére, és milyen szerepet játszottak, pontosabban kaptak egyes ciszterci szerzetesek a Mindszenty-perben. A fejezet a rendtörténeti korszakhatárt jelentő 1950-es esztendővel zárul, amikor sor került a katolikus egyház és az állam közötti kikényszerített megegyezésre és – négy kivétellel – a szerzetesrendek betiltására. A szerző alaposan körüljárva mutatja be azokat a

kérdéseket (például Endrédy Vendel lemondásának felvetését), amelyekkel a megszűnésre ítélt közösségnek szembe kellett néznie.

Már az V. fejezet is, de különösen az azt követők, jól tükrözik a kommunista diktatúra néhány fontos jellemzőjét: az ellenségkép kialakítását, az állam nevelési monopóliumát és a koncepciós pereket. Ugyancsak világosan nyomon követhető a kommunista egyházpolitika változása, amely céljának mindvégig a „klerikális reakció” elleni harcot tekintette, de az idők múlásával eszközeiben finomodott. A kirakatpereket titkos perek váltották fel, az államellenes vádak mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az erkölcsi lejáratást célzóak, és a börtönbe zárás helyett mindinkább államvédelmi ügynököknek igyekeztek beszervezni a rend tagjait. Az ügynökkérdés ma is közelmúltunk kellőképpen nem kibeszélt problémái közé tartozik. Gyóni Eszternek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Fővárosi Levéltárban végzett szívós kutatómunkája nagyban hozzájárul az ügynökökről alkotott kép árnyalásához. Egyrészt azzal, hogy a szervezési dokumentumot az általa vizsgált személyek döntő többségében nem karriervágyból, hanem félelemből írták alá, és jelentős részük igyekezett utána az ügynöki munka alól kibújni, nem is mindig sikertelenül.

A VI–IX. fejezetekben az olvasó előtt egyúttal feltárul az 1950-ben illegálisba szorított ciszterci közösség megkapó küzdelme a továbbélésért. Így például sok rendi növendék Nyugatra való kiszóktatása, akik közül többen jelentős részt vállaltak a dallasi közösség megalapításában, vagy a titkos rendi szervezet felállítása, amely Endrédy Vendel letartóztatása ellenére egy évtizedig működött, és a közösség számára oly fontos utánpótlás nevelését is biztosította. (E titkos növendékek közé tartozott az idén boldoggá avatott Brenner János Anasztáz.) Még a rendi kereteket elhagyó és vezető békepapi karriert befutó Horváth Richárd is megtúrta plébánosként, hogy a budai Szent Imre plébánián a földalatti rendi élet egyik központja működjön. Számos egykori ciszterci szerzetes pedig folytatta korábbi hivatását és – az állami tilalom ellenére – jelentős ifjúságpasztori munkát végzett.

A szerző végigköveti (részletesebben 1939-től) Endrédy Vendel életpályáját, aki tipikus 20. századi egyházi karriert futott be: sokgyermekes földműves család tehetséges gyermekeként lett paptanár, gimnáziumi igazgató, majd zirci apát. Apáti működésére előbb a második világháború, majd a ciszterciek működéséért folytatott küzdelem, végül a szerzetesi életet eltíró kommunista diktatúra nyomta rá a bélyegét. Endrédy Vendelt is letartóztatták 1950-ben, a vizsgálati fogság során a kínzást sem kerülte el, majd a Grósz-perben tizennégy év börtönre ítélték, amelyből hatot le is töltött, még hozzá magánzárkában. Mégsem tört meg, és az 1957-től kezdődő pannonhalmi internálásában is igyekezett a rendtagokról tőle telhetően gondoskodni. Emberi magatartását még azok a rendtársak is nagyra tartották, akik helytelenítették – Mindszenty Józsefhez kapcsolódó – kommunista-ellenességét. A kötet Endrédy utódlásának történetével zárul, amely jól tükrözi az enyhülő kommunista diktatúra légkörét, hiszen az állam által betiltott ciszterci közösség állami hozzájárulással kapott új apátot.

Összességében Cúthné Gyóni Eszter monográfiája példaértékű feldolgozása egy szerzetesi közösség 1945 utáni történetének, szemléletesen tükrözi az 1945 utáni évtizedek politikai viszonyait, a kommunista diktatúra légkörét. A kötet élvezhetőségét csak kismértékben csökkenti a néhány

sajtóhiba, jelentősen növeli viszont a szöveg közé illesztett több mint száz fotó (zömmel ciszterci szerzetesek portréja), valamint a kötet végén található 13 melléklet, amelyek – egy forrásértékű interjú kivételével – a könyv szövegét illusztráló, kiegészítő adatokat tartalmaznak a rend birtokairól, a ciszterci iskolák tanulólétszámáról, a zirci apátság 1950 utáni titkos szervezetéről, és különösen az egyes időszakokban szabadságvesztésüket töltő szerzetesekről.

Endrédy Vendel 1943-ban a következő látnoki szavakat intézte a rendi káptalan tagjaihoz: „Valószínűnek látszik, hogy ez az átmenet a legyőzött országokban mindenkitől, elsősorban a papoktól sok lemondást szenvedést és sok életet is fog követelni.” A kommunista diktatúra idején a magyar ciszterciek mintegy negyede szenvedett valamilyen típusú szabadságvesztést. De nemcsak a bebörtönzöttek, hanem az egész közösség helyállása miatt is érdemes megemlékezni Endrédy Vendelről és rendtársairól. Bár csak minél többen kezükbe vennék ezt a monográfiát, amelyen keresztül fordulatot történelem bontakozik ki nemcsak a politikai helyzet változásai, hanem a szereplők személyi kvalitásai miatt is!

(ism.: *Gianone András*)

**MIKLÓS PÉTER: A katolikus egyház Hódmezővásárhelyen. (1944–1950)
Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési
Központ – Emlékpont, 2018. (Emlékpont könyvek, 9.) 104 old.**

A szerzőnek mintegy 20 önálló kötete mellett számos tanulmánya jelent meg a 19–20. századi egyháztörténetre vonatkozóan, melyek jelentős részben a dél-alföldi régió településeivel kapcsolatos történelmi eseményeket dolgoznak fel. A jelen kötetében tárgyalt időszakokkal, a második világháború végétől a szovjetizálásig terjedő időszakokkal is sokat foglalkozott, például az ún. „koalíciós” évek párttörténetével, konkrétan Mindszenty József tevékenységével stb.³ Vonatkozó tanulmányaiban széleskörű áttekintésbe, az országos politika folyamataiba ágyaz helyi történéseket, személyiségeket, számos publikációja igazolja, hogy nagyon jól műveli a történelmi „mélyfúrások” sajátos műfaját, a helytörténet esetében távolról sem jelent marginális vagy akár kizárólag lokális jelentőségű műtfeltárást.

Ebbe a folyamatba illeszkedik legutóbbi, az általa szerkesztett sorozatban napvilágot látott kötete, mely nem pusztán Hódmezővásárhely történetét sokoldalúan gazdagító munka, hanem a 20. századi magyar történelem rövid, ámde annál fordultatosabb periódusának – mintegy gyűjtőlencsébe foglalt – láttelepe is. Az ország szovjet katonai megszállásától a totális diktatúra kiépüléséig eltelt időszak a magyarországi egyházak, nagysága miatt elsősorban a római katolikus egyház számára nem pusztán egy valamiféle átmenet időszakát jelentette. Nemcsak valamiféle „főpróbáról” volt szó, hanem a kommunista vallásüldözés később állami szintre emelkedett megvalósulásáról. A szerző külön fejezetben mutatja be, hogy milyen

³ Pl.: MIKLÓS PÉTER: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt”. Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Bp., 2014. Ld. még: Uő: Balogh István a koalíciós évek forгатagában. In: *Belvedere Meridionale*, 2007. 5–8. sz. 27–38. p.; Uő: Bálint Sándorról. Szeged, 2017. stb.

sajtóhiba, jelentősen növeli viszont a szöveg közé illesztett több mint száz fotó (zömmel ciszterci szerzetesek portréja), valamint a kötet végén található 13 melléklet, amelyek – egy forrásértékű interjú kivételével – a könyv szövegét illusztráló, kiegészítő adatokat tartalmaznak a rend birtokairól, a ciszterci iskolák tanulólétszámáról, a zirci apátság 1950 utáni titkos szervezetéről, és különösen az egyes időszakokban szabadságvesztésüket töltő szerzetesekről.

Endrédy Vendel 1943-ban a következő látnoki szavakat intézte a rendi káptalan tagjaihoz: „Valószínűnek látszik, hogy ez az átmenet a legyőzött országokban mindenkitől, elsősorban a papoktól sok lemondást szenvedést és sok életet is fog követelni.” A kommunista diktatúra idején a magyar ciszterciak mintegy negyede szenvedett valamilyen típusú szabadságvesztést. De nemcsak a bebörtönzöttek, hanem az egész közösség helyállása miatt is érdemes megemlékezni Endrédy Vendelről és rendtársairól. Bár csak minél többen kezükbe vennék ezt a monográfiát, amelyen keresztül fordultatos történelem bontakozik ki nemcsak a politikai helyzet változásai, hanem a szereplők személyi kvalitásai miatt is!

(ism.: *Gianone András*)

**MIKLÓS PÉTER: A katolikus egyház Hódmezővásárhelyen. (1944–1950)
Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési
Központ – Emlékpont, 2018. (Emlékpont könyvek, 9.) 104 old.**

A szerzőnek mintegy 20 önálló kötete mellett számos tanulmánya jelent meg a 19–20. századi egyháztörténetre vonatkozóan, melyek jelentős részben a dél-alföldi régió településeivel kapcsolatos történelmi eseményeket dolgoznak fel. A jelen kötetében tárgyalt időszakokkal, a második világháború végétől a szovjetizálásig terjedő időszakokkal is sokat foglalkozott, például az ún. „koalíciós” évek párttörténetével, konkrétan Mindszenty József tevékenységével stb.³ Vonatkozó tanulmányaiban széleskörű áttekintésbe, az országos politika folyamataiba ágyaz helyi történéseket, személyiségeket, számos publikációja igazolja, hogy nagyon jól műveli a történelmi „mélyfúrások” sajátos műfaját, a helytörténet esetében távolról sem jelent marginális vagy akár kizárólag lokális jelentőségű műtfeltárást.

Ebbe a folyamatba illeszkedik legutóbbi, az általa szerkesztett sorozatban napvilágot látott kötete, mely nem pusztán Hódmezővásárhely történetét sokoldalúan gazdagító munka, hanem a 20. századi magyar történelem rövid, ámde annál fordultatosabb periódusának – mintegy gyűjtőlencsébe foglalt – láttelepe is. Az ország szovjet katonai megszállásától a totális diktatúra kiépüléséig eltelt időszak a magyarországi egyházak, nagysága miatt elsősorban a római katolikus egyház számára nem pusztán egy valamiféle átmenet időszakát jelentette. Nemcsak valamiféle „főpróbáról” volt szó, hanem a kommunista vallásüldözés később állami szintre emelkedett megvalósulásáról. A szerző külön fejezetben mutatja be, hogy milyen

³ Pl.: MIKLÓS PÉTER: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt”. Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Bp., 2014. Ld. még: Uő: Balogh István a koalíciós évek forгатagában. In: *Belvedere Meridionale*, 2007. 5–8. sz. 27–38. p.; Uő: Bálint Sándorról. Szeged, 2017. stb.

volt az 1945 utáni korlátozott (régebbi kifejezéssel: „népi”) demokráciában a keresztény politizálás mozgásterét. Jelen lehettek a közéletben, a Demokrata Néppárt révén parlamenti választáson is indulhattak, azonban tevékenységüket a pártállam egyre nyomasztóbb árnyékában kellett folytatniuk. Ráadásul a keresztény politizálás egyszerre jelentette a Mindszenty-féle ellentmondást nem tűrő, határozottan egyházas ellenállást, illetve a keresztény társadalmi tanítást a demokratikus köztársaság viszonyai közé illeszteni kívánó pártpolitikát is egyszerre.

Az esperesi székhelynek számító Hódmezővásárhelyen számos egyházi intézmény működött. A korábbi időszak egyházi fejlődésének eredményeként a háború végén két plébánia, szerzetes rendházak, illetve iskolák tevékenykedtek. A jezsuita Zsíros Ferenc plébános feljegyzéseinek köszönhetően a szovjet bevonulásról és megszállásról is részletes képet rajzol a szerző, bemutatva a megszállásra reagáló különböző egyházi magatartásokat és azok fogadtatását, például a váci egyházmegyét kormányzó – később a kommunisták által meghurcolt – Pétery József püspök részéről. Külön fejezet foglalkozik azzal, hogyan próbált meg az egyház 1945 végétől, 1946 elejétől visszatérni a helyi társadalom életébe, nem kis nehézségek árán, de sikeresen beindult a hitélet, újjászervezték a lelkipásztori teendőket nemcsak a városban, hanem a környék katolikusainak körében is. Talán jól mutatja mindezt, hogy az „utolsó pillanatban”, 1949-ben még sikerült egy új kápolna szentelését is elvégezniük.

A *Fellépés a „klerikális reakció” ellen* c. fejezetben a szerző tanulságos képet rajzol arról, hogy az egyházzal szembeni – tömegrendezvények szónoklataiban, sajtócikkekben stb. megmutatkozó – társadalmi hangulatkelés 1948-tól hogyan durvult az egyházi személyekkel, egyházi iskolák munkatársaival szembeni fizikai megtorlásokba, a népbíróóságok által lefolytatott koncepcióos perekbe. A hódmezővásárhelyi jezsuiták ellen lefolytatott eljárások és a súlyos ítéletek mutatták a politikai nyomásgyakorlás súlyosságát, a fokozódó szovjetizáció folyamatát. Az egyház társadalmi jelenlétének mind szimbolikus jelentőségű, mind ténylegesen is akként funkcionáló intézményei elleni intézkedések közül – ahogy az ország egészében, a dél-alföldi városban is – kiemelkedtek az egyházi iskolák államosításai, illetve a szerzetesrendek feloszlata. 1950-ben már a helyi plébános a feltámadási körmenet hatósági megzavarásáról, a hitoktatás visszaszorításáról, az egyházi események súlyos korlátozásáról és visszahívásáról számolt be püspökének. Miklós Péter dokumentumközlés keretében mutatja be a folyamatot jól érzékeltető statisztikai adatokat.

A szerző függelékben közli az említett Zsíros Ferenc 1956-os, a forradalom történéseit sajátosan árnyaló feljegyzéseit is, a továbbiakban a kötet igen gazdag bibliográfiát, illetve a bemutatott eseményeket illusztráló fényképeket és dokumentummásolatokat tartalmaz. A helyi sajtóra, illetve egyházi és világi közgyűjteményekben őrzött levéltári forrásokra támaszkodó kötet megírásához a szerző felhasználta a legfontosabb egyháztörténeti tanulmányokat, valamint a helytörténeti feldolgozásokat egyaránt. Módszereire, szerkezetére, a történelmi ismeretterjesztést a szakmailag imponáló alapossággal ötvöző stílusára tekintettel a kötetet jó szívvel ajánlhatjuk az egyháztörténet-írás helyi szintű művelését célul kitűzők figyelmébe.

(ism.: *Fazekas Csaba*)

SOMORJAI ÁDÁM OSB: Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában, 1962–1995. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2018. (METEM Könyvek 91.) 136 old.

Közhelyszámba megy, hogy a Vatikán különböző levéltárai alapesetben egy-egy pápa halálát követően 70 esztendővel nyitják meg az adott pontifikátus idején keletkezett iratanyagukat a kutatók előtt. Indokolt esetben azonban voltak ez alól eddig is kivételek.⁴

A Szentszék keleti politikájára vonatkozó iratanyag egy fontos része is tanulmányozható, ám ennek háttérében az akták sajátos útja áll. Agostino Casaroli, az 1998-ban elhunyt bíboros-diplomata „magánlevéltára” – unokahúgának és örökösének jóvoltából – egy időre kikerült a Vatikán ellenőrzése alól, 2001-ben a Pármai Állami Levéltárban helyezték el. Csak 2015-ben sikerült a Vatikánnak az Olasz Állammal kötött szerződés értelmében visszaszereznie a csaknem 20 iratfolyóméternyi anyagot, bebizonyítva, hogy az sokkal inkább az egykori államtitkár hivatali működéséhez, és nem személyéhez kötődik. Csakhogy a köztes időben az iratanyag „használatba” került. 2006-ban megjelent rövid leírása,⁵ 2007-ben napvilágot látott egy belőle készült forráskiadvány,⁶ 2010-ben részletes inventáriuma is elkészült a pármai levéltárban – kéziratban. És természetesen több történész is támaszkodott az anyagra műveiben (például Alberto Melloni, Morozzo della Rocca). Azt Róma is érezte, hogy méltánytalan lenne a visszaszerzett iratanyag egészének újbóli titkosítása, az arról megindult tudományos eszmecsere elfojtása, így a Casaroli-fond 193 dobozának többsége ma is szabadon kutatható, rendkívül jó muníciót adva a korszakra fókuszáló történészeknek.

Márpedig az Ostpolitik megítélése erősen vitatott, s méltán kavart vitákat. Már az is komoly sebeket tépett fel, amikor 2000-ben – posztumusz – megjelentek Casaroli emlékiratai. Az ekkor kibontakozó nemzetközi vitát és néhány markáns magyarországi véleményt találóan összegezte Rosdy Pál a magyar kiadás utószavában.⁷

Somorjai Ádám már korábban is felhívta a magyar közönség figyelmét a Casaroli-fond Giovanni Barberini által publikált magyar vonatkozású szövegeire,⁸ majd pedig kiadta a Mindszenty József bíborosra vonatkozó jó néhány – addig a nemzetközi szakirodalomban sem publikált – iratát bi-

4 VÖ.: FEJÉRDY ANDRÁS: A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt iratanyagáról. In: *Levéltári Szemle*, 2007. 42–48. p.

5 AGOSTINELLI, PAOLA G. – NIRONI, ELENA: L' archivio Agostino Casaroli. In: *Il filo sottile. L' ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli*. Ed.: Melloni, Alberto. Bologna, 2006. 345–369. p.

6 BARBERINI, GIOVANNI: *L' ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. Bologna, 2007.

7 ROSDY PÁL: Utószó. Sajtóvisszhangok fényében – kereszttüzeiben. In: *Agostino Casaroli: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista országok*. (1963–1989) Bp., 2001. 395–415. p.

8 SOMORJAI ÁDÁM: *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1. Tanulmányok és szövegközlések. Bp., 2010.

lingvis munkájában.⁹ Jelen kötete lényegében ezek praktikus egyesítése: immár a fond majdnem teljes Mindszenty-anyagának részletes ismertetése a hazai olvasók számára.

A bencés szerző szikár tömörséggel ismerteti az iratanyag keletkezését és sorsát; majd tételesen felsorolja a Mindszenty-kérdésre vonatkozó dokumentumokat, végül – több mint 100 oldalon – 21 dokumentum pontos fordítását tárja az olvasók elé. A kötetet rendkívül hasznos ajánló bibliográfia és névmutató egészíti ki. A közölt források 1962 novemberétől 1971 nyaráig illusztrálják a diplomáciai erőfeszítéseket az amerikai követségre menekült bíboros „helyzetének rendezésére,” azaz Magyarországról való kihozatalára.

Hangsúlyoznunk kell, hogy természetesen nem a Szentszék teljes, a kérdésre vonatkozó iratanyaga, hanem csak a Casaroli-fondban megtalálható – és így jelenleg megismerhető – része. A diplomata irathagyatéka azonban ebből az időből még kissé egyenetlen: esetleges volt ugyanis, hogy hivatalából lakásába mit vitt magával. (Más a helyzet 1979 után, amikor lakosztálya és munkahelye már nem különült el egymástól.) Néhány hiány – például a törzsszövegekben jelzett mellékletek – teljesen nyilvánvaló.

Folyamatában olvasva a szövegeket tökéletesen kirajzolódnak a szentszéki diplomácia alá-fölérendeltségi viszonyai. Somorjai Ádám több előadásában is hangsúlyozta korábban, hogy Agostino Casaroli szerepe fontos, de nem abszolutizálható az Ostpolitik kapcsán. A rendszer egy tagja, egy fogaskerék a gépezetben – még ha szerepe kétségtelenül fokozatosan nőtt is az idő előrehaladtával. Ezt azért fontos kiemelnünk, mert a katolikus történetírásban gyakran megfigyelhető az a tendencia, hogy a legfőbb egyházi méltóságokat csak óvatosan – vagy egyáltalán nem – merik kritika alá vonni. Addig, amíg ez arra vezeti a szerzőket, hogy alaposan végiggondolják a pápa gondolatrendszerének sarkalatos pontjait a kommunista országokkal kialakítandó viszonyról, amíg megérteni akarják, hogy miért kezdett a „vértanúk egyházának” feje felett az ateista hatalommal egyezkedésbe – ez kétségkívül hasznos. Ám rendre tapasztalható – igaz, elsősorban szakmai magánbeszélgetésekben – olyan vélemény, hogy az Ostpolitik legfontosabb kérdéseiben „Casaroli becsapta a pápát”. E szélsőséges és sommás vélemény – legalábbis a Mindszenty-kérdés római intézésének fájó momentumai kapcsán – a jelenleg elérhető dokumentumok alapján nem állja meg a helyét.

(ism.: *Mózessy Gergely*)

⁹ SOMORJAI, ÁDÁM: Nuove fonti per la Causa Mindszenty nelle carte Casaroli. 1962–1995. Újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában. Bp., 2017. (METEM Könyvek, 88.)